

Vieraan silmin

Ruotsin ajan lopun Turku Edward Daniel Clarcken matkakertomuksessa

Petri Pulli
Pro gradu -tutkielma
Yleinen historia
Historian, kulttuurin ja taiteiden
tutkimuksen laitos
Turun yliopisto
Toukokuu 2019

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

TURUN YLIOPISTO

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos
Humanistinen tiedekunta

PULLI, PETRI: Vieraan silmin – Ruotsin ajan lopun Turku Edward Daniel Clarken matkakertomuksessa

Pro gradu -tutkielma, 75 s.

Yleinen historia

Toukokuu 2019

Tiivistelmä:

Olen tutkinut pro gradu -työssäni, miten englantilainen Edward Daniel Clarke (1769–1822) kuvasi Turun kaupunkia vuonna 1823 julkaistussa *Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa* -matkakertomuksensa Skandinaviaa käsittelevässä teoksen osassa. Olen lähestynyt aihetta neljän aineistosta keskeisesti nousevan näkökulman eli matkanteon, maiseman, sivistyksen ja kulttuurikäsitteiden kuvauksen kautta, ja suhteuttanut Clarken Turku-kuvausta teoksen muihin osiin sekä kahteen laajempaan kontekstiin, eli Isossa-Britanniassa vallinneisiin käsityksiin Pohjolasta ja matkakertomuksen lajityypin konventioihin.

Clarcken Turku-kuvaus ilmentää varhaismodernin ajan matkanteon haasteellisuutta, matkakirjallisuuden moniäänisyyttä ja monenkirjavan kommentoinnin traditiota, romantiikan aikakauden esteettistä makua ja maisemaihanteita, säätyläisten seurustelukulttuurin ylijärjaisuutta, sekä vallinneita käsityksiä kulttuurien kehityksestä ja sivistyksestä.

Tutkimukseni osoittaa Clarcken olleen kirjailijana ja kommentoijana monilta osin aikansa lapsi; kulttuuriselta ylemmydentunnonaan tekstuaalisiin konventioihin. Clarke kuvasi Turkua niin muihin paikkakuntiin kuin toisiin aikalaiskertomuksiinkin nähden huomattavan myönteisessä valossa, mutta eri näkökulmin aineistoa lähestyttäessä käy selväksi myös kuvauksen toiseuttavuus eli vieraan kulttuurin kuvautuminen brittiläistä kulttuuripiiriä alempiarvoisena.

Asiasanat: matkakertomus – matkakirjallisuus – matkailu – Turku – Iso-Britannia – suomalaisuus – grand tour – 1800-luku – Ruotsin vallan aika – toiseus

Sisällysluettelo

1. Johdanto	1
1.1. Ulkomaalaiset Suomessa ja Suomi matkakertomuksissa	2
1.2. Tutkimustilanne	8
1.3. Tutkimuskysymykset ja aineisto	11
2. Matkanteko ja maisema.....	19
2.1. Matkaopasmaiset neuvot matkakertomusten moniäänisyyden ilmentäjinä	19
2.2. Esteettinen ideaali urbaanin tilan ulkopuolella.....	33
3. Sivistys ja vieras kulttuuri.....	44
3.1. Seurusteleva eliitti, hierarkkiset kulttuurit	44
3.2. Perifeerinen keskus.....	57
4. Lopuksi.....	68
Lähteet.....	71

1. Johdanto

Pakkaspäivänä 16. tammikuuta vuonna 1800 Turun kaupungin jätti taakseen vierasmaalainen matkamies.¹ Aiottua kauemmin Aurajoen rannoilla seurueineen viipynyt vieras oli englantilainen Edward Daniel Clarke (1769–1822), luonnontieteilijä, pappismies ja todellinen maailmanmatkaja, joka oli lähtenyt matkaan Britteinsaarilta toukokuussa vuonna 1799 kiertääkseen vanhaa mannerta tuutoroitavansa, Cambridgen Jesus Collegessa opiskelleen aatelisnuorukaisen, John Marten Crippsin (1780–1853) kanssa.

Crippsin opintomatkan suuntautuminen Pohjolaan poikkesi perinteisistä grand tourin² reiteistä, mutta ajan levottomien olojen vuoksi se oli myös pakon sanelemaa: Ranskan vallankumoussodat olivat tehneet Euroopassa matkustamisesta vaarallista tai paikoin mahdotonta.³ Poliittisen tilanteen ohella ulkomaalaisia matkantekijöitä suuntasi Ruotsin valtakunnan itäiseen osaan, Suomeen, myös kiehtovana ja primitiivisenä pidetyn Lapin vuoksi,⁴ mutta vakiintuneempien reittien varrella sijainnut Turku toimi monille ulkomaalaisille tuolloin pitkälti vain kauttakulun alueena Tukholman ja Pietarin välillä. Myös kirjalliset kuvaukset kaupungista olivat suppeita.⁵

Clarcken ja Crippsin kotiinpaluu viivästyivät merkittävästi suunnitellusta. Alun perin seitsemän kuukauden mittaiseksi ajateltu matka päättyi vasta vuoden 1802 syksyllä,⁶ ja Euroopan ohella miehet olivat ennättäneet nähdä kaksi muutakin maanosaa. Clarke puki matkansa tekstimuotoon, ja ryhtyi julkaisemaan kolmeen osaan jakautuvan matkakertomuksensa osia kymmenkunta vuotta kotiinpaluunsa jälkeen. *Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa* nousi suosioon Isossa-Britanniassa, ja matkakertomuksen viimeinen, Skandinavian ja myös kattavan Turku-kuvauksen sisältävä osa julkaistiin postuumisti vuosi Clarcken kuoleman jälkeen, vuonna 1823.

¹ Clarcken pitämien lämpötilahavaintojen perusteella Turusta lähdettäessä pakkasta oli $-11,5$ °C. Clarke 1823, 550.

² Grand tour oli ennen muuta britannialaisten aristokraattinurukaisten koulutuksen loppupuolella toteutettava ulkomaanmatka, jonka tarkoitus – ainakin ihanteellisesti – oli avartaa tuutoroitavan mieltä, kehittää hänen kielitaitoaan ja tutustuttaa hänet vierasmaalaisiin tapoihin ja lakeihin. Perinteisesti Pariisiin kautta Italiaan suuntautuneen Grand tourin kulta-aikaa oli 1700-luku. Matkailun yleistymisen ja rautatiet päätivät lopulta perinteen. Ks. esim. Constantine 2003, 499–500.

³ Ks. esim. Lurcock 2010, 4.

⁴ Lurcock 2010, 7.

⁵ Lurcock 2010, 14, 16.

⁶ Otter 1825a, 443.

Clarcken Turku-kuvaus kiinnittyy vieraan kulttuurin kuvaamisen teemaan osana tuona aikana erittäin suosittua matkakirjallisuuden tyyliä. Se nivoutuu myös matkanteon motiivien ja mahdollisuuksien murrokseen – aikaan ennen edistyneempiä liikennemuotoja ja matkustamisen demokratisoitumista. Clarcken matkakertomuksella on perusteltu osansa Turun ja Suomen tunnettuuden ja ulkomailla saadun näkyvyyden historiassa. Teos on kiintoisa kurkistusikkuna Ruotsin vallan ja autonomian ajan rajapyykin Suomeen ja sen merkittävimpään kaupunkiin ulkomaalaisen silmin.

Tarkastelen työssäni, miten Clarke kuvaa Turun kaupunkia matkakertomuksessaan. Analysoin Turku-kuvausta suhteessa Clarcken muihin Skandinavian⁷ osassa kuvaamiin kohteisiin sekä kahteen laajempaan kontekstiin eli Isossa-Britanniassa vallinneisiin käsitteisiin Pohjolasta ja matkakertomuksen lajityypin konventioihin liittyen. Vieraan kulttuurin kohtaamisen ja kuvaamisen prosessiin liittyvä toiseuden käsite toimii työni teoreettisena kehyksenä tutkimukseni jälkimmäisessä osassa.

1.1. Ulkomaalaiset Suomessa ja Suomi matkakertomuksissa

Matkanteossa ei ollut nähty merkittäviä muutoksia useampaan vuosisataan. Matkustusvauhti määräytyi vielä varhaismoderninakin aikana käytännössä hevosen maksiminopeuden ja kestävyysperusteella. Myös teiden kunnolla oli vaikutusta. Tieverkoston ja matkustusolosuhteiden taso vaihteli suuresti ympäri Eurooppaa, ja vuodenaajat sekä sääolot saattoivat osaltaan pidentää matka-aikoja merkittävästi. Hevosenvaihtopaikkoihin perustuneet postitie- ja postivaunujärjestelmät kattoivat suuren osan mannerta 1600–1700-luvuilta eteenpäin, ja varakkaammat kulkijat hankkivat käyttöönsä usein myös omat hevosvaunut. Valtaosa matkaajista hyödynsi silti monenlaisia matkustusmuotoja kulkien sekä maitse että vesiteitse.⁸

Teillä liikkujien varakkaampaa kulkijakuntaa edustivat grand tour -matkaajat. Grand tour oli erityisesti britannialainen ilmiö ja merkittävä ulkomaanmatkailun muoto ylem-

⁷ Viittaan työssäni poikkeuksellisesti Skandinaviassa koko Fennoskandiaan – myös Suomeen ja Turkuun, sillä näin tekee myös Clarke: ”The Third Part of his Travels relates entirely to Scandinavia; by which name he wishes to be understood as alluding, not only to all those countries lying to the north of the Baltic Sea, which the Antients comprehended under the name of Baltia; that is to say, Denmark, Norway, Sweden, and Lapland; but also all Finland, to the utmost extremity of the Finland Gulph.” Clarke 1819, iii.

⁸ Towner 1996, 110–111.

pien yhteiskuntaluokkien miesten keskuudessa 1500-luvulta 1800-luvun alkuun. Aihetta tutkineen John Townerin mukaan tarkoista matkustajamääristä ei ole varmuutta, mutta arvioiden mukaan 1700-luvun puolimain tällaiselle matkalle lähti vuosittain noin 15 000–20 000 brittiä. Kulttuurilla, koulutuksella, terveydellä ja huvilla motivoitua grand tour -perinnettä toteuttivat brittien ohella myös muun muassa ranskalaiset, saksalaiset sekä venäläiset.⁹

Matkat suuntautuivat tärkeisiin eurooppalaisiin kulttuurikeskuksiin Ranskassa, Saksassa sekä eritoten Italiassa, joista jälkimmäisen klassisen menneisyyden varaan brittiläistä kulttuuria rakennettiin. Brittiläisen yhteiskunnan eliitti piti 1700-luvun loppupuolelle asti italialaista kulttuuria ylivertaisena, mikä näkyi kiinnostuksena renessanssin saavutuksiin ja heijastui niin matkakohteiden valintaan kuin esteettiseen makuun – arkkitehtuurista ja sisustuksesta maisemaidealeihin ja taiteeseen.¹⁰

Grand touriaan Euroopassa kiertävien brittien määrä oli ollut 1700-luvun loppua kohden jatkuvassa kasvussa, ja matkustamisesta oli tullut jossain määrin mahdollista myös muille kuin ylempien yhteiskuntaryhmien miesperillisille. Ranskan vallankumous seuranneine sotineen muutti olosuhteita, ja aiemmin mantereelle suuntautunut matkanteko korvautui nyt usein kotimaan matkailulla. Samalla esteettiset mieltymykset kokivat uudelleenmuotoutumisen. Britit suuntasivat saarivaltakunnan pohjoisosiin etsimään villiä ja yksinkertaista vastakohtaksi sivistyneeksi katsomalleen etelälle.¹¹ Ajanjaksoon ajoittuu romantiikan matkailun synty: grand tour -matkaajienkin keskeisimmät kiinnostuksen kohteet kääntyivät pittoreskin ja romanttisen maiseman metsästyksen 1700-luvun puolivälistä eteenpäin.¹²

Villiä ja yksinkertaista sekä vaihtoehtoisia matkareittejä etsittiin myös pohjoisempaa, eritoten etäisestä ja eksoottisesta Lapista. Suomea ei nykyisenkaltaisena entiteettinä ollut olemassa, vaan maa-alue kuului tuolloin osaksi Ruotsia.¹³ Turku oli puolestaan itäisen valtakunnan osan merkittävin kaupunki, ennen kuin se alkoi menettää asemaansa

⁹ Towner 1996, 96–98.

¹⁰ Towner 1996, 99, 100, 105.

¹¹ Buzard 2002, 42–43.

¹² Towner 1996, 104.

¹³ Clarke puhui suomalaisista rotuna ja Suomesta yhtenä Skandinavian alueena. Tiedostan käsitteiden ongelmallisuuden ja anakronistisuuden, mutta hyödynnän niitä tietoisesti työssäni monesti käyttämäni vertailun vuoksi ja mahdollisten sekaannusten välttämiseksi. Viittaan Suomeen ja suomalaisiin Clarlen määritelmien pohjalta, joita selvennän tarkemmin käsittelyn kuluessa.

vuodesta 1812 eteenpäin pääkaupunkina toimineelle Helsingille. Keskiaikainen kaupunki sijaitsi vakiintuneiden kulkureittien varrella: jo edellisinä vuosisatoina kehittynyt maantieverkko suuntautui säteittäisesti talousalueen keskipisteenä olleeseen Turkuun. Kaupungista lähti suurempia valtateitä Hämeen, Uudenmaan ja Satakunnan suuntaan.¹⁴

Myös Ruotsissa toimi henkilöiden, matkatavaroiden ja postin kuljettamisesta huolehtinut kyytilaitos, minkä osaksi Turkuun kytkeytyi. Perusta virkamiesten ja säätyläisten tarpeisiin vastanneelle kestikievareiden ja hollikyytien järjestelmälle luotiin vuoden 1649 kestikievarijärjestyksellä, jota täsmennettiin säännöksillä 1700-luvun kuluessa. Suomen puolella liikenteen pääväylät kulkivat rannikkoa pitkin Turusta itään kohti Pietaria ja pohjoiseen ympäri Pohjanlahden. Tämä ohjaili osaltaan matkailijoiden kulkureittejä, sillä sisämaan väylät olivat pitkään pelkkiä vaillinaisesti ylläpidettyjä kyläteitä.¹⁵

Kaupankäyntiin liittyvän liikenteen pääpaino rannikkoalueilla oli kesäisin merellä, kun taas sisämaahan suunnattiin ensisijaisesti talvisin, jolloin teiden kunto ei ollut yhtä ratkaisevaa. Talvella liikuttaessa hyödynnettiin kesäajan valtateiden ohella myös talviteitä, jotka jouduttivat pääsyä Turkuun. Sen vuoksi kaupunkiin saavuttiin pidempien taipaleiden takaa suuremmissa määrin juuri talvikuukausina.¹⁶

Matkanteko 1700–1800-luvun Pohjolassa, kuten muuallakin Euroopassa, oli yhä pitkälti samanlaista kuin edeltäneinäkin vuosisatoina. Matkustamisen murros oli kuitenkin kässillä: säännöllisesti liikennöivien höyrylaivojen aikakausi alkoi 1820-luvulla, ja Tukholman ja Turun välinen höyrylaivaliikenne vuonna 1836. Kyseisten kaupunkien sekä Tallinnan väliset laivayhteydet olivat kuitenkin vakiintuneet jo ennen höyrykoneen käyttöönottoa.¹⁷

Varsinais-Suomen saaristo vaikeutti kaupunkiin suuntautuvaa meriliikennettä, mutta 1700-luvun kuluessa vakiintuneet purjehdusreitit, pysyvien luotsiasemien perustaminen sekä kiinteiden merimerkkien rakentaminen paransivat merkittävästi liikenneoloja ja merenkulun turvallisuutta. Turun satamaolot kehittivät 1700-luvun jälkimmäisellä

¹⁴ Wuorinen 1959, 113.

¹⁵ Hirn & Markkanen 1987, 11, 14–15.

¹⁶ Wuorinen 1959, 115–116.

¹⁷ Kent 2000, 197.

puoliskolla kauppaa ja liikennettä paremmin palveleviksi, kun joen kulkuväylää syvennettiin, rantalaitureita vahvistettiin, ja kaupunki hankki ulkosatamalleen omistusoikeuden Hirvensalon Pikisaaresta. Ulkosatama muodostui kaukoliikenteen keskuksiksi vuosisadan loppuun mennessä.¹⁸

Merimiesten ja kauppiaiden ohella Suomeen ei eksynyt vielä 1500–1600-luvuilla suuremmissa määrin ulkomaalaisia. Maamme matkailun historiaan perehtyneiden Sven Hirnin ja Erkki Markkasen mukaan matkaajaa kohdanneet hankaluudet olivat miltei kaikkialla Suomessa järkyttäviä, ja siksi tulijat olivat lähinnä tehtäviensä vuoksi tielle pakotettuja lähettiläitä ja diplomaatteja. Harvojen tuolta ajalta säilyneiden kirjallisten lähteiden perusteella Turkukaan ei ulkomaalaismatkaajia erityisemmin viehättänyt.¹⁹

Kiinnostus Skandinavian pohjoisosiin heräsi kuitenkin 1700-luvun kuluessa. Vetovoimatekijänä toimi ennen muuta eksoottinen Lappi, jota pidettiin Euroopan viimeisenä erämaana. Taustalla vaikutti eurooppalaisen sivistyneistön kiinnostus sivistyksen vaikutukset välttäneeseen luonnonihmiseen. Kirjallisissa julkaisuissa Lappiin liitettiin romantisoituja mielikuvia varsinkin 1700-luvulta eteenpäin, mutta merkittävänä vaikuttajana tällaiselle kuvaukselle toimi jo 1500-luvulla ilmestynyt Olaus Magnuksen (1490–1557) *Pohjoisten kansojen historia* (1555). Keskeisiä eurooppalaisyleisön tavoittaneita ja eläväisesti kuvitettuja teoksia julkaisivat myös Lapissa 1700-luvun ensimmäisellä puoliskolla matkanneet Carl von Linné (1707–1778) sekä ranskalainen Pierre Louis Moreau de Maupertuis (1698–1759).²⁰ Viehätys yöttömän yön Lappiin vain vahvisti Clarkenkin seurueen reittivalinnan mielekkyyttä.

Useimmat tuon ajan Turkuun päätyneet ulkomaalaiset tekivät ainoastaan pysähdyksen kaupunkiin. Heille Turku toimi välietappina idän ja lännen välillä. Pietariin haluaville tai sieltä lähteville oli tarjolla kolme vaihtoehtoa, joista yksi kulki vesitse suoraan Suomenlahdelta Kronstadtin, toinen Baltian läpi ja kolmas eteläisen Suomen halkovaa valtatieta²¹ pitkin.²² Vaikkei Turku ollutkaan monelle matkan määränpää, pysähtyi kau-

¹⁸ Wuorinen 1959, 105–108, 113.

¹⁹ Hirn & Markkanen 1987, 16.

²⁰ Kent 2000, 153–155.

²¹ Turun ja Viipurin yhdistäneellä valtatiellä ei ollut vakiintunutta nimeä. Siihen viitattiin muun muassa Suurena Rantatienä, Alisena Viipurin tienä, Suurena maantienä ja Postitienä. Tien nykyinen nimitys, Kuninkaantie, lienee peräisin 1950-luvulta. Tien merkitys oli suurimmillaan 1700-luvulla eli ennen höyrylaivoja ja rautateitä. Kilpinen 2005, 7–8.

pungissa silti vierasmaalaisia. Tammikuun kolmantena päivänä, vuonna 1800, oli Clar-
ken vuoro.

Edward Daniel, Clarken perheen veljeksistä keskimmäinen, syntyi Willingdonin pappi-
lassa 5. kesäkuuta 1769. Clarken isä, myöskin Edward nimeltään, kuoli Clarken ollessa
17-vuotias, mikä merkitsi nuorelle miehelle tarvetta elättää jatkossa itse itsensä: van-
hempien rahalliseen apuun ei voinut luottaa.²³ Matkustamista rakastanut Clarke löysi
toimeentulonsa akateemisesta työstä, johon sisältyi uran alkupuolella tuutorina toimi-
mista grand touriin verrattavissa olevilla opintomatkoilla. Myös matkoista kirjoittami-
sesta muotoutui Clarken *modus operandi* jo varhain.

Collegesta valmistuttuaan Clarke ryhtyi Dorsetin herttuan sisarenpojan, Henry Tuftonin
(1775–1849), yksityisopettajaksi ja pääsi tekemään tämän kanssa Ison-Britannian kier-
tomatkan kesällä 1791. Matka mahdollisti ensimmäisen kerran Clarken toteuttaa into-
himoaan ja oppia matkustamiseen liittyvistä yksityiskohdista, mutta se merkitsi myös
Clarcken ensiesiintymistä kirjailijan ominaisuudessa: hän julkaisi muiden pyynnöstä
matkalla pitämänsä matkapäiväkirjan.²⁴

Clarke pääsi ensimmäistä kertaa ulkomaan kamaralle käväistyään Calais'ssa syksyllä
1791. Samaan aikaan collegessa opiskellut lordi Berwick (1770–1832) pyysi häntä mat-
kaseurakseen Keski-Euroopan halki Italiaan tarjoutuen maksamaan kaikki kulut. Mat-
kaan lähdettiin kesällä 1792, ja Clarke piti tien päällä jonkinlaista päiväkirjaa ja kirjoitti
joitakin kirjoituksia. Kesästä syksyyn 1797 Clarke pääsi tekemään kiertomatkan Skotlantiin
lordi Uxbridgen pojan, Berkeley Pagetin (1780–1842) kanssa.²⁵

Clarke jätti kenties hieman odottamatta Skotlannin matkakertomuksen julkaisukuntoon
viimeistelyn huomiotta, eikä osoittanut myöskään halukkuutta Cambridgeen paluuseen.
Kuultuaan joutuvansa asepalvelukseen, Clarke kuitenkin käänsi kelkkansa ja suorastaan
anottuaan toimenkuvaa Cambridgesta palasi pääsiäisenä 1798 collegeen, missä varakas
nuorimies Cripps lähestyi Clarkea toivoen tätä tuutorikseen kolmeksi vuodeksi.²⁶

²² Lurcock 2010, 14.

²³ Otter 1825a, 1, 36, 50.

²⁴ Otter 1825a, 84, 87–88.

²⁵ Otter 1825a, 111–118, 276–277.

²⁶ Otter 1825a, 436–437.

Ulkomaanmatkoista jo kokemusta kerryttänyt Clarke halusi kovasti jälleen tien päälle, ja Crippsin tuutorointi tarjosi siihen mahdollisuuden. Koottiin matkaseurue, joka muodostui neljästä miehestä; Clarkesta ja hänen elämäkertansa myöhemmin kirjoittaneesta William Otterista (1768–1840), Clarken oppilaasta Crippsistä sekä mukaan houkutellusta professori Thomas Malthusista (1766–1834), jolle matka tarjosi mahdollisuuden kerätä tilastotietoja väestötieteelliseen tutkimustyöhönsä. Koska tähän aikaan Pohjois-Eurooppa oli ainoa mahdollinen matkustuskohde englantilaisille, päätyivät miehet valitsemaan kohteekseen Norjan ja Ruotsin sekä niin paljon Venäjää näiden ohella, kuin pitkän kesäloman aikana oli ehdittävässä.²⁷

Toukokuussa 1799 alkanut ja runsaaksi puoleksi vuodeksi suunniteltu matka kesti Clarken ja Crippsin osalta kuitenkin lopulta yli kolme ja puoli vuotta.²⁸ Muutama vuosi Englantiin paluunsa jälkeen Clarke aloitti Cambridgessa suosituiksi nousseet mineralogian luennot, ja sai lopulta mineralogian professuurin itselleen vuoden 1808 lopulla.²⁹

Travels-teoksen julkaisusta ryhdyttiin neuvottelemaan vuonna 1805, mutta aikalaisarvioiden mukaan Clarken avio- ja työkiireet viivästyttivät projektia. Vuodesta 1808 eteenpäin Clarke paneutui syvällisemmin tähän työhön, ja ensimmäinen osa ilmestyi 1810, loppuosien seurattessa suunnilleen kahden vuoden välein. Koko työn julkaisu venyi useammaksi vuodeksi, sillä Clarke ei halunnut kiirehtiä. Muut työkiireet ja kirjoittamistyön edellyttämä taustatutkimus venyttivät prosessia, samoin kuin Clarken halu hioa niin tekstiä kuin teoksen ulkoasuakin.³⁰ Ratkaisu ei ollut poikkeuksellinen: monesti matkatteokset ilmestyivät vasta kuukausia tai vuosia varsinaisen matkan jälkeen.³¹

Helmikuussa 1822 Clarken kunto romahti aaltoilevan ja pitkäkhöön jatkuneen sairastelun seurauksena. Kuolinvuoteella hyvästinsä kävi jättämässä myös matkakumppani Cripps. Edward Daniel Clarke kuoli 9. maaliskuuta vuonna 1822, ja hänet haudattiin Jesus Collegen kappeliin.³²

²⁷ Otter 1825a, 441–443.

²⁸ Otter 1825a, 443.

²⁹ Otter 1825b, 233–235.

³⁰ Otter 1825b, 247–248, 250–252.

³¹ Adams 1988, xvi.

³² Otter 1825b, 375–377.

Clarke oli ensimmäisten ulkomaalaisten joukossa kirjoittamassa kattavammin Turun kaupungista. Matkakirjallisuus oli erityisen muodikasta noihin aikoihin, mutta etäistä Suomea kuvaavia teoksia ilmestyi 1700-luvun toisella puoliskolla vain noin tusinan verran.³³ Clarken matkakuvaus Turusta ei ollut silti ensimmäinen laatuaan – ei edes ensimmäinen brittimatkaajan kirjoittama tuotos. Esimerkiksi Sir Nathaniel William Wraxall (1751–1831) sekä William Coxe (1748–1828) kirjoittivat pysähdyksistään Turussa, joskin kovin lyhyesti.³⁴ Brittikirjoittajien tuotoksia tutkineen Tony Lurcockin mukaan tämän ajan brittien Suomesta kirjoittamista matkakertomuksista Clarken kirjoitukset ovatkin kattavin kokonaisuus.³⁵

Clarken jälkeen muitakin hänen maanmiehiään pysähtyi Turussa vielä Ruotsin ajan lopulla kirjoittaen kokemastaan: John Carr (1772–1832) vieraili kaupungissa vuonna 1804, George Green (s. 1747/1748) jossakin kohtaa vuosien 1805–1807 aikana sekä Sir Robert Ker Porter (1777–1842) vuonna 1807.³⁶

1.2. Tutkimustilanne

Työni kytkeytyy niin matkailun ja matkakirjallisuuden kuin Britannian, Turun kaupungin ja ulkomaalaisten Suomi-kuvausten historiaan. Kaikista näistä löytyy sekä Suomessa että ulkomailla tehtyä tutkimusta. Matkailu on ikivanha ilmiö, ja sitä on tutkittu monenkirjavista näkökulmista teknologisista sosiaalisiin ja taloudellisista poliittisiin, eikä yksittäisten tutkimusten esiin nostaminen tässä yhteydessä ole siten mielekäästä. Keskeisen matkailun historiaan liittyvän kontekstin Clarken matkalle luo kuitenkin grand tour -ilmiö, joka sekin on laajalti noteerattu historiantutkimuksessa.

Oleellisena osana matkailun menneisyyttä grand touria sivutaan lukuisissa turismin historian tutkimuksissa, kuten esimerkiksi Townerin vapaa-ajan matkailun historiallisia ulottuvuuksia luotaavassa teoksessa *An Historical Geography of Recreation and Tourism in the Western World 1540–1940* (1996). Jeremy Black on tehnyt erityisen katta-

³³ Ojala 1990a, 10.

³⁴ Wraxall kävi Turussa vuonna 1774 ja Coxe viisi vuotta myöhemmin. Ks. esim. Lurcock 2010, 31, 36, 44, 49.

³⁵ Lurcock 2010, 96.

³⁶ Lurcock 2010, 97, 105, 122.

van selvityksen ilmiöstä teoksessaan *The British Abroad – The Grand Tour in the Eighteenth Century* (1992).

Siinä missä Blackin tutkimus avaa myös laajemman näkymän matkustamisen olosuhteisiin 1700-luvun Euroopassa, ovat Suomeen liittyvän matkanteon historiaa koostaneet muun muassa Hirn ja Markkanen teoksessaan *Tuhansien järvien maa – Suomen matkailun historia* (1987). Myös Turun kaupungin menneisyydestä on tehty ansiokasta tutkimusta. Tuoreempia historiallisia yleisesityksiä ovat muun muassa Hannu Laaksosen *Turun historiaa kahdeksalta vuosisadalta* (2007) sekä Rauno Lahtisen *Turun historia* (2014).

Ruotsin vallan lopun Turkuä käsittelevää tutkimusta löytyy muutaman vuosikymmenen takaa: Oscar Nikula on kirjoittanut kattavan kaksiosaisen tutkimuksen kaupungin historiasta vuosien 1721–1809 väliseltä ajalta. Ensimmäinen nide julkaistiin vuonna 1970 ja toinen vuotta myöhemmin. Aimo Wuorisen yhtä lailla kaksiosainen, vuosina 1959 ja 1966 julkaistu, *Turku kauppakaupunkina Ruotsin vallan loppukautena* painottuu kaupan edellytyksiin sekä koti- ja ulkomaankauppaan. Kaupunkia osana ulkomaalaisten matkailureittejä ei silti juurikaan ole käsitelty. Todennäköisin syy tälle löytynee kirjallisen aineiston niukkuudesta.

Yhden aineistoryhmän matkanteon historiantutkimuksessa muodostaa matkakirjallisuus. Kyseessä on merkittävä osa liikkuvuuden historiaa, ja aihetta onkin käsitelty lukuisissa teoksissa. Näkökulmiltaan matkakirjallisuus sivuaa muun muassa globalisaatiota, politiikkaa, sukupuolta, kolonialismia sekä kansallisen identiteetin rakentumista.³⁷ Tieteenrajat ylittävä akateeminen kiinnostus genreen on lisääntynyt merkittävästi viimeisten vuosikymmenien aikana muun muassa postkolonialistisen tutkimuksen myötä. Matkakirjallisuus on ollut erityisen käyttökelpoinen lähde kaikenlaiselle kulttuurien vuorovaikutuksen tutkimukselle.³⁸

Lajityyppiä tutkineen Carl Thompsonin mukaan yksi tiuhaan esiintynyt käsite viimeaikaisessa matkakirjallisuuden tutkimuksessa on ollut toiseuttaminen, *othering*. Kyseessä on prosessi, jossa yksi kulttuuri kuvaa toista kulttuuria itseensä nähden erilaisena, mutta hyvin usein myös alempiarvoisena. Monet matkakertomukset ovat historian saatossa

³⁷ Ks. esim. Thompson 2011.

³⁸ Thompson 2011, 2–3.

perustuneet tälle prosessille, pohjautuvathan ne jo lähtökohtaisesti uusien ihmisten ja paikkojen kuvaamiseen. Toiseuttamalla vieraan kulttuurin ne synnyttävät paitsi matkajassa myös teoksen lukijakunnassa tunteen kulttuurisesta ylemmyydestä. Samalla ne ovat luoneet tai vahvistaneet ennakkoluuloisia ja etnosentrisiä asenteita.³⁹

Matkakirjallisuus voi tarjota myös jonkin aikakauden tai ilmiön muuten suppeaa lähdepohjaa täydentävää aineistoa. Hirn ja Markkanen toteavat lajityypin teosten tarjoavan tärkeän lähdeaineiston muun muassa Suomessa 1800-luvulla vallinneisiin matkustamisen olosuhteisiin.⁴⁰ Kattavana kuvauksena Clarken teos on toiminut keskeisenä lähteenä heidänkin teoksessaan.

Kaisu Pullisen kulttuurihistorian pro gradu -tutkielma *Vastakohtaisuuksien maa – Suomi ja sen asukkaat Edward Daniel Clarken matkakirjoissa vuosina 1799–1800* (2015) hyödyntää samaa aineistoa kuin oma tutkimukseni, joskin painotus on erilainen: työn päähuomio ei ole Turun kaupungissa, vaan Suomen, suomalaisten ja saamelaisten kuvautumisessa. Skandinavian volyymin molemmat osat suomentanut Jorma Ojala on puolestaan täydentänyt käännoistään muihin lähteisiin pohjautuvilla ja lisätietoa tarjoavilla kommentteilla, joita Turun osuudessa on kaikkiaan 84 kappaletta.

Clarcken Suomi-kuvausta – ja sen ohessa myös Turkua – esitellään lisäksi erilaisissa antologioissa ja ulkomaalaismatkailijoiden ja matkakertomusten historiaa koostavissa teoksissa. Yksi tällainen on aikakauden Suomessa käyneitä brittiläisiä matkakirjailijoita kartoittaneen Tony Lurcockin *'Not So Barren or Uncultivated' – British Travellers in Finland 1760–1830* (2010).

Lurcockia kattavammin aikakauden Isossa-Britanniassa vallinneita käsityksiä Pohjolas-ta ovat pohtineet muun muassa Dimitrios Kassis sekä Anssi Halmesvirta. Kassisin tutkimus *Representations of the North in Victorian Travel Literature* (2015) lähestyy Skandinaviaa käsittelevää matkakirjallisuutta toiseuden, utopian sekä aikakauden rodullisen diskurssin ja teorioiden näkökulmasta. Halmesvirran *The British Conception of the Finnish 'Race', Nation and Culture – 1760–1918* (1990) tutkii brittien muuttuvaa suomalaiskuvaa hyödyntäen tukenaan kyseisenä ajanjaksona saarivaltakunnassa vallinnutta kulttuurista ja poliittista keskusteluilmapiiriä.

³⁹ Thompson 2011, 132–133.

⁴⁰ Hirn & Markkanen 1987, 10.

Clarcken kertomus nousee esiin myös Yrjö Varpion teoksessa *Matkalla moderniin Suomeen – 1800-luvun suomalainen matkakirjallisuus* (1997), joka paneutuu suomalaisiin ja ulkomaalaisiin matkakertomuksiin Suomesta 1800-luvun alusta 1900-luvun alkuun. Varpio lähestyy Suomi-kuvausta muun muassa osin omassakin tutkielmassani esiin nousevan keskusta–periferia-dikotomian pohjalta. Clarcken Turku-kuvauksen analysointi on jäänyt kuitenkin edellä mainittujen kaltaisissa teoksissa sivuosaan tai korkeintaan tasavertaiseen asemaan muiden huomioiden kanssa, eivätkä kyseiset tutkimukset lähesty aineistoa tässä tutkimuksessa esitettävien kysymyksin.

1.3. Tutkimuskysymykset ja aineisto

Clarcken matkakertomus tarjoaa kiinnostavan historiantutkimuksellisen aineiston monestakin syystä. Keskeinen peruste jatkotutkimukselle löytyy ennen kaikkea siitä, ettei tuolta ajalta löydy juuri muita ulkomaalaisten Turku-kuvauksia. Näennäisestä niukkuudesta huolimatta käyttämäni aineisto on kuitenkin suhteellisesti laaja: Clarke kirjoitti kaupungista enemmän kuin moni muu aikalaismatkaaja. Edeltävät Turun-kävijät olivat kovin vähäsanaisia ja heidän kuvauksensakin hyvin samansuuntaisia.

Clarkelle kertyi runsaasti näkemystä kierrettyään Skandinaviaa hyvinkin laajalti. Hän näki Suomesta ison osan, toisin kuin moni muu vierasmaalainen. Lappiin suuntautuneisiin matkoihin yhdistyi hyvin harvoin matkaaminen myös Etelä-Suomen lävitse: yleensä Lappiin kuljettiin eteläisen Ruotsin ja valtakunnan läntisten alueiden sekä Tornion kautta, ja paluu tapahtui Pohjanmaan lävitse. Esimerkiksi tuon ajan brittiläisistä matkakirjailijoista Clarke oli ainoa, joka kävi sekä Suomen pohjois- että eteläosissa.⁴¹

Clarcken kuvaus päättyi lisäksi laajan yleisön luettavaksi, ja siihen viitattiin toistuvasti 1800-luvun matkakirjallisuudessa.⁴² Vaikkei Pohjoismaita koskeva osa saanutkaan aivan kahden ensimmäisen osan kaltaista suosiota osakseen, sai se silti myönteisen vastaanoton Isossa-Britanniassa.⁴³ Matkakertomus oli tuohon aikaan heti elämäkertojen jälkeen suosituin kirjallisuuden lajityyppi saarivaltiossa. Monista teoksista otettiin useampia painoksia, ja sanomalehtiarvioiden yhteydessä julkaistiin säännöllisesti hyvinkin

⁴¹ Lurcock 2010, 14, 88.

⁴² Halmesvirta 1990, 14.

⁴³ Otter 1825b, 248–249.

pitkiä katkelmia, jolloin matkakertomuksen sisältöön pääsivät tutustumaan myös sellaiset lukijat, jotka eivät ostaneet itse teosta.⁴⁴

Vaikka Clarken värikäs ja kattava Suomen-kuvaus on noussut monesti esiin matkakertomuksia ja ulkomaalaisten käsityksiä käsittelevissä teoksissa, on kyseisen matkakertomuksen tarkastelu yksittäisen kaupungin näkökulmasta uutta. Tutkimukseni tuo perspektiiviä matkantekoon sekä matkustamisen olosuhteisiin Turun alueella aikana ennen nykymuotoisen turismin syntyä ja vapaa-ajan matkailun yleistymistä. Lisäksi se tuo selkoa keskisemmässä Euroopassa tuona aikana vallinneisiin käsityksiin esteettisistä arvoista ja sivistyksestä sekä tapoihin kohdata ja kuvata vieraita kulttuureita.

Keskeisin tutkimuskysymykseni on ytimekäs: miten Edward Daniel Clarke kuvaa Turun kaupunkia matkakertomuksessaan? Pureudun aiheeseen kahden pääluvun kautta, joista ensimmäisessä kysyn, miten Clarke kuvaa Turku matkanteon ja maiseman näkökulmasta. Toisessa pääluvussa kysyn, miten Clarke kuvaa Turku sivistyksen ja kulttuuri-käsitysten näkökulmasta. Valitsemani näkökulmat ovat paitsi tutkimuksellisesti kiinnostavia myös Clarken kuvausta dominoivia teemoja läpi hänen matkakertomuksensa. Suhteutankin Turku-kuvauksen analyysiäni Clarken muista Skandinavian alueista kirjoittamiin huomioihin pyrkien samalla valaisemaan sitä kulttuuritaustaa, jonka puitteissa teksti on tuotettu.

Käytän alkuperäisaineistonani Clarken *Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa* -matkakertomuksen Skandinaviaa käsittelevää teoksen volyyymia. Matkakertomuksen eri osat julkaistiin vuosien 1810 ja 1823 välillä. Ensimmäinen volyyymi keskittyy Venäjään ja Turkkiin; toinen Kreikkaan, Egyptiin ja Pyhään maahan. Kolmiosaisen teoksen viimeinen ja Skandinaviaa käsittelevä volyyymi jakaantuu vielä kahteen osaan, joista ensimmäinen julkaistiin vuonna 1819 ja toinen postuumisti, muitakin matkakertomuksia toimittaneen Clarken ystävän, Robert Walpolen (1781–1856) toimesta vuonna 1823. Osista jälkimmäinen sisältää Turku-kuvaksen, joka vuorostaan jakaantuu kahteen lukuun. Suomen osuus teoksesta on yhteensä noin 600 sivua, josta Turun osuus puolestaan noin 70 sivua.

⁴⁴ Lurcock 2010, 20.

Ensimmäisessä Turkua käsittelevässä luvussaan Clarke käy läpi ennen kaikkea Turun tuomiokirkkoa sekä akatemiaa professoreineen. Toisessa luvussa keskiössä ovat huomiot suomalaisista ja suomalaisuudesta, tavoista, kaupungin ulkomuodosta ja erinäisistä tilastoista. Sivuan analyysissäni myös Clarken hyödyntämää kuvitusta, sillä se on osa Turku-kuvauksenkin kokonaisuutta, mutta tarkempi analyysi jää sen osalta jatkotutkimuksen harteille.

Ensimmäisen Skandinavian osan kustantaja oli englantilainen T. Cadell ja W. Davies. Isältään yritystoiminnan perinyt Thomas Cadell nuorempi (1773–1836) toimi yhtiökumppaninsa William Daviesin (k. 1819) kanssa yhteistyössä Lontoon Strandilla. Davies menehtyi samana vuonna kuin kyseinen Clarken teoksen osa julkaistiin, mutta Cadell jatkoi toimintaa omalla nimellään kustantaen myös jälkimmäisen osan.⁴⁵

Clarken elämäkerran kirjoittaneen William Otterin mukaan *Travels* ylitti sille asetetut odotukset. Kahdesta ensimmäisestä volyymista otettiin Isossa-Britanniassa useampia painoksia ja niistä tehtiin myös käännöksiä joillekin kielille. Varsinkin Kreikkaa, Egyptiä ja Pyhää maata koskevasta volyymista otetut painokset myytiin loppuun nopeasti. Sen ensimmäisestä osasta painettiin 1 500 kappaletta ja toisesta osasta 1 600 kappaletta.⁴⁶ Ojalan mukaan tämän kokoisia painosmääriä on pidettävä sen ajan oloihin suurena.⁴⁷ Sen sijaan Skandinavian volyymin kahteen muuhun nähden jossain määrin vähäisemmän menestyksen Otter perusteli johtuvan eri maiden herättämästä eritasoisesta kiinnostuksesta, ei suinkaan työn laadusta.⁴⁸ Tämä kiinnostus on todennäköisesti vaikuttanut myös osien julkaisujärjestykseen: on merkille pantavaa, että *Travelsin* osia ei julkaistu samassa järjestyksessä kuljetun reitin⁴⁹ kanssa.

Aikakauden matkakertomuksia luettiin sekä älyllisin perustein että huvin vuoksi, eikä luettavasta ollut pulaa. Painokulttuurin tasainen leviäminen merkitsi yhä useampien matkojen julkaisemista kirjamuodossa.⁵⁰ Clarken teoksesta otetuista käännöksistä huo-

⁴⁵ Cadell & Davies (Biographical details). *The British Museum*.

https://www.britishmuseum.org/research/search_the_collection_database/term_details.aspx?bioId=43098

⁴⁶ Otter 1825b, 248, 250.

⁴⁷ Ojala 1990a, 24.

⁴⁸ Otter 1825b, 248–249.

⁴⁹ Clarke kävi Skandinaviassa jo matkansa alkupuolella, ja jatkoi sieltä eteenpäin muun muassa Venäjälle ja Kreikkaan. Matkan alkuosa Englannista Venäjälle: Englanti–Hampuri–Tanska–Ruotsi–(Suomi)–Ruotsi–Norja–Ruotsi–(Suomi)–Venäjä. Clarke 1819; Clarke 1823.

⁵⁰ Thompson 2011, 45.

limatta hänen tekstinsä kohdeyleisö löytyi ennen kaikkea Britanniasta. Pohtiessaan Pohjois-Euroopan paikannimien oikeinkirjoitusta Skandinavian ensimmäisen osan johdannossa Clarke viittaa itsekin suoraan englantilaisiin lukijoihinsa.⁵¹

Kirjoja lukevan yleisön määrä kasvoi yhdessä Britannian talouden kanssa, mutta lukijakunnan tarkempaa kokoa ja koostumusta on vaikeaa arvioida tarkasti. Kirjojen valmistamisen hintaa alentaneet teknologiset edistysaskeleet sekä julkiset kirjastot toivat tekstiaineistot 1700–1800-lukujen taitteessa enenevässä määrin myös vähemmän etuoikeutettujen lukijoiden ulottuville.⁵² Hirn ja Markkanen arvioivat Clarckenkin teoksen olleen tuoreeltaan kansanomaisesti luettava.⁵³ Sen sijaan Suomessa teos tuli tunnetuksi vasta paljon myöhemmin. Professori Yrjö Hirnin (1870–1952) löytäessä 1890-luvulla Clarcken matkakertomuksen Helsingin yliopiston kirjastosta, ei sen sivuja ollut vielä edes leikattu auki.⁵⁴

Matkakirjallisuuden historiantutkimuksellisessa hyödyntämisessä on huomioitava genren luonne. Kyseinen lajityyppi häilyi kauno- ja tietokirjallisuuden rajalla. Varhaismodernin ajan matkakertomuksia tutkineen William H. Shermanin mukaan kyseisen aikakauden matkakirjoittajat joutuivat luovimaan retoristen haasteiden ristiaallokossa. Sisälön tuli vastata useisiin erilaisiin tarkoitukseen, ja koska tieteellisissäkin töissä saatettiin toisintaa myyttejä ja stereotyyppiä, alkoi lukeva yleisö liittää matkakirjallisuuden lajityyppiin epäilyjä sen uskottavuudesta ja totuudenmukaisuudesta. Kiistääkseen suoranaisen valehtelun kirjoittajat saattoivat vakuutella teoksessaan raportoineensa ainoastaan itse näkemistään asioista.⁵⁵ Näin toimi myös Clarke.⁵⁶

Mielikuvitus oli kuitenkin suosittu työkalu, ja Shermanin mukaan kirjailijat leikkittelivät teksteissään usein todellisten silminnäkihavaintojensa, kuulopuheiden sekä fiktion rajamaastossa. Mutta vaikka lukija ei aina voinut olla varma tekstin totuudenmukaisuudesta, ei tällä lopulta useinkaan ollut lukukokemuksen kannalta merkitystä.⁵⁷ Mahdollis-

⁵¹ Clarke 1819, viii.

⁵² Bell & Keighren & Withers 2015, 22.

⁵³ Hirn & Markkanen 1987, 24.

⁵⁴ Varpio 1997, 46.

⁵⁵ Sherman 2002, 31.

⁵⁶ Clarke korosti esipuheessa muistiinpanojen pitämisen tärkeydestä matkakirjoittajalle ja tavastaan kirjoittaa kaikesta näkemästään tasapuolisesti. Clarke 1819, vii–viii.

⁵⁷ Sherman 2002, 31.

sista fiktiivisistä elementeistä huolimatta matkakertomukset toimivat Clarken teoksen julkaisuaikaan joka tapauksessa merkittävänä tietolähteenä uusista kulttuureista.⁵⁸

Tästä lajityypin luonteenomaisuudesta johtuen meidän tulee suhtautua tietyin varauksin matkakertomuksen hyödyntämiseen luotettavan tiedon lähteenä. Se voi kertoa tai olla kertomatta, kuinka asiat esimerkiksi Turun kaupungissa Ruotsin vallan lopulla tosiasiallisesti olivat, mutta joka tapauksessa se voi paljastaa rutkasti kirjoittajansa oman kulttuuripiirin asenteista ja käsityksistä kuvaamastaan kohteesta. Laajempien johtopäätösten tekemistä yksittäisen kirjoittajan teoksen pohjalta voidaankin perustella sillä, että yksilön käsitykset ovat pitkälti kulttuurisidonnaisia, eivätkä pelkästään tämän henkilökohtaisia tulkintoja maailmasta.⁵⁹

Pyrkimykseni ei ole korjata Clarken Turusta kirjoittamia ja mahdollisesti erheellisiksi katsottavia elementtejä, mutta jotta Clarken tulkinnat tulisivat ymmärrettävämmiksi, on paikoin syytä laajentaa tietämystämme silloisista olosuhteista. Varsinaisten olosuhteiden sijaan tutkin siis sitä, miten Clarke on *käsittänyt* olosuhteet ja miten hän on kertonut käsittämisestään. Ja jotta ymmärtäisimme, miksi samat olosuhteet voidaan käsittää eri tavoin, on meidän tiedettävä paljon myös tosiasiallisista olosuhteista, kuten aatehistorialliseen tutkimukseen perehtynyt Markku Hyrkkänen kirjoittaa.⁶⁰

Kohdat, joissa olen rinnastanut Clarken tulkintoja erilaista informaatiota välittävään muuhun lähdeaineistoon, pyrkivät selventämään tapahtumakontekstia ja osoittamaan matkakertomusten alttiuden väärinymmärrystenkin välittämislle. Samalla ne ovat myös osa lähdekriittistä metodiani. Hyödynnän rinnakkain aikalaiskirjallisuutta, kirjeenvaihtoa, sanomalehtiä sekä tutkimusta voidakseni paremmin suhteuttaa Clarken omaa tekstiä.

Rajaan tarkasteluni Clarken kirjoituksiin, mutta haen syvyyttä myös muista aikalaiskirjoittajista ja -matkaajista. Yksi tällainen on toinen Suomen- ja Turun-matkaaja, italialainen Giuseppe Acerbi (1773–1846), jonka Turku-kuvaus löytyy ensimmäisen kerran vuonna 1802 kaksiosaisena julkaistun *Travels through Sweden, Finland and Lapland to the North Cape, in the years 1798 and 1799* -matkakertomuksen ensimmäisestä osasta.

⁵⁸ Ks. esim. Halmesvirta 1990, 14.

⁵⁹ Ollila 2010, 79.

⁶⁰ Hyrkkänen 2002, 10.

Acerbi käväisi Turussa vajaa vuosi ennen Clarkea, joskin johtuen kenties Acerbin lyhyemmästä visiitistä hänen kaupunkikuvauksensakin on suppeampaa. Vaikka työni pääpaino on Clarcken matkakertomuksessa, hyödynnän Acerbin kirjoituksia yhtenä aineistoani monipuolistavana aikalasteoksena. Kahden aikalaislähteen keskinäinen vertailu voi paljastaa jotakin, mihin yksittäinen lähde ei itsessään kykene. Olennaista on myös se, että miehet tapasivat toisensa kahteen otteeseen Skandinaviassa, ja Clarke viittaa itsekin Acerbin kertomukseen omassa teoksessaan.⁶¹

Tärkeä rooli on myös osan matkaa Clarcken matkakumppanina toimineella Otterilla, joka kirjoitti ja julkaisi kaksiosaisen Clarcken elämäkerran *The Life and Remains of Edward Daniel Clarke* (1825). Muun muassa Clarcken päiväkirjamerkintöjä, tutkielmia sekä yksityistä kirjeenvaihtoa sisältävä julkaisu tarjoaa paljon hyödyllistä tietoa tarkastelemani matkakertomuksen kirjoittajasta, mutta julkaistua – ja siten potentiaalisesti valikoiden toimitettua – teosta on yhtä lailla lähestyttävä lähdekriittisesti.

Otter kertoo itse teoksensa alkusanoissa pyrkineensä kokoamaan yhteen oleellisimpia Clarkelta säilyneitä tekstituoiksi muodostaakseen kuvan tämän elämästä ja persoonasta. Hän toivoo kuvanneensa Clarkea rehellisesti ja vilpittömästi, mutta noteeraa pitkän keskinäisen ystävyuden johtaneen väistämättä jonkinasteiseen puolueellisuuteen ja siten paikoin mahdollisiin ylisanoihin.⁶²

Metodisesti lähestyn aineistoani jo aiemmin esiin nousseiden vertailevuuden ja kontekstualisoinnin keinoin. En vertaile pelkästään Clarcken oman teoksen sisäisiä huomioita, vaan hyödynnän rinnakkain niin aikalaislähteitä kuin tutkimuskirjallisuutta. Kontekstualisointiin kulttuurihistoriallisena tutkimusmenetelmänä paneutuneen Juhana Saarelaisen mukaan historiantutkija haluaa lähdeä tulkitessaan tietää, mitä se paljastaa yleisemmin omasta ajastaan. Lähteen avulla tutkitaan suurempaa kokonaisuutta, jonka osa itse lähdekin on. Lähteestä tulee kuitenkin käyttökelpoinen tutkimuskohde vasta jossakin asiayhteydessä. Tutkija rakentaa tämän kontekstin, minkä kautta voidaan pyrkiä ymmärtämään lähteessä sitä, mistä se ei suoraan kerro.⁶³

⁶¹ Clarke ja Acerbi tapasivat toisensa Oulussa ja Tukholmassa. Clarke 1819, 498–500. Clarke 1823, 220–223.

⁶² Otter 1825a, Preface to the First Edition.

⁶³ Saarelainen 2012, 253.

Lähde ei ole kontekstista irrallinen: se saa merkityksensä kontekstissa, mutta se on myös osa sitä. Saarelaisen mukaan juuri tämä lähteen aktiivinen toimijuus mahdollistaa uuden tiedon tuottamisen kontekstualisoivalla tutkimusmenetelmällä. Lähde kertoo itse, miten sen konteksti rakennetaan, ja lähteen oma erityisluonne – omassa tapauksessani matkakertomuksena – on otettava huomioon sitä tulkittaessa.⁶⁴ Kokonaisuutta sitovatkin paitsi brittien käsitykset myös matkakertomusten tyylikonventiot.

Lähdekritiikin merkitys korostuu tämän luontoista alkuperäisaineistoa työstettäessä. Käyttämäni aineisto on syntynyt pitkän ajan kuluessa: matkasta julkaisuun kului 23 vuotta. Neljännesvuosisadan kuluessa ehtivät muuttumaan monet asiat poliittisista oloista matkakirjallisuuden ihanteisiin. Merkityksellisempää lienee kuitenkin kirjailijan kuolema ennen teoksen julkaisua sekä sen vaikutukset lähteeseen: Turku-kuvauksen sisältävän teoksen osan toimittaneen Walpolen lopullinen osuus kirjoitustyöstä on hämärän peitossa.

Otterin mukaan Clarke ennätti saamaan valmiiksi kaksitoista lukua Skandinavian jälkimmäisestä osasta ennen kuolemaansa, mutta hän ei mainitse, olivatko kyseiset luvut valmistuneet kronologisesti.⁶⁵ Mikäli olivat, ovat Turkua käsittelevät luvut viimeiset Clarken itsensä loppuun saattamat. Niin Otterin teoksessa kuin Clarken matkakertomuksen allekirjoittamattomassa esipuheessa vedotaan kuitenkin loppujenkin lukujen valmistuneen Clarkelta jääneiden muistiinpanojen sekä muiden tekstien pohjalta Walpolen ja muiden ystävien toimesta.⁶⁶

Lajityypille oli ylipäänsä ominaista se, ettei valmiin tekstin takana ollut vain yksi henkilö: kustantajalla oli aina sanansa sanottavanaan lopullisesta sisällöstä. Matkakirjallisuuden kustannusprosessia tutkineiden Bill Bellin, Innes M. Keighrenin ja Charles W. J. Withersin mukaan kustantajat muokkasivat monesti matkaaja-kirjoittajan tekstiä niin tyylin ja sisällön vuoksi kuin kirjailijan ja kustantajan maineen varjelemiseksi. Etevä matkantekijä ei välttämättä ollut etevä kirjoittaja, ja lajityyppi vaati kaiken lisäksi mo-

⁶⁴ Saarelainen 2012, 255–256.

⁶⁵ Otter 1825b, 250.

⁶⁶ Clarke 1823, ii; Otter 1825b, 250.

nimuotoista osaamista ja kykyä kommentoida lukuisia asioita. Kustannusprosessia ohjasi aina ennen kaikkea kaupallisten tekijöiden ja markkinoiden huomioiminen.⁶⁷

Matkakertomukset olivat näin ollen yhteistyöhön perustuvia tuotoksia.⁶⁸ Tästä syystä ei ole tarpeen takertua liiaksi tekijyyden kysymykseen ja Clarken rooliin jälkimmäisessä teoksen osassa, sillä mainitun kaltainen ja julkaisua edeltänyt kollektiivinen työskentelytapa on itsessään tavanomainen esimerkki matkakertomusten syntyprosessista ja kiinteä osa kyseisen lajityypin tutkimuksen problematiikkaa.

⁶⁷ Bell & Keighren & Withers 2015, ix, 213–216.

⁶⁸ Bell & Keighren & Withers 2015, 216.

2. Matkanteko ja maisema

2.1. Matkaopasmaiset neuvot matkakertomusten moniäänisyyden ilmentäjinä

Tässä aluvuossa tarkastelen Clarken Turku-kuvausta matkanteon ja liikkumisen näkökulmasta. Lurcockin mukaan moni tuohon aikaan Suomen etelärannikolla taivaltanut brittiläinen matkakirjoittaja halusi vain nopeasti Pietariin, ja tyytyi teoksessaankin kommentoimaan ainoastaan hevoskärryjä, rekiä, postitusjärjestelmää sekä teiden ja majatalojen kuntoa.⁶⁹ Näistä kirjoitti myös Clarke, mutta miten ja minkälaisin painoituksin hän noteeraa tämänkaltaiset matkantekoon liittyvät yleishuomiot lounaisen Suomen osalta? Miten Clarke kuvaa Turkuja osana matkailureittejä ja seudulla vallitsevia matkanteon olosuhteita ja edellytyksiä? Entä mikä tällaisten huomioiden funktio oli?

Clarke, Cripps, Otter ja Malthus lähtivät matkaan 20.5.1799 suunnaten Hampurin ja Kööpenhaminan kautta Göteborgiin.⁷⁰ Nelikon yhteistä taivalta jatkui Vänern-järven rannalle, missä seurue jakaantui kahteen. Clarke halusi ehtiä Lappiin vielä kesän kuluessa ja täten poiketa alkuperäisestä suunnitelmasta. Otter arvioi Clarken muuttaneen mieltään kenties siksi, että tämä halusi jo tuolloin tehdä pidemmän kiertueen, tai sitten Clarke ihastui arktisista maisemista ennakoitua enemmän.⁷¹ Mielenmuutos näkyy myös Clarken äidilleen Vänersborgista kirjoittamassa kirjeessä, jossa hän toteaa aikovansa poiketa alkuperäisestä reittisuunnitelmasta.⁷²

Grand touriin paneutuneen Blackin mukaan matkaajat poikkesivat usein matkasuunnitelmistaan ja -aikatauluistaan, kun vierailut kohteet osoittautuivat paikan päällä luultua kiinnostavimmiksi. Yleensä aikaa jäi tällöin vähemmän muihin paikkoihin.⁷³ Aikarajoitteidensa vuoksi Otterille ja Malthusille Clarken muutos ei käynyt, ja he lähtivätkin Hallebergin ja Hunnebergin alueelta ensin takaisin Vänersborgiin ja sieltä Norjaan,⁷⁴ kun taas Lapin näkemistä toivoneet Clarke ja Otter suuntasivat Hällbyhyn ja sieltä eteen-

⁶⁹ Lurcock 2010, 16.

⁷⁰ Clarke 1819, 2.

⁷¹ Otter 1825a, 450–451.

⁷² Kirje äidille Vänersborgista 21.6.1799. Otter 1825a, 457–458.

⁷³ Black 1992, 40.

⁷⁴ Clarke kertoo alaviitteessä Otterin ja Malthusin kulkeneen Norjasta takaisin Ruotsiin, sieltä Suomen puolelle Turkuun ja Viipuriin, mistä miehet jatkoivat Pietariin ja lopulta takaisin Englantiin. Clarke 1819, 601.

päin.⁷⁵ Jakaantumisen jälkeen Clarken matkaseurue vastasi perinteistä grand tour -yksikköä: nuoresta aristokraatista, hänen tuutoristaan sekä palvelijasta koostuvaa trioa.⁷⁶

Kierrettyään kesän ja syksyn Ruotsia, Lappia ja Norjaa Clarke ja Cripps palasivat jo aiemmin vierailemaansa Tukholmaan, mistä he 14.12.1799 ottivat suunnakseen Ahvenanmaan, Turun ja lopulta Pietarin. Clarke halusi ennättää näkemään vielä toistaiseksi jälkimmäisessä oleskelleet Otterin ja Malthusin.⁷⁷ Vaikka Turkuun saavutaan vasta Skandinavian matkakertomuksen toisessa osassa, mainitaan kaupunki ensimmäisen kerran jo ensimmäisen osan esipuheessa Clarken käydessä läpi Pohjolan paikannimien oikea kirjoitusasu.⁷⁸

Syrjäseutujen korpien ja vesistöjen liikkumiselle asettamat haasteet näyttivät jäävän taakse jo ennen Tukholmaa, kun seurue saapui Christianiaan⁷⁹. Loppumatka Skandiaviassa – Turku mukaan lukien – tulisi Clarken mukaan tapahtumaan vilkkaampia kulureittejä pitkin: ”The most difficult part of our undertaking seemed now to be accomplished: the rest of our journey, through Sweden and Finland, into Russia, lay over a more beaten track.”⁸⁰ Toisten tallaat polut asettivat kuitenkin kirjallisen haasteen miehelle, joka halusi matkata siellä, missä muut eivät olleet vielä matkanneet. ”...Enough have been there; at least of such travellers as we are...”, perusteli Clarke kirjeessään Otterille, miksi hän aikoi jättää pysähtymättä Ateenaan.⁸¹

Vuosien kuluessa ja matkakirjallisuuden suosion jatkuessa oli alati vaikeampaa täyttää lajityypille ominaiseksi muodostunut vaatimus hyödyllisen tiedon välittämisestä. Varsinkin Britteinsaarten ja perinteisen grand tourin alueista oli jo kirjoitettu hyvin kattavasti, ja uuden hyödyllisen tiedon löytäminen oli siksi haastavaa. Matkakirjallisuuden historiaa tutkineen Thompsonin mukaan yksi keino vastata haasteeseen oli korostaa kirjailijan omaa persoonallisuutta ja tämän omia vaikutelmia itse paikkojen sijaan.⁸²

⁷⁵ Clarke 1819, 123.

⁷⁶ Constantine 2003, 499–500.

⁷⁷ Clarke 1823, 297.

⁷⁸ Clarken mukaan moni englantilaiskirjailija kirjoittaa virheellisesti Abo eikä Åbo. Clarke 1819, viii.

⁷⁹ Nykyinen Oslo.

⁸⁰ Clarke 1819, 742.

⁸¹ Kirje Otterille Tulasta 2.6.1800. Otter 1825b, 33.

⁸² Thompson 2011, 49.

Clarken matkan aikaan Ruotsin valtakunnan alueet olivat moniin muihin eurooppalaisiin kohteisiin verrattuna kuitenkin vielä suppeasti matkakertomuksiin dokumentoituja. Pohjolan mittapuulla suuri Turkukin tarjosi Clarkelle mahdollisuuden sanoa jotakin uutta, kun taas esimerkiksi Konstantinopolista Clarke totesi muiden jo sanoneen kaiken tarpeellisen omissa matkakertomuksissaan ja -päiväkirjoissaan.⁸³ Uutta kirjoitettavaa oli siis vielä löydettävissä, mutta tilanne oli muuttumassa. Melko nopeasti Clarken teoksen julkaisun jälkeen eteläinen Suomi alkoi olla jo ulkomaalaisten matkamiesten ja -naisten läpikoluamaa. Lurcockin mukaan matkaajien tuli 1830-luvulta eteenpäin lähteä etsimään uusia kokemuksia rannikkoalueilta sisämaahan.⁸⁴

Clarken kertomus ajoittuu lajityypin murrosvaiheeseen. Varpion mukaan matkakirjallisuuden ei tarvinnut 1800-luvun alusta eteenpäin jakaa enää maantieteellistä tietoa vieraista seuduista, vaan lajille asetettujen muodollisten ohjeiden sijaan keskiöön nousi kirjoittajan subjektiviteetti. Matkustajan kokemusten korostuminen lisäsi samalla teosten viihdyttävyyttä.⁸⁵ Turun alueella matkanneiden kertomuksissa kokemukset korostuivat usein dramaattisella tavalla Turku–Tukholma-väliä kuvaavissa osuuksissa. Hirnin ja Markkasen mukaan eteläinen Suomi nivoutui tyydyttävästi osaksi idän ja lännen yhdistänyttä tieverkkoa, mutta alueen varsinainen heikkous oli meriyhteys Ahvenanmaan ja Ruotsin rannikon välillä.⁸⁶ Kelirikon aikaan myös Ahvenanmaan ja Turun saaristo oli haasteellinen alue matkustaa.

Matkakirjailijoille etappi tarjosi kuitenkin kelpo ainesta ja niinpä se nouseekin esiin useissa teoksissa. Lurcock toteaa brittimatkaajien kuvailleen kattavammin Tukholma–Turku-väliä kuin Turku–Pietari-väliä, sillä paitsi että se kesti kauemmin, teki se myös kesäisen idyllisine maisemineen ja talvisine vaaroineen suuremman vaikutuksen.⁸⁷ Osuus sai merkittävän osan myös Clarken matkakertomuksesta ja siksi myös siihen on syytä paneutua. Saaristo- ja Ahvenanmeren ylityksellä oli keskeinen osa Turun kytkeytymisessä matkailureitteihin, ja samalla se on osoitus alueella liikkumisen haasteista varhaismodernina aikana.

⁸³ Kirje Otterille Konstantinopolista 20.1.1801. Otter 1825b, 89.

⁸⁴ Lurcock 2013, 1–3.

⁸⁵ Varpio 1997, 35, 37.

⁸⁶ Hirn & Markkanen 1987, 13.

⁸⁷ Lurcock 2010, 15.

Acerbin mukaan talvisaikaan ylitystä harvemmin yritettiin ennen meren kunnollista jäätymistä, vaan Ruotsista Suomen puolelle haluavien tuli tällöin kiertää Tornion kautta koko Pohjanlahti.⁸⁸ Clarke ei tähän haastavista sääolosuhteista huolimatta ryhtynyt, vaan aloitti merimatkinsa joulukuun puolimain.⁸⁹ Päätös yrittää ylitystä tähän aikaan vuodesta ei ollut kuitenkaan täysin poikkeuksellinen, vaan englantilaisseurueen odotellessa tuulen rauhoittumista huomioivat he Grisslehamniin – eli postireitin Ruotsin itärannikon puoleiseen päähän – saapuvan useampia ihmisiä merenylitys tarkoituksestaan.⁹⁰

Siinä missä Otter ja Malthus ylittivät osuuden kesäaikaan alle kahdessa päivässä,⁹¹ kesti Clarcken talvinen meriretki lähes kolme viikkoa.⁹² Vuonna 1838, toukokuun alusta lokakuun loppupuolelle, liikennöi Tukholmasta Turun kautta Kronstadtin kolme höyrylaivaa kuukaudessa. Suotuisissa olosuhteissa Ruotsin ja Suomen välinen osuus taittui tuolloin noin kolmessakymmenessä tunnissa.⁹³ Teknologisten edistysaskelten ja kesäisten kelien turvin matkustaminen olikin piakkoin hyvin erilaista luonteeltaan, ja Lurcockin mukaan brittimatkaajien kertomuksissa kuvatut Turku–Tukholma-välin epämukavuudet ja vaarat jäivät sen myötä historiaan.⁹⁴ Purjelaivan aikakautta edustaneen ja talvella liikuneen Clarcken kertomuksessa ne ovat vielä erinomaisesti näkyvillä – maksoihan hänkin matkasta lähestulkoon hengellään.

Suotuisampia tuuliolosuhteita odotelleet miehet pääsivät liikkeelle Grisslehamnista vasta kuudentena päivänä rannalle saapumisestaan. Odottelusta huolimatta aallokko vyöryi päälle ja vaarana oli ajelehtiminen avomerelle: ”Within ten minutes after our danger became apparent, every hope seemed to vanish.” Ilmeisin uhka oli veneen kaatuminen seurueen raskaiden vaunujen vuoksi, mutta niiden kippaaminen yli laidan olisi ollut merimiesten mukaan liian vaarallista. Paluu Grisslehamniinkaan ei tullut enää kysee-

⁸⁸ Acerbi 1802, 182.

⁸⁹ Otter 1825a, 485.

⁹⁰ Clarke 1823, 307.

⁹¹ Otter 1825a, 485.

⁹² Clarke 1823, 549–550.

⁹³ Lurcock 2013, 4.

⁹⁴ Lurcock 2013, 14.

seen. Aamulla matkaan lähteneet miehet pääsivät kuitenkin lopulta perille Ahvenanmaalle rantautuen Eckeröön keskipäivän jälkeen.⁹⁵

Kuvaus ylityksestä on perin dramaattista, mutta Clarke toistaa merimatkan vaarat myös kirjeessään Cambridgen kollegalleen tohtori Satterthwaitelle.⁹⁶ Vuodenajan vuoksi olosuhteet todella olivat haastavia, ja niinpä kuvausta olisi tuskin edes tarvinnut dramatisoida vaikuttavamman kerronnan toivossa. Seurueen matkanteon vaikeudet jatkuivat myös kelirikkoisessa Ahvenanmaan ja Turun saaristossa, ja Clarke käyttääkin monta sivua alueella liikkumisen vaikeuksien kuvaamiseen esitellen muun muassa heikoilla jäällä liikkumisen käytäntöjä.⁹⁷ Tämänkaltaiset haasteet olivat paitsi jännittäviä tilannekuvauksia myös harvemmin matkakertomuksissa esiintyviä. Vuoroin jäällä, vuoroin avovedessä tapahtuvan etenemisen kuvailu oli Keski- ja Etelä-Euroopan reiteistä poikkeavaa ja siten aiheena tuore.

Eteneminen pysähtyi Vårdön saarelle, mistä Teilin merenselän ylittäminen Kumlingeeseen osoittautui heikkojen jäiden vuoksi mahdottomaksi. Raskaat hevosvaunut oli pakko jättää Vargatan kylään, mistä seurueen tulkki⁹⁸ nouti ne myöhemmin tammikuussa Turkuun jään ollessa vihdoin riittävän kantokykyistä.⁹⁹ Hevosvaunuista seuranneita ongelmia käy kuitenkin osin kiittäminen Clarcken Turku-kuvauksen kattavuudesta. Ilman turvallisuussyistä saaristoon jätettyjen vaunujen odottelua Clarke ja Cripps tuskin olisivat viipyneet kaupungissa niin kauan. Turun-pysähdyksestä tuli siis suunniteltua pidempi: Clarke kirjoitti Otterille tämän takuulla hämmästyvän kuullessaan, että paitsi että he vielä kymmenen päivän jälkeen ovat Turussa, aikovat he jopa pidentää oleskeluaan kaupungissa.¹⁰⁰ Syynä oli, kuten todettua, käytännön este, mutta toisaalta myös halu tutustua paremmin Turun akatemiaan.¹⁰¹

⁹⁵ Clarke 1823, 307–310.

⁹⁶ Kirje Satterthwaitelle Grisslehamnista 15.12.1799. Otter 1825a, 488–491.

⁹⁷ Clarke 1823, 346–347.

⁹⁸ Clarke ja Cripps palkkasivat paikallisen ruotsalaisen tulkikseen piakkoin Ruotsiin saapumisen jälkeen. Clarke 1819, 129.

⁹⁹ Clarke 1823, 329, 453.

¹⁰⁰ Kirje Otterille Turusta 13.1.1800. Otter 1825a, 498–499.

¹⁰¹ ”As it was probable that our stay in this place would be of some duration, both on account of our being obliged to wait for the arrival of our carriage, and also from our curiosity to make ourselves well acquainted with the University of Åbo, its Professors, discipline, and state of science, – we sent our interpreter, the day after our arrival, to hire lodgings...” Clarke 1823, 390.

Clarke, Cripps ja heidän englantilainen palvelijansa saapuivat Turkuun tammikuun 3. päivän iltana,¹⁰² mutta vaaratilanteet eivät päättäneet mantereelle saapumiseen. Yösi-jaksi valikoitui Seipelin majatalo,¹⁰³ josta oli lähellä tulla englantilaistuutorin ja hänen opilaansa elontaipaleiden määränpää, kun vaarasta tietämätön ja viluinen Clarke kiirehti sulkemaan huonetta lämmittäneiden kahden kamiinan piipunpellit ennen aikojaan. Ennen kuin huoneeseen levinnyt häkä sai molemmat miehet tuupertumaan lattialle, ennätti Cripps huutamaan apua. Paikalle kiirehti toinen Seipeliin majoittunut nuorimies, joka tajutessaan tilanteen aukaisi kamiinoiden pellit ja huoneenovet. Hän kertoi vastaavien onnettomuuksien olevan yleisiä talvisaikaan.¹⁰⁴

Täpärä pelastuminen vaikuttaa seuranneen toistaan. Otter kertoo kuulleen Clarken lapsuudesta tarinan, jonka mukaan Clarke lähestulkoon menehtyi nuorempana nukahdettuaan sänkyynsä kirjaa lukiessaan ja vuodevaatteiden syttyttyä tuleen. Vain suntion nopea toiminta pelasti nuorukaisen.¹⁰⁵ Clarke itsekin kirjoitti Otterille tämän joskus sandoneen, että kaikki hänen kirjeensä alkavat onnettomuudella.¹⁰⁶ Kuolemanvaara näyttäisi olleen Clarken seuralainen vielä ulkomaanmatkojen jälkeenkin: eräs kemiallinen koe päättyi kuparisäiliön räjähdykseen, mutta Clarke ja kolme muuta läsnä ollutta miestä välttyivät täpärästi kuparipalasten osumilta.¹⁰⁷ Tapaturma-alttiuden lisäksi taustalla saattoi vaikuttaa osittain myös lajityypin konventio. Varpion mukaan lukija kykeni samastamaan paremmin matkustajaan, kun tämä kuvaili vastoinkäymisiään tai vaikkapa kehoja varusteitaan.¹⁰⁸ Onnettomuudet ja vaaratilanteet toimivat kirjailijalle siten myös tehokeinona – tiedostettuna tai tiedostamattomana.

”We felt the bad effects of this accident in violent head-ache, which lasted during many days afterwards.”¹⁰⁹ Jättivätkö sitten voimakkaat ja viipyilevät häkämyrkytyksen jälkioireet pahan maun, mutta vahingon tapahtumapaikkana toiminut majatalo sai nihkeän

¹⁰² Clarke 1823, 384–385.

¹⁰³ Isältään ammattikoulutuksen saanut Johan Seipell nuorempi ryhtyi pitämään vuonna 1775 majataloa kellariliikkeensä ohella. Majatalo sijaitsi Ison Brahenkadun ja Tiirikkalankadun kulmassa, nykyisen Ingmanin talon kohdalla Linnankadulla. Rakennuksen alakerrassa oli Victoria-kellariksi kutsuttu ravintola, viini- ja herkkutavarainkauppa sekä muutamia matkustajahuoneita. Yläkerran juhlasalissa järjestettiin muun muassa suosittuja konsertteja ja tanssiaisia. Nikula 1971, 675–676.

¹⁰⁴ Clarke 1823, 385–387.

¹⁰⁵ Otter 1825a, 45.

¹⁰⁶ Kirje Otterille Souniosta 25.10.1801. Otter 1825b, 150.

¹⁰⁷ Otter 1825b, 346.

¹⁰⁸ Varpio 1997, 34.

¹⁰⁹ Clarke 1823, 387.

arvion myöhemmässä vaiheessa matkakertomusta.¹¹⁰ Clarke varoitti Turussa yöpymään aikovia käyttämästä kaupungin majataloja, sillä paraskin niistä oli tasoltaan keho.¹¹¹ Clarken matkakertomuksen suomentanut Ojala puolestaan epäilee tyrmäyksen syyksi majoituksen tilapäistä luonnetta: majatalon alakerrassa sijainneet matkustajahuoneet olivat ilmeisesti lähestyvien talvimarkkinoiden vuoksi jo käytössä, joten Clarke sai tyytyä yläkerrassa olevaan viileään juhlahuoneistoon.¹¹²

Clarcken tyly arvio asettuu eriskummalliseen valoon, kun huomioidaan hänen yöpyneen Lapissa sääskien vuoksi savulla täytetyssä huoneessa ja jakaneen yösijansa koirien ja sikojen kanssa porontaljalla maaten.¹¹³ Kriteerit kaupunkien ja maaseudun matkanteon edellytysten arviointiin olivat selvästikin erilaiset, eikä urbaania ympäristöä lähestytty samoin perustein. Hebridien saariryhmää vuonna 1797 kiertäessään Clarke järkyttyi mökkiasumusten kurjasta tasosta, mutta kielsi olevansa pettynyt todeten koetun vain vastanneen ennakko-odotuksia:

We do not visit the Hebrides to see stately palaces, and groves of citron, but to behold uncultivated nature, in the shed of the Highlander, or the solitude of mountains. Hitherto disappointment has been a stranger in my path. I found the untutored natives such as I expected them to be, and in their miserable mansions received a lesson of contentment, which future impressions will never be able to obliterate.¹¹⁴

Skotlannissa saatu opetus vähään tyytymisestä kuihtui korulauseeksi, pääsi kokonaan unohtumaan, tai osoittaa syrjäisen Pohjolan kaupunkien palveluihin kohdistuneen tiettyjä odotuksia – saihan Turussakin Clarcken mukaan parempaa viiniä kuin Tukholmassa,¹¹⁵ ja Seipelin viini- ja herkkukaupassa myytiin tuolloin kaikenlaista ostereista hummereihin sekä kaviaarista etelän hedelmiin.¹¹⁶

Ensimmäisen yön jälkeen seurueen löytämä vuokrahuoneisto oli kuitenkin mieluisa, ja Clarke kehuukin Turussa matkaajille tarjolla olevia vaihtoehtoja huomattavan siisteiksi

¹¹⁰ Hirnin ja Markkasen mukaan Seipelin majapaikka haki vertaistiaan Ruotsin itämaassa, ja samantasoista palvelua kykeni tähän aikaan tarjoamaan vain Giovanni Mottin arvostettu majatalo Viipurissa. Hirn & Markkanen 1987, 27.

¹¹¹ Clarke 1823, 443.

¹¹² Ojala 1990b, 314.

¹¹³ Clarke 1819, 330–331. Otter 1825a, 467.

¹¹⁴ Otter 1825a, 301–302.

¹¹⁵ Clarke 1823, 443.

¹¹⁶ Nikula 1971, 676.

ja edullisiksi,¹¹⁷ mutta kaupungin ulkopuolella kulkureittien majoitustarjonta oli huonolla tolalla. Kustavista Turkuun kulkenut Clarke ei löytänyt tuolta väliltä sellaista alkuunkaan: ”Between Varssala and Åbo there is nothing that may be called an inn; nor, indeed, any place of rest and accommodation for travellers.”, eikä Turku–Pietari-välillä tarjonnut paikkaa oikaista jalkojaan: ”...in travelling this route, beds are a species of accommodation never found... But there is no part of the world where a traveller will fare worse, in this respect, than in passing through the South of Finland to Petersburg.”¹¹⁸

Joskus katto saattoi löytyä pään päälle myös paikallisten luota, mutta asumusten taso vaihteli, kuten hieman ennen Turkuun saapumista kävi ilmi. Vehmaalaisen pappismiehen koti oli Clarcken mukaan siinä määrin likainen, etteivät he edes aikoneet ottaa puheeksi yösjän tarvettaan huolimatta ankarasta pakkasesta ja majatalojen puutteesta. Pysähdyspaikka löytyi kuitenkin paikallisen lesken luota maksua vastaan: ”Having assented to our proposal, she provided us with a decent lodging, and treated us with great kindness.”¹¹⁹

Kestikievarit olivat useimmiten tavallisia, vaatimattomia maalaistaloja, jotka toteuttivat kestikievari-järjestyksen säännöksiä hyvin suhteellisesti. Hirnin ja Markkasen mukaan siisteys oli vaikeasti määriteltävissä ja jätti enimmäkseen toivomisen varaa. Niinpä vaativat matkailijat varmistivat mukavuutensa käyttämällä hollikyytien sijaan omia rattaita ja hevosia.¹²⁰ Se taas saattoi – Clarcken esimerkin tavoin – johtaa viivästyksiin. Vänersborgista lähdön jälkeen matkaseurueen molemmat hevosvaunut hajosivat, ja seurue jatkoi jalkaisin.¹²¹ Trillojen etuakseli hajosi puolestaan lähellä Brattforsia, ja Tukholmasta Grisslehamniin matkatessa yksi vaunujen rautapulteista halkesi pakottaen miehet käväisemään läheisellä rautasulattamolla.¹²² Viivästyksistä huolimatta rattaat olivat Clarcken mukaan elintärkeää omaisuutta Turusta eteenpäin matkatessa, sillä ne saattoivat toimittaa yösjän virkaa:

¹¹⁷ Clarke 1823, 390, 443.

¹¹⁸ Clarke 1823, 382–383.

¹¹⁹ Clarke 1823, 382–384.

¹²⁰ Hirn & Markkanen 1987, 15.

¹²¹ Clarke 1819, 116.

¹²² Clarke 1823, 95, 300.

...what is to become of a traveller in the night, in such a country and climate, where there are not only no inns, but where he will find it actually impossible to procure a place of rest; nor even a stable, in which he may find clean straw for his couch, or a place where he may lie down? It seems as if the natives of the dreary district between Åbo and Petersburg had exerted their utmost ingenuity, and with fatal success, to banish from their dwellings every thing that bore any relationship to comfort and cleanliness... Our travelling-carriage, therefore, was for us a moveable home; without which it would be folly, in this season of the year, to think of making any further progress.¹²³

Matkaaja tekisi Clarken mukaan hyvin kuljettaessaan myös vuodetta mukanaan. Hän kehui Ruotsin ja Norjan rajan tuntumassa ollutta Tännäsin majataloa, mutta täsmensi kommenttiaan alaviitteessä huomauttaen, ettei matkantekoa Pohjois-Euroopassa kannattaisi juuri edes harkita, ellei matkavarustukseen kuulunut omaa vuodetta.¹²⁴

Oli kyse sitten majapaikan tai kulkuneuvon järjestämisestä, edellytti matkanteko vuorovaikutusta eri kieltä puhuvien ihmisten kanssa. Lurcockin mukaan briteillä olikin usein ruotsia puhuva tulkki¹²⁵ mukanaan. Clarke pyrki etsimään käsiinsä myös sanakirjoja, mikä ilmenee säännöllisinä mainintoina eri kaupunkien kirjakaupoista ja niiden valikoimien laadusta. Clarke piti turkulaisten kirjakauppojen tarjontaa Tukholmaa huonompana, mutta totesi niistä silti löytyvän maassa matkaavalle olennaisia englantiruotsi- sekä englantiruotsi-latina-sanakirjoja.¹²⁶ Tukholmasta Clarke löysi erinomaisina pitämäänsä Hermelinin Ruotsin karttoja, ja hän hyödynsi myös reittivaihtoehtoja ja matkaketäisyyksiä listannutta ja vuonna 1776 painettua *Vägvisare*-opasta.¹²⁷

Mitä tarkoitusta matkantekoon liittyvät huomiot sitten palvelivat? On merkille pantavaa, että lajityypin suosion vuoksi matkakertomuksen kaava valjastettiin monenlaisten teosten pohjaksi. Varpion mukaan matkakuvauksen retoriikkaa saatettiin hyödyntää hyvinkin erilaisissa tekstilajeissa. Vieraita kulttuureita kuvannut tietokirjallisuus puettiin 1800-luvulla usein matkakertomuksen ulkoasuun,¹²⁸ ja toisaalta tieteellisyyden arvostus nousi matkakirjallisuudessa 1800-luvulle tultaessa.¹²⁹ Pyrkimys tieteelliseen ilmaisuun näkyy Clarckenkin teoksessa muun muassa lukuisine ajan akateemiseen keskusteluun

¹²³ Clarke 1823, 454.

¹²⁴ Clarke 1819, 580.

¹²⁵ Clarcken ja Crippsin ruotsin kielen tulkki Peter oli toiminut merimiehenä kaukomailla Englannin Itä-Intian kauppakompanian palveluksessa. Clarke 1823, 308.

¹²⁶ Clarke 1823, 442–443.

¹²⁷ Clarke 1819, 152, 758. Clarke 1823, 375. Hirn & Markkanen 1987, 13.

¹²⁸ Varpio 1997, 12–13.

¹²⁹ Bridges 2002, 56–57.

liittyvine kommentteineen ja viittauksineen. Myös itse matkallelähtöä perusteltiin monesti tieteellisin syin, kuten vaikkapa Malthusin aiemmin mainitut motiivit osoittavat.¹³⁰

Matkakertomukset eivät rakentuneet silti pelkän tieteellisen matkakuvauksen varaan. Ne eivät olleet vain kliinisiä raportteja, vaan pyrkimyksenä oli myös huvittaa tai muuten informoida lukijaa. Varpio puhuu tieteellisen kuvauksen lomassa esiintyvistä epätieteellisestä, jo aiemmin mainitusta matkailijakeskeisestä matkakuvauksesta, jossa huomiota kiinnitettiin juuri matkanteon käytäntöön liittyviin seikkoihin, kuten kulkuyhteyksiin – tavoitteena silti yhtä lailla lukijan opettaminen.¹³¹

Tällainen Varpion sanoin epätieteellinen matkakuvauksen saattoi toimia myös matkakertomuksen keskeisenä lähtökohtana. Monesti ajan matkakertomukset otsikoitiin perin tyhjentävästi, joten niinpä jo teoksen nimestä voi olla mahdollista arvioida sisältöä. Esimerkiksi Turussa 1800-luvun alussa vierailleen George Greenin Suomen osuus löytyy teoksesta *Original Journal From London to St. Petersburg, By Way Of Sweden; and, proceeding from thence, To Moscow, Riga, Mittau, and Berlin: With A Description Of The Post Towns, And Every Thing Interesting, In The Russian and Prussian Capitals, &c. To which are added, the Names, Distances, And Price, Of Each Post; And a Vocabulary Of The Most Useful Terms, In English and Russian* (1813).

Alaotsikon lupailema sisältö viittaa jo vahvasti nykyaikaisempaan matkaoppaaseen, ja Lurcockin mukaan Greenin Pietarista kirjoittamat yksityiskohdat olivatkin luonteeltaan sellaisia, joita tämän päivän matkaja odottaisi opaskirjan sivuilta löytävänsä.¹³² Mutta vaikka näitä käytännön neuvoja ilmenikin ajan matkakirjallisuudessa, eivät ne ainakaan Greenin itsensä mukaan olleet lähtökohtana useimmissa ajan matkakertomuksissa. Kiihellellään teoksensa esipuheessa Britanniassa julkaistua laadukasta, Pohjois-Euroopasta ja Venäjältä kertovaa matkakirjallisuutta, totesi hän samaan hengenvetoon oman teoksensa vastaavan paremmin käytännön matkustamisen tarpeisiin.¹³³

Greenin mukaan tiedot majapaikkojen hinnoista, sanastot lausumisohjeineen ja muut vastaavan kaltaiset yksityiskohdat hyödyttäisivät suuresti eritoten kaupallisilla tarkoi-

¹³⁰ Otter 1825a, 442.

¹³¹ Varpio 1997, 13.

¹³² Lurcock 2010, 122.

¹³³ Green 1813, iii–iv.

tusperillä liikkeellä ollutta lukijakuntaa. Neuvojen avulla oli mahdollista välttyä viivästyksiltä ja paikallisten huijausyrityksiltä. Green koki, että arvostetun matkakirjailijan statukseen tähänneet kirjoittajat saattoivat kuitenkin pitää tämänkaltaista informaatiota arvottomana.¹³⁴

Greenin mukaan matkakertomuksen yleisesti omaksuttu kaava siis jossain määrin laininlöi matkustamiseen liittyvää käytännöllistä tietoa. Tarkasteltaessa esimerkiksi yhtä lailla Turusta kirjoittaneiden matkamiesten eli Clarcken ja Acerbin teoksia on heidän tieteellisen narraationsa lomasta löydettävissä silti paljoltikin Greenin peräänkuuluttamien neuvojen tapaista informaatiota. Acerbi jopa totesi esipuheessa matkakertomuksensa julkaisemisen yhdeksi motiiviksi tulevien matkamiesten informoinnin toivoen teoksensa osoittautuvan hyödylliseksi mahdollisine puutteineenkin:

Another motive for publishing this book was, a desire of being useful to future travellers, whom ardent curiosity might impel to visit the northern districts... With this view the Author, having reached the North Cape by a route before considered as impracticable in summer, has published a delineation of that excursion for the assistance of other travellers who may come after him.¹³⁵

Clarckenkin tekstissä on nähtävissä matkaajalle hyödylliseksi tulkittavia havaintoja ja tilastoja, kuten kohteiden välisiä etäisyyksiä ja majapaikkojen arviointia. Skandinavian kertomuksen ensimmäisen osan liitteeksi Clarke lisäsi listan Enontekiön ja Tornion välisistä koskista ja putouksista perustellen sen hyödyllisyyttä samaa reittiä seuraaville, tuleville matkaajille.¹³⁶ Hän suositteli mineralogiasta kiinnostuneita matkamiehiä vierailemaan myös joissakin Värmlannin lukuisissa kaivoksissa.¹³⁷

Clarcken teoksen Turku osuudessakin nousee esiin matkantekijälle hyödynnettävissä olevaa tietoa majoituksen laadusta ja hinnoista kaupungissa saatavilla oleviin tuotteisiin. Clarke kuvailee kohtuullisella tarkkuudella myös Skandinaviassa kulkemiaan reittejä, mutta pelkän kertomuksen pohjalta identtistä polkua olisi voinut seurata vähänkään suuremmalla varmuudella vain paikoin: teokseen on liitetty seurueen kulkureitti Helsing-

¹³⁴ Green 1813, iv–v.

¹³⁵ Acerbi 1802, x–xi.

¹³⁶ Clarke 1819, 747.

¹³⁷ Clarke 1823, 107.

borgista Gävleen ja Grisslehamnista Ahvenanmaan läpi Turkuun karttoihin piirrettyinä.¹³⁸

On kuitenkin varottava liian jyrkkiä päätelmiä. Esimerkiksi lämpötilat, joista Clarke piti kirjaa lähes päivittäin, eivät olleet teoksen liitteenä neuvoina tulevien matkaajien asianmukaisen vaatekerran valintaan – joskin ne sellaisinkin saattoivat palvella – vaan ne toimivat ennen kaikkea ilmastotieteellisinä havaintoina. Tämä käy ilmi muun muassa Clarken henkilökohtaisesta kirjeenvaihdosta yliopistokollegoidensa kanssa.¹³⁹ Samalla ne paljastavat kuitenkin Varpion mainitseman häilyvän rajan tieteellisen ja epätieteellisen matkakuvauksen välillä.¹⁴⁰

Matkakirjallisuutta käsittelevään tietosanakirjaan artikkelin Clarkesta kirjoittaneen Katherine Edgarin mukaan *Travels* on aikakaudelle luonteenomainen tuotos siksi, että siinä yhdistyy voimakas kansallinen tunne runsaaseen tieteelliseen tietoon, mutta myös siksi, että tieteellisestä sävystä huolimatta yksityiskohdat saattoivat aika ajoin väistyä, mikäli se oli paremman narratiivin kannalta tarpeen. Myös Edgar toteaa Clarken sekä hyödyllisen että viihteellisen kerronnan täyttäneen lajityypin parissa vallinneet kriteerit.¹⁴¹

Eksoottiset maailmankolkat kiehtoivat laajalti, mutta matkustaminen kaukomaille oli todellisuutta vain harvoille. Siksi kirjailijoihin kohdistui sisällön osalta paineita monelta suunnalta. Lajityypin historian tutkimukseen perehtyneiden Peter Hulmen ja Tim Youngsin mukaan erinäiset tahot tiedemiehistä filosofeihin ja rahoittajiin sanelivat matkakirjailijoille kotimaan kamaralta neuvoja siitä, minkälaisia havaintoja näiden tulisi teoksiinsa sisällyttää. Matkaajat eivät kuitenkaan aina noudattaneet heille saneltuja ohjeita, ja juuri tämänkaltainen sivupoluille – usein kirjaimellisestikin – harhautuminen lisäsi kyseisen lajityypin viehätystä.¹⁴²

Clarcken teos pyrki ajalle tyypilliseen tapaan vastaamaan moneen asiaan, mukaan lukien Turun kaupungin matkustuksellisiin olosuhteisiin. Useampien tarkoituksien täyttämisen oli matkakertomuksille ominainen piirre, mutta Karl Baedekerin (1801–1859) ja

¹³⁸ Clarke 1819, 90. Clarke 1823, 311.

¹³⁹ ”Tell Malthus we have regularly estimated the thermometer.” Kirje Otterille Trondheimista 23.9.1799. Otter 1825a, 476.

¹⁴⁰ Varpio 1997, 13.

¹⁴¹ Edgar 2003, 257.

¹⁴² Hulme & Youngs 2002, 4–5.

John Murray III:n (1808–1892) 1830-luvulla kehittämät erilliset turistin opaskirjat muuttivat sisältöjä tältä osin. Tämän jälkeen matkakertomusten ei enää tarvinnut esitellä matkantekoon liittyviä suosituksia ja ohjeita.¹⁴³

Minkälainen merkitys Clarken Turun-kuvauksen matkantekoon liittyvillä huomioilla on tutkimuksen kannalta yleisemmällä tasolla? Matkanteon todellisia olosuhteita enemmän ulkomaalaisten matkakuvaukset kertovat järjestelmän toimivuudesta, ja sellaisen tiedon välittäjinä ne ovat erityisesti 1800-luvun olosuhteiden kartoituksessa korvaamattomia, kuten Hirn ja Markkanen kirjoittavat.¹⁴⁴

Turun osalta Clarken matkanteon olosuhteisiin liittyvät huomiot eivät anna erityisen myönteistä kuvaa järjestelmän toimivuudesta. Hänen kuvauksensa alueen majoitusoloista on linjassa aikalaiskertomusten kanssa: Lurcockin mukaan brittimatkaajien teoksissa toistuvat kauhistuneet reaktiot etelärannikon majoitusoloihin, jotka paranivat vasta 1830-luvulta eteenpäin.¹⁴⁵

Clarcken kuvaus Turkuun saapumisesta ilmentää kaupungin matkanteon kannalta haasteellista sijaintia Suomen lounaisrannikolla. Kuvauksessa korostuvat saariston vaarat kelirikon aikaan alueella liikuttaessa, mikä on toistuva, joskin lajityypin sisällä silti harvakseltaan dokumentoitu kokemus. Aikakauden grand tour -matkoille ominaiseen tapaan Clarken ja Crippsin pysähdystä Turkuun edelsi myös muutos alkuperäisestä aikataulusta. Aikataulut saattoivat muuttua grand tour -matkaajien vaihtuvien mielenliikkeiden myötä, joiden toteutuskelpoisuutta sitten heidän ajalliset ja rahalliset resurssinsa määrittivät. Myös kulkuvälineillä oli merkittävä ja usein arvaamaton vaikutuksensa suunnitelmiin.

Vaaralliset ja jännittävät tilannekuvaukset kertovat varhaismodernin matkanteon haasteista, mutta ne myös elävöittivät usein hyvin tieteelliseen ilmaisuun tähdännyttä kertontaa, ja toimiessaan lisäsivät lukijan kiintymystä päähenkilöön. Tieteellisten huomioiden ja keveämpien elementtien ohella erinäiset tahot toivoivat matkakirjailijoilta myös muunlaista, informatiivista sisältöä. Matkantekoon ja liikkumiseen liittyvät huomiot

¹⁴³ Buzard 2002, 48–49.

¹⁴⁴ Hirn & Markkanen 1987, 10.

¹⁴⁵ Lurcock 2013, 18.

neuvoivat tulevia matkaajia ja kertovat lajityyppiin kuuluneesta sisällöllisestä kakofoniasta. Clarkenkin työssä tämä monenkirjavan kommentoinnin traditio on vielä läsnä.

2.2. Esteettinen ideaali urbaanin tilan ulkopuolella

Tässä alaluvussa paneudun kuvauksen esteettisiin aspekteihin. Maisemien etsimisestä ja kuvailusta tuli matkapäiväkirjojen keskeisimpiä aiheita 1700-luvun puolivälistä eteenpäin,¹⁴⁶ ja ne ovat toistuva teema myös Clarken teoksessa. Minkälaisia elementtejä Clarke nostaa huomionarvoiseksi kaupunkitilasta ja sen ulkopuolelta? Millaisia asioita Clarke piti näkemisen arvoisina kohteina ja miten hän niistä kertoo? Minkälaisiin esteettisiin arvoihin ja ympäristön kommentoinnin traditioon hänen kuvauksensa perustuu?

Clarke eli yhteiskunnassa, joka suorastaan ruokki matkaintoa. Matkailu oli kaikkialla kirjallisuudesta arkkitehtuuriin. Grand tour -traditio vain vahvisti tätä. Towner on todennut, kuinka brittien maisemamaku, *landscape taste*, muovautui ulkomailla nähdyn ja koetun seurauksena. Puutarhat ja puistot saivat inspiraationsa eurooppalaisista vastineistaan, ja kodin sisustus heijasteli vieraita kulttuureita ja innoitti matkustamaan niitä, joille se yhteiskunnallisen asemansa puolesta oli mahdollista. Townerin mukaan myös romanttisen maisemamaun voidaan yhtä lailla katsoa Eurooppaan suuntautuneen matkailun synnyttämäksi, vaikka kyseessä onkin selkeästi brittiläisen kulttuurin luomus.¹⁴⁷

Susan Bassnettin mukaan 1700-luvun lopulla virinnyttä romantiikan kulttuurivirtausta seurasivat uudenlaiset maisemaan ja matkantekoon liittyvät näkökulmat. Aiempien sukupolvien jopa uhkaavaksi kokema maisema nousi kauneuden merkkipaaluksi. Esimerkiksi perinteisesti helvetillisinä, rumuuden kuvina pidetyt Etnan ja Vesuviuksen tulivuoret nähtiin nyt luonnon voiman ja mahtavuuden symboleina.¹⁴⁸ Keskiöön nousivat villit maisemat vuorineen, rotkoineen, vesiputouksineen ja metsineen. Towner on arvioinut muun muassa taiteen, kirjallisuuden ja matkailun sekä ihmisen luontosuhteeseen vaikuttaneiden tieteellisten, filosofisten ja uskonnollisten virtausten vaikuttaneen maisemamaun muuttumiseen.¹⁴⁹ Muutosta ilmentää hyvin muun muassa se, kuinka Alppien ylitystä oli ennen pidetty pakollisena koettelemuksena Italiaan pääsemiseksi, mutta 1760-luvulta eteenpäin tarjolla oli jo järjestettyjä päivämatkoja jäätiköille ja vesiputouksille.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Towner 1996, 104.

¹⁴⁷ Towner 1996, 100–101, 105.

¹⁴⁸ Bassnett 2003, xiii.

¹⁴⁹ Towner 1996, 140–141.

¹⁵⁰ Buzard 2002, 43.

Romantiikan ideat ja ideaalit löysivät tiensä myös matkakirjallisuuteen.¹⁵¹ Robin Jarvisin mukaan romanttisia piirteitä on löydettävissä monista täysin muihin aiheisiin keskittyvistä matkakirjallisuuden teoksista, vaikka ne eivät olisikaan ”romanttisia” aiheeltaan tai muodoltaan. Matkakirjallisuus on, kuten jo aiemmin nousi esiin, ollut aina moniääninen lajityyppi, jossa romantiikan ääni tuli jonkin ajanjakson aikana kuitenkin vahvemaksi useissa teksteissä.¹⁵² Euroopan ulkopuolelle suuntautunutta matkakirjallisuutta tutkineen Roy Bridgesin mukaan 1800-luvun alkuun mennessä teksteissä oli nähtävissä tiettyä kaavamaisuutta: matkapäiväkirjamerkintöjen muotoon puettu tieteellinen kuvaus oli pääosassa, mutta tilaa jäi myös pittoreskin kuvaukselle.¹⁵³

Grand touria tutkinut James Buzard on todennut, kuinka pittoreskin käsite nousi esiin maiseman arvioinnissa romantiikan kulttuurivirtauksen mukana. William Gilpin (1724–1804) esitteli käsitteen teoksessaan *Observations on the River Wye, and Several Parts of South Wales, etc., Relative Chiefly to Picturesque Beauty; made in the Summer of the Year 1770* (1782). Brittiläiset matkailijat ottivat tämän esteettisen kategorian omakseen, ja koska sodat Ranskan kanssa rajoittivat merkittävästi matkantekoa, sovelsivat he käsitettä eritoten saarivaltakunnan maaseudulta löytyvään maisemaan.¹⁵⁴ Gilpinin teoksen seurauksena pittoreski maaseutu saattoi tarjota vastakohtan grand tour -perinteen mukaiselle mannermaan matkailulle.¹⁵⁵

Jo ennen kuin Clarke julkaisi Skandinavian matkakertomuksensa, oli pittoreskin metsästys joutunut satiirin ja kritiikin kohteeksi, mutta kuten Buzard toteaa, ei käsite kuitenkaan poistunut muodista vaan päinvastoin. Vihamielisyyksien laannuttua vuonna 1815 Euroopasta löytyi jälleen tuoreita maisemia, joihin pittoreskin käsitettä saattoi soveltaa.¹⁵⁶

Pittoreski on tiiviisti läsnä myös Clarcken teoksessa. Hän liitti sen Skandinaviassa muun muassa vesisahoihin, vesiputouksen ylittävään siltaan, metsiin, joki- ja järvimaisemaan, lin kirkkoon sekä Uudenkaarlepyyn ja Sundsvallin kaupunkeihin.¹⁵⁷ Käsitteen ahkera

¹⁵¹ Bassnett 2003, xiii.

¹⁵² Jarvis 2003, 1023.

¹⁵³ Bridges 2002, 56–57.

¹⁵⁴ Buzard 2002, 46.

¹⁵⁵ Hooper 2002, 175.

¹⁵⁶ Buzard 2002, 46–47.

¹⁵⁷ Clarke 1819, 180, 195, 205, 255, 436, 494, 519. Clarke 1823, 116.

hyödyntäminen ja toistuvat viittaukset tuohon aikaan suosittuihin Sveitsin¹⁵⁸ vuoristo-
maisemiin ovat osoitus vallinneen maisemamaun jakamisesta. Norjalainen luonto osoit-
tautui kaikessa komeudessaan Clarcken mielestä kuitenkin Sveitsiäkin upeammaksi.¹⁵⁹
Clarkelle Norja oli pittoreskin metsästäjän unelma.

Clarcken tekemät vertailut Sveitsin maisemiin osoittavat hänen arvottaneen maisemia
vallinneiden esteettisten arvojen mukaisesti, mutta vertailulla oli myös kerrontaa tehos-
tava funktionsa ja se ilmeni analogioina: Clarke teki usein vertailuja toisiin paikkoihin –
ja eritoten Britanniaan – kuvaillessaan ympäristöään. Hampurin kostea ilmasto muistutti
Dublinia,¹⁶⁰ ja holsteinilainen maaseutu rinnastui saarivaltakunnan seutuihin: ”...the
country wore a better aspect: it resembled parts of Surry, being both woody and culti-
vated. [--] For the country itself, it is like England: part of it reminded us of Kent, Sur-
rey, and Sussex: other parts were bleak, and more level, like Cambridgeshire.”¹⁶¹ Bass-
nett on huomionnut matkakirjallisuuden olevan läheistä sukua kääntämiselle. Matkakir-
jailija muokkaa kääntäjän tavoin kuvaustaan lukijalle ymmärrettävään muotoon.¹⁶² Ver-
tauukset tutumpiin paikkoihin Isossa-Britanniassa antoivat siten lukijoille mahdollisuu-
den visualisoida maiseman mielessään.

Silti vertauksiakin paremmin maiseman saattoi esittää kuvana. Kuvitus oli keskeinen
osa lajityyppiä. Matkakirjallisuuden kustannusprosessia tutkineiden Bill Bellin, Innes
M. Keighrenin ja Charles W. J. Withersin mukaan matkakertomusten viehätys perustui
laadukkaan tekstin lisäksi myös esittämisen tapaan. Tähän sisältyivät muun muassa kar-
tat ja kuvitus, joiden katsottiin todistavan kirjoittajan käyneen kuvailemissaan paikoissa
– siitäkin huolimatta, että ne oli usein laadittu muiden toimesta vasta matkan jälkeen.¹⁶³
Samaan kategoriaan kuuluivat myös alaviitteiden ja kommenttien hyödyntäminen: ne
olivat paratekstuaalisia aidoksi todentamisen välineitä.¹⁶⁴

Shermanin mukaan matkakirjallisuuden lukijat odottivat varhaismodernin ajan loppu-
puolella löytävänsä teosten sivuilta laadukasta kuvitusta kaupungeista, satamista, eläi-

¹⁵⁸ Buzard 2002, 43.

¹⁵⁹ Clarke 1819, 686, 712.

¹⁶⁰ Clarke 1819, 16.

¹⁶¹ Clarke 1819, 32, 41.

¹⁶² Bassnett 2003, xi.

¹⁶³ Bell & Keighren & Withers 2015, 133.

¹⁶⁴ Bell & Keighren & Withers 2015, 116.

mistä, kasveista sekä paikallisten vaatetuksesta.¹⁶⁵ Kuviin panostettiin ja niitä teetettiin taiteilijoilla – Clarcken tavoin. Turun osuudessa on yhteensä kolme kuvaa, joista kaikissa, kiinnostavaa kyllä, esiintyy reki: ensimmäisessä itsekseen, toisessa savolaismiehen, ja kolmannessa venäläismiehen rinnalla.¹⁶⁶ Clarke säesti kuvilla kerrontaansa Turun kaduilla näkemästään.

Jos lopputulos ei tyydyttänyt, saattoi kuvan jättää myös pois. Turun akatemian talousopin ja luonnonhistorian professori Carl Niclas Helleniuksen (1745–1820) ornitologista kokoelmaa läpikäydessään Clarke totesi, ettei halunnut liittää teokseensa kuvaa kokoelmassa ihailemastaan sinirinnasta, sillä hän ei ollut tyytyväinen linnusta saamiinsa piirroksiin.¹⁶⁷ Vielä suuremman haasteen taiteilijoille muodosti ihanteiden mukaisten, mahdollisten näkymien vangitseminen, kuten Clarkella Falunin kuparikaivosten tapauksessa:

Knowing of no other work of a similar nature with which to compare it, we shall call in the aid of the pencil to supply the deficiencies of verbal description: but the ingenious artist who has afforded to us the means of doing this, is himself unequal to the task of representing a scene of so much fearful grandeur.¹⁶⁸

Jos kaivosten loisteliaisuus jäi tällä kertaa saavuttamatta, tuli maisemien komeus usein kuvatuksi jopa liioiteltuna. Matkakertomuksensa julkaisussa Clarcken ja Acerbin edelle ennätti Acerbin matkaseuralainen, ruotsalaiskreivi Anders Fredrik Skjöldebrand (1757–1834), jonka ranskankielinen matkateos *Voyage Pittoresque au Cap Nord* ilmestyi neljänä vihkona vuosina 1801–1802. Teos sisältää 60 akvatintaetsausta, mukaan lukien maisemakuvan Turun linnasta. Vaikka Clarke mainitsikin, että heidän Oulussa näkemänsä Skjöldebrandin Pohjois-Lapin piirrokset olivat kuuleman mukaan luotettavia kuvauksia,¹⁶⁹ oli Skjöldebrand aikakauden maisemakuvien totuudenmukaisuutta analysoineen Jouni Kuurneen sanoin romantikko, ja tällaisen romantikon kuvauksiin liittyi monesti liioittelua. Kuurneen mukaan teoksen näkymä talvisesta Turun linnasta on omalla tavallaan yhtä jylhä kuin pohjoisen Lapin tunturimaisema.¹⁷⁰ Samaa voi sanoa

¹⁶⁵ Sherman 2002, 30–31.

¹⁶⁶ Kolmannen kuvan alla mainitaan nimi R. Pollard, mikä todennäköisesti viittaa englantilaiseen kaivertajaan ja taidemaalariin Robert Pollardiin (1755–1838). Clarke 1823, 388, 434, 435.

¹⁶⁷ Clarke 1823, 429.

¹⁶⁸ Clarke 1823, 127.

¹⁶⁹ Clarke 1819, 501.

¹⁷⁰ Kuurne 1994, 13.

myös Clarken teoksen Turun osuuteen liitetystä, venäläistä reensä kanssa esittävästä kuvasta,¹⁷¹ jonka taustalla olevat mäet ovat suorastaan vuorimaisia.

Townerin mukaan erityisesti juuri vuoriin liitettiin 1700-luvulla eräänlaista hengellistä painoarvoa: vuoristossa liikkuvan katsottiin kulkevan lähempänä Luojaa.¹⁷² Myös Clarke ylsi uskonnollisiin ulottuvuuksiin Norjassa: ”...his mind is never more disposed towards sublime reflections, nor ever more elevated towards his Creator, than in the midst of so much awful, solemn, and terrific grandeur...” Clarke itse arvioi maisemamieltyimysten riippuvan henkilön lähtömaasta. Siinä missä englantilaista vetäisi puoleensa jylhä vuoristomaisema, riemuitsi norjalainen eittämättä Flanderin tasaisuudesta.¹⁷³

Turun kaupunkiin Clarke ei liittänyt yleisestikin enimmäkseen maaseutuun yhdistettyä pittoreskin käsitettä. Lurcockin mukaan myöskään pittoreskia jo 1770-luvulla metsästäneelle nuorelle miehelle, Sir Nathaniel William Wraxallille, Turku ei tarjonnut yhtään mitään.¹⁷⁴ Sen sijaan käsitteen mukainen maisema löytyi kaupungista lähdetessä. Turku–Helsinki-väli, vaikkakin talvisaikaan ankean yksitoikkoinen, edusti Clarken sanoin kesällä mitä kauneinta aluetta Ruotsissa. Hän perusti arvionsa toisen vuodenajan olosuhteista mitä ilmeisimmin mielikuvituksensa sekä muilta matkamiehiltä kuulemansa varaan.¹⁷⁵

Vaikka majoitusolot olivatkin surkeita, oli seutu tulvillaan pittoreskia kauneutta. Clarke kuuli toisten matkaajien saaneen Tukholmassa täysin vääränlaista informaatiota Turun ja Loviisan välisestä seudusta: ”They had been told, that they would see one continued black forest: instead of this, the tract, through which they passed, in the month of August, presented, frequently, scenery of a most beautiful and picturesque nature.”¹⁷⁶

Voisi sanoa, että Turku–Helsinki-välin kuvauksen yhteydessä ilmenee myös jylhän ja rosoisen maiseman ihanne, sillä aluetta saattoi Clarken mukaan luonnehtia ”Norjaksi

¹⁷¹ Clarke 1823, 435.

¹⁷² Towner 1996, 142.

¹⁷³ Clarke 1819, 720–721.

¹⁷⁴ Lurcock 2010, 36–37.

¹⁷⁵ Clarke 1823, 458–459.

¹⁷⁶ Clarke 1823, 460.

pienoiskoossa”.¹⁷⁷ Clarke liitti Turun osuuden alaviitteeseen myös Otterin ja Malthusin kuvauksen kesäisestä Turkuun saapumisesta. Nämä totesivat purjehduksen halki saariston muodostaneen hyvin pittoreskin vaikutelman, mutta erityisen kauniita olivat jokisuun korkeat kalliot.¹⁷⁸

Maaseutuosuuksilla maisemien kuvailu korostunee kaupunkeihin verrattuna monesti myös siksi, ettei erämaista ja metsäteiltä löytynyt aina samoissa määrin kommentoitavaa. Clarken mukaan parhaimmillaankin vain keskinkertaiset kestikievarit olivat ainoat huomionarvoiset kohteet maisemaltaan kauniilla Turun ja Helsingin välillä.¹⁷⁹ Kiinnostavien kohteiden puute korreloi myös sivumäärällisesti: Clarke kommentoi tätä, omien sanojensakin mukaan, pitkää etappia alle kahdella sivulla.

Lyhyttä topografista kuvausta¹⁸⁰ lukuun ottamatta varsinainen maisema jäi Turun kaupunkikuvauksessa vähäiselle huomiolle. Vaikka urbaanit näkymät saattoivatkin olla upeita, kuten Trondheimissa,¹⁸¹ löytyi maisemamaun ihanne Clarken aikaan ennen kaikkea kaupunkitilan ulkopuolelta. Townerin mukaan Britannian kiihtyvä kaupungistuminen ja teollistuminen synnyttivät urbaanin oppineiston keskuudessa idealisoidun kuvan maaseudusta yksinkertaisuuden ja puhtauden tyysijana.¹⁸² Ihmisen kädenjälki – rakennettu ja viljelty tila – asettui pittoreskia maisemaa vasten, mikä näkyy Clarckenkin kuvauksessa Salan ja Uppsalan välillä:

The land on all sides appeared to be in a high state of cultivation, having lost in picturesque beauty what it has gained by man's industry; for of those forests which almost universally cover the Swedish territories, not a vestige, nor even a solitary tree, was to be seen.¹⁸³

Yksi syy Turun kaupunkimaiseman suppealle läpikäynnille voi olla myös toiston välttäminen. Turkuä käsittelevät luvut sijaitsevat Skandinavian matkakertomuksen loppupäässä, joten lukijalle oli siihen mennessä tarjottu jo lukuisia maisemakuvauksia. Clar-

¹⁷⁷ Clarke 1823, 458–459.

¹⁷⁸ Clarke 1823, 454–455.

¹⁷⁹ Clarke 1823, 459.

¹⁸⁰ ”Åbo is surrounded on all sides by rocky hills, which have a very naked appearance, and consist, for the most part, of granite.” Clarke 1823, 451.

¹⁸¹ ”The view of the bay and town together [--] is certainly one of the finest known; and so diversified and magnificent are the other views in and about the city, that it is scarcely possible to take a step without being struck with some new object of regard.” Clarke 1819, 672.

¹⁸² Towner 1996, 146.

¹⁸³ Clarke 1823, 173.

ke toikin teoksessaan jo varhaisessa vaiheessa ilmi samankaltaisten näkymien kuvailun tarpeettomuuden:

Having been so particular in describing almost every object between Upsal and Umeå, we shall not now notice every lake that we passed; because the reader will have seen enough, in the preceding pages, to be aware of the nature of the country. [--] too frequent repetition of the same subject may perhaps appear tiresome...¹⁸⁴

Kaiken lisäksi Clarke piti Ruotsin valtakuntaa poikkeuksellisen yhdenmukaisena kokonaisuutena. Hänen mukaansa koko maailmassa vain Ruotsissa ja Venäjällä oli mahdollista tavata vastaavaa rakennusten, ihmisten ja maisemien samanlaisuutta.¹⁸⁵

Vuodenaikakaan ei välttämättä ollut maisema-arvioiden kannalta suosiollinen. Pro gradu -tutkielmassaan 1700-luvun lopun Turku kaupunkitilana tutkineen Tuula Ruskeeniemen mukaan yksi kaupunkimaiseman esteettistä arvoa lisänneistä elementeistä oli Aurajoki,¹⁸⁶ mutta sekin on tuolloin ollut Clarcken kirjoituksista sekä vallinneista lämpötiloista päätellen jäässä,¹⁸⁷ eikä muutenkaan saa kuin lyhyen maininnan Clarcken todetessa joen halkovan kaupunkia.¹⁸⁸ Toisaalta kesäisempikään vuodenaika ei olisi taannut Aurajoen viehättävyyttä: esimerkiksi Acerbi kuvaili sen vettä mutaiseksi ja juomakelvottomaksi.¹⁸⁹

Mutta mikä sitten kiinnitti kaupunkimaisemassa romantiikan ajan grand tour -matkaajan mielenkiinnon? Pääsääntöisesti kuvauksissa korostuivat inhimillisen ponnistelun tulokset, kuten rakennukset ja arkkitehtuuri sekä kadut. Tukholmassa Clarke totesi lähes kaiken näkemisen arvoisen löytyvän Nordermalmin¹⁹⁰ aukion ympäristöstä.¹⁹¹ Kiinnostus arkkitehtuuriin oli yleistä ylempien luokkien keskuudessa 1700-luvun Britanniassa. Brittiläisten grand tour -matkaajien kuvaukset Euroopassa nähdystä rakennuksista vaihtelivat sävyltään kulloisenkin vallinneen tyyliuuntaihanteen mukaisesti. Arkkitehtoni-
nen ihanne siirtyi palladiolaisesta uusklassiseen, ja esimerkiksi gotiikka koettiin 1700-

¹⁸⁴ Clarke 1819, 242–243.

¹⁸⁵ Clarke 1823, 96–97.

¹⁸⁶ Ruskeeniemi 2006, 17.

¹⁸⁷ Lämpötila vaihteli 4.1.–14.1.1800 Clarcken mittauksen mukaan –8,5 °C:een ja –25 °C:een välillä. Clarke 1823, 550. Turusta 13.1.1800 Otterille kirjoittamassaan kirjeessä Clarke mainitsee Itämeren ja jokien jääntyneen timantinkoviksi. Otter 1825a, 498–499.

¹⁸⁸ Clarke 1823, 401.

¹⁸⁹ Acerbi 1802, 208.

¹⁹⁰ Norrmalm.

¹⁹¹ Clarke 1819, 152–153.

luvun kuluessa sekä epämiellyttävänä että arvostettuna.¹⁹² Blackin mukaan vanhat kaupungit kapeine ja kiertelevine katuineen yhdistettiin likaan, sairauksiin ja köyhyyteen, ja niinpä ihanteellinen katu oli leveä ja pitkä.¹⁹³

Clarcken teoksessa on nähtävissä ajanmukainen kaava urbaanin tilan kuvaamisessa: hän kirjoitti Skandinavian kaupungeissa toistuvasti muun muassa kaduista ja niiden leveyksistä, taloista ja rakennusmateriaaleista, julkisista rakennuksista, majapaikoista sekä kirjakaupoista. Turku koostui Clarcken mukaan puisista taloista, joiden lisäksi kaupungista löytyi myös monia tiili- ja kivitaloja, kuten esimerkiksi kivistä muuratut raatihuone ja kaupungintalo. Havainto oli oikeansuuntainen: kaupunki oli kivistä rakennettuja keskustakortteleita lukuun ottamatta pääosin puinen. Vuosisadan taitteessa, kustavilaisen kauden aikana, myös hyvin suuri osa rakennuskannasta uusittiin kaupungin vaurastumisen seurauksena.¹⁹⁴ Kadut olivat Clarcken mukaan hyvin pitkiä ja täydellisen suorina: ”Being perfectly straight, they have a handsome appearance.”¹⁹⁵

Black on huomauttanut, kuinka monet grand tour -matkaajat tekivät lukuisia uskontoon liittyviä huomioita. Monissa maissa juuri uskonto teki kielen, ruuan ja valuutan ohella ulkomaasta vieraan. Aiheen toistuvassa kommentoinnissa ei ollut kuitenkaan kyse pakkomielteestä, vaan se ilmensi pikemminkin matkajien kohtaamia olosuhteita, sillä hengelliset rakennukset hallitsivat kaupunkitilaa.¹⁹⁶

Myös Clarke päätyi Turussa tuomiokirkkoon, mikä oli hänen mielestään paitsi ”...principal object of curiosity in the place”¹⁹⁷ myös koko Skandinavian näkemisen arvoisin rakennus.¹⁹⁸ Clarke arvioi kirkon goottilaiseksi katsomaansa arkkitehtuuria ja suntio esitteli hänelle kappeleihin haudattujen merkkihenkilöiden taustoja,¹⁹⁹ joita Clarke kävi teoksessaan läpi hyvinkin seikkaperäisesti. Hän olisi löytänyt kirkosta enemmänkin kommentoitavaa, mutta koki aiheen vieneen jo muutenkin rutkasti sivuja.²⁰⁰

¹⁹² Black 1992, 275–278.

¹⁹³ Black 1992, 277.

¹⁹⁴ Laaksonen 2016, 7.

¹⁹⁵ Clarke 1823, 442, 451.

¹⁹⁶ Black 1992, 249.

¹⁹⁷ Clarke 1823, 403.

¹⁹⁸ Clarke 1823, 407.

¹⁹⁹ Clarke 1823, 403, 420.

²⁰⁰ Clarke 1823, 418.

Clarke ei voinut olla hämmästelemättä esille nostettuja reliikkejä, vaikka hän ymmärsikin katolisuudesta luovutun Ruotsissa jo aikoja sitten ja totesi pyhäinjäännösten olevan näytteillä vain kuriositeetteina vieraille. Yleisvaikutelma kirkkoon astuessa oli niiden vuoksi kuitenkin sellainen, että muukalainen saattaisi luulla tullessa katoliseen kirkkoon. Clarkelle katoliset kuvat ja symbolit olivat ”superstitious mummery” – taikauskosen ja mahtailevan seremonian välineitä.²⁰¹ Vaikka asenteet lientyivätkin 1700-luvun loppua kohden, oli monien brittien suhtautuminen katolisuuteen ollut jyrkän kielteistä. Blackin mukaan tämä ei ollut yllättävää brittiläinen uskonnollinen kasvatusta huomioiden,²⁰² ja Otter kertoo myös Clarcken varttuneen sellaisten periaatteiden parissa.²⁰³

Hengelliset rakennukset olivat huomion arvoisia kohteita vierailijoille monista syistä. Pyhäinjäännösten ohella kirkoissa saattoi katsella myös maalauksia,²⁰⁴ joskin Clarcken mukaan tuomiokirkossa nähdyt olivat surkeita tekeleitä.²⁰⁵ Lisäksi jumalanpalvelukset tarjosivat matkajalle yhden tavan viettää sunnuntaipäivänsä,²⁰⁶ ja Clarkellekin mahdollisuuden tutustua kirkollismenoihin ja seurakuntaväkeen. Clarke totesi toiveenaan olleen jumalanpalvelukseen osallistuminen, ja 5. tammikuuta he sellaisen puitteissa pääsivätkin näkemään paitsi suuret ja laadukkaat urut myös heille itselleen erään vieraan tavan. Tietämättöminä kaksikko istuutui naisten puolelle käytävää, mikä aiheutti läsnä olleissa kaupunkilaisissa suurta huvitusta.²⁰⁷

Kirkoista löytyi matkakirjailijoille näin ollen paljon kommentoitavaa, ja muun muassa kaikkien edellä mainittujen syiden vuoksi Turunkin tuomiokirkko oli keskeinen vierailukohde ulkomaalaisvieraille. Jopa mahdollisimman nopeasti Turusta Pietariin pyrkineet brittimatkajat mainitsivat Lurcockin mukaan pintapuolisissakin huomioissaan akatemian ja tuomiokirkon.²⁰⁸ Mutta vaikka monet ulkomaalaiset kirjoittivat samoista kohteista, ei arvioiden sävy ollut yhtenäinen. Jos Clarke paneutui katedraalin kappeleihin ja monumentteihin verrattain suurella tarmolla, saattoivat hautakappelit Robert Ker Porterin mukaan herättää kiinnostusta ainoastaan niihin haudattujen sukujen jälkipolvis-

²⁰¹ Clarke 1823, 404, 417.

²⁰² Black 1992, 249.

²⁰³ ”These happy exemptions from the popular failings of his age [--] must be attributed [--] to the excellent religious principles he had imbibed at home.” Otter 1825a, 64–65.

²⁰⁴ Ks. esim. Black 1992, 269.

²⁰⁵ Clarke 1823, 404.

²⁰⁶ Ks. esim. Black 1992, 244.

²⁰⁷ Clarke 1823, 404–405.

²⁰⁸ Lurcock 2010, 16.

sa.²⁰⁹ Porter näyttää Clarcken tavoin saaneen paikallisilta jonkinlaisia saatesanoja kaupunkiin tutustuessaan:

The church is large and of brick; built, they tell me, by a Metropolitan named Henry, who was an Englishman. I did not look at it with the less regard, you may believe, from these circumstances.²¹⁰

Englantilaispiispa viittaa epäilemättä piispa Henrikiin, jonka rooli tuomiokirkon suoje-luspyhimyksenä näyttäisi tulleen väärintulkituksi katedraalin rakennuttajana. Sama väärinkäsitys toistui Clarcken matkakertomuksessa: ”...which is the more remarkable, as the notion prevalent in Åbo is, that this cathedral was built by an English architect.”²¹¹ Clarke merkitsi alaviitteessä tietolähteekseen Porterin tekstin, mutta jalosti sekaannusta lisäämällä Porterin mainitsemalle Henrylle ammattinimikkeekin. Kirkon suoje-luspyhimyksestä muokkaantui näin rakennustöistä vastannut arkkitehti.

Tämä on jälleen osoitus siitä, kuinka matkakertomuksiin tulee suhtautua tietyllä varauk-sella. Yhteistä kieltä tulkkien ja kehonkielen avulla etsittäessä väärinkäsitykset olivat väistämättömiä, joten matkakertomuksiin eksyi tästäkin syystä suoranaisia virheitä. Kir-joittajan huomiot saattoivat perustua omien kokemusten ohella ennakkokäsityksiin, kuu-lopuheisiin tai toisten kirjoittajien teksteihin, joiden paikkansapitävyyttä ainakaan Clar-ke ei näytä tässä kohtaa lähteneen varmentamaan. Ojala katsoo Clarcken sekoittaneen nimiä ja henkilöitä tuon tuostakin.²¹²

Kiihtyvä kaupungistuminen ajoi romantiikan aikakauden ihmisen etsimään kauniin mai-seman perikuvaa aiemmin pelottavanakin koetusta villistä luonnosta. Jylhä maisema oli pittoreskia, kaunista, jota matkakertomuksissa sitten kerrontaa tukeneella kuvituksella vahvistettiin tarvittaessa liioitellenkin. Vieraita maita kuvailevat matkakertomukset oli-vat merkittävässä roolissa esteettisten mieltymysten syntymisessä: Ison-Britannian ylempien luokkien parissa vallinneet ihanteet saivat innoituksensa Euroopassa nähdystä ja koetusta. Vastavuoroisesti romantiikan ideaalit heijastuivat voimakkaasti matkaker-tomuksiin, mikä ilmeni kuvauksissa muun muassa kaupunkitilan ja maaseudun esteettis-ten elementtien eroina.

²⁰⁹ Porter 1809, 84–85.

²¹⁰ Porter 1809, 84.

²¹¹ Clarke 1823, 404.

²¹² Ojala 1990b, 283.

Siinä missä huomion arvoiset kohteet maaseutukuvauksissa käsittelivät luonnontilaista maisemaa, olivat ne urbaanissa ympäristössä pitkälti rakennuskantaan ja katunäkymään liittyviä. Niidenkään arviointi ei ollut kuitenkaan mielivaltaista, vaan esteettisiin arvoihin perustuvaa. Kohteista kerrottaessa viitattiin paitsi omiin tuntemuksiin myös muualta kerättyyn tietoon sekä toisten matkakirjailijoiden teoksiin. Tällöin sekaan eksyi virheellistäkin tietoa.

Clarcken Turku-kuvaus osoittaa, kuinka kaupungeissa varsinkin kirkot nousivat merkittäviksi kuvauskohteiksi, vaikka niihin liittyvän kommentoinnin sävy olisikin ollut kielteinen. Kaupunkitilaa hallinneet hengelliset rakennukset tarjosivat matkailijoille säännöllisten kirkollisten tapahtumien lisäksi mahdollisuuden havainnoida paikallista väestöä ja tapoja sekä tutustua historiaan, arkkitehtuuriin ja taiteeseen – usein myös poikkeaviin kristillisiin sisältöihin.

Clarke oli hyvin pitkälti aikansa lapsi myös maisemakuvausten osalta. Vaikka hän nostikin norjalaisen maiseman tuolloin suosittua sveitsiläistä maisemaa kauniimmaksi, voidaan hänen tapaansa kuvata ympäristönsä esteettisiä Aspekteja – niin kaupungeissa kuin luonnossa – sanoa silti yhteneväiseksi aikakauden ihanteiden ja käsitteiden kanssa. Turun kaupunkimaisema kuvautuikin Clarcken teoksessa tuona aikana vallinneiden matkakirjallisuuden konventioiden puitteissa.

3. Sivistys ja vieras kulttuuri

3.1. Seurusteleva eliitti, hierarkkiset kulttuurit

Jälkimmäisen pääluvun kahdessa alaluvussa käsittelen Turun osuutta sivistyksen ja vieraan kulttuurin kuvaamisen näkökulmasta. Tässä alaluvussa kysyn, miten Clarke kuvaa kaupungin asukkaita. Keitä olivat turkulaiset? Millaisessa vuorovaikutuksessa Clarke oli paikallisiin? Minkälaiden käsitysten varaan brittiläinen Clarke perusti arvionsa vierasmaalaisten ihmisten sivistyneisyydestä? Paneudun viimeaikaista tutkimustraditiota noudatellen myös Turku-kuvauksen toiseuttaviin elementteihin ja selvitän, minkälaisin keinoin Clarke rakensi kansaeurooppalaisistaan vierasta toista.

Clarke mainitsi tavanomaisesti kaupunkikuvauksissaan väkiluvun. Turussa hän kirjoitti asuvan 10 000 ihmistä.²¹³ Nikulan mukaan kaupungin asujaimisto oli kaksinkertaistunut puolessa vuosisadassa, ja vuonna 1805 väkiluku oli 11 300. Asukasluvultaan Ruotsin itämaan selvästi suurimman kaupungin kuolleisuus oli Turun akatemian professori Henrik Gabriel Porthanin (1739–1804) mukaan ollut talvella 1799–1800 – eli juuri Clarcken visiitin aikaan – kuitenkin suurta koko maassa.²¹⁴

Mutta Clarke ei tyytynyt asukkaista puhuessaan ainoastaan tilastoihin. Ihmisten kategorisoiminen ja erityispiirteiden arviointi kuului kiinteänä osana paitsi Clarcken matkakerromukseen myös ulkomailla matkanneiden kirjallisiin tuotoksiin yleisemminkin. Black on huomauttanut brittiläisten grand tour -matkaajien uskoneen toistuvasti oletettuihin kykyihinsä havaita kansallisia luonteenomaisuuksia.²¹⁵ Tämä liittyi teknologisen ylivertauuden luomaan oletukseen eurooppalaisten älyllisestä ylivertauudesta suhteessa erityisesti Euroopan ulkopuolisiin kulttuureihin,²¹⁶ mutta se oli sovellettavissa myös mantereen sisäisiin kansoihin ja kulttuureihin.

Vielä verrattain lähellä kotisaarta erot ihmisten kesken olivat Clarcken mukaan lievempiä. Esimerkiksi Kielin ympäristössä asukkaat muistuttivat hyvin paljon englantilaisia, ja hän viittaa alaviitteissäkkin toisiin samansuuntaisia huomioita esittäneisiin matkakirjailijoihin. Clarke kirjoitti kuitenkin huomanneensa selkeän muutoksen ihmisten ulkoi-

²¹³ Clarke 1823, 389.

²¹⁴ Nikula 1970, 271.

²¹⁵ Black 1992, 32.

²¹⁶ Bridges 2002, 53.

sisäpiirteissä seurueen matkattua Lyypekistä eteenpäin.²¹⁷ Kiehtovaa erilaisuutta löytyi siten myös Euroopan sisältä. Stuart Hallin mukaan länsi ei ole kohdellut ainoastaan Euroopan ulkopuolisia kulttuureita erilaisina ja itseään huonompina, vaan sillä on ollut myös omat sisäiset ”toisensa”, ja esimerkiksi länsieurooppalaiset ovat pitäneet itäeurooppalaisia barbaarisina.²¹⁸

Eri ihmisryhmistä kirjoittaessaan Clarke ei epäröinyt yleistää: harvojen kohtaamisten pohjalta saattoi hyvin johtaa laajempaakin joukkoa koskevia yleisiä totuuksia. Ahvenanmaalla Clarke koki joutuvansa toistuvasti paikallisten talonpoikien huijaamaksi, minkä vuoksi Suomea kohti siirryttäessä oli alati vaikeampaa tavata Clarken mukaan ruotsalaisille tunnusomaista rehellisyyttä.²¹⁹

Clarcken näkemyksen mukaan ihmisryhmien omaleimaisuuksia saattoi ilmetä hyvinkin pienellä alueella. Esimerkiksi vain joen erottamat italialaiset saattoivat poiketa vastarannan asukkaista sekä tavoiltaan että ulkoisilta piirteiltään.²²⁰ Clarke kirjoittikin jopa kaupunkikohtaisista eroista Italiassa. Hänen mukaansa venetsialaiset naiset olivat keskimäärin kauniita toisin kuin rumat, rivot ja likaiset roomalais- ja napolilaisnaiset,²²¹ mutta Ruotsi muodosti kaikessa yhdenmukaisuudessaan poikkeuksen:

From the Arctic Circle to the entrance into the Baltic Sea, the Swedes are, with little variation, the same. A remarkable uniformity may be considered as distinguishing not only the aspect of the country, but also the minds and persons of the inhabitants. A traveller who has been accustomed to remark the sudden change, in Italy, in passing the most insignificant natural or artificial boundary; who sees the people on one side of a bridge quite a different race from those on the other; is surprised, in such a country as Sweden, when he finds the natives of the most distant provinces appearing as though they were all members of the same family.²²²

Omaleimaisuuksia oli silti havaittavissa. Turun alueella ne kasvoivat oletetuista rodullisista ja kielellisistä eroista muihin Ruotsin alueisiin nähden. Clarcken mukaan kaikki syntyperäiset asukkaat Turusta Poriin saakka olivat rodullisilta taustoiltaan ruotsalaisten ja suomalaisten sekoitus, mutta Suomen rannikolla asui myös ruotsalaisia.²²³ Suomen

²¹⁷ Clarke 1819, 45.

²¹⁸ Hall 1999, 83.

²¹⁹ Clarke 1823, 318–319.

²²⁰ Otter 1825a, 204.

²²¹ Otter 1825a, 216.

²²² Clarke 1823, 209–210.

²²³ Clarke 1823, 452.

rannikkokaupunkien kulttuuri ja kaksikielisyys asettivat Clarkelle haasteen, ja tämä totesikin yleistysten tekemisen muun muassa kaupunkilaisten tapojen osalta käytännössä mahdottomaksi.²²⁴

Tämä osoitti vallitsevan haasteen suomalaisuuden ymmärtämisessä. Halmesvirran mukaan britit kokivat suomalaisten arvioinnin vaikeaksi 1800-luvulta eteenpäin, sillä Suomi oli jakaantunut kahteen ”rotuun”, suomenkieliseen enemmistöön ja ruotsinkieliseen hallitsevaan vähemmistöön, ja oli kaiken lisäksi vuodesta 1809 eteenpäin osa monikulttuurista Venäjää.²²⁵ Kenties Turussakin Clarcken huomio kiinnittyi siksi muualta tulleisiin ihmisiin. Lähestyvät talvimarkkinat tarjosivat hänelle mahdollisuuden arvioida kaukaisempia suomalaisheimoja urbaaneista puitteista käsin:

We arrived in that season of the year which, of all other, is best suited to gratify a stranger's curiosity; when the rigorous frost of the winter enables the natives of all the neighbouring districts to resort to Åbo for merchandize.²²⁶

Clarke koki tilanteen suosiolliseksi: heidän oli mahdollista tarkkailla kaukaa saapuvia ihmisiä ilman vaivalloista matkantekoa sisämaahan.²²⁷ Clarcken mukaan asutuskeskittymissä järjestetyt markkinat olivat jo aiemmin tarjonneet matkaseurueelle mahdollisuuden tarkastella liki saavuttamattomien etappien päästä saapuvia heimoja. Kemin ja Trondheimin markkinoilla miehet olivat nähneet saamelaisia, ja nyt Turussa saamelaisien lisäksi myös hämäläisiä ja savolaisia. Savolaisia Turussa tavattuaan Clarke koki vihdoinkin nähneensä aitoja suomalaisia. Esimerkiksi aiemmin Pohjanmaalla suomalaisiksi luulemansa paikalliset olivatkin hänen mukaansa suomalaisten ja ruotsalaisten sekaavioliittojen synnyttämä rodullinen sekoitus,²²⁸ kuten siis turkulaisetkin.

Clarke totesi valtaosan turkulaisista olevan hienostuneeseen tyyliin asuvia porvareita, ja mainitsi erikseen tapaamansa Euroopan-matkaajan, herra Bremerin,²²⁹ ja tämän laadukkaan yksityiskirjaston kytkien siten kuvauksellaan turkulaisporvaristonkin osaksi eu-

²²⁴ Clarke 1819, 518.

²²⁵ Halmesvirta 1990, 11.

²²⁶ Clarke 1823, 434.

²²⁷ Clarke 1823, 435.

²²⁸ Clarke 1823, 436.

²²⁹ Ojalan mukaan todennäköisesti kyseessä oli huomattavaan turkulaiseen Bremerin kauppiassukuun kuulunut Carl Fredrik Bremer (1770–1830), joka teki Frans Mikael Franzénin kanssa pitkän matkan mannermaalle ja Englantiin vuosina 1795–1796. Ojala 1990b, 300–301.

rooppalaista sivistyneistöä.²³⁰ Lisäksi Clarke kuvaili Turkua toiseen yliopistokaupunkiin, Uppsalaan, verrattuna huomattavasti rauhallisempana sekä ranskalaisaatteiden turmelevalta vaikutukselta välttyneenä:

The different state of public morals, too, was strikingly conspicuous in the two Universities of Upsala and Åbo. In Upsala, drunkenness and riot pervaded her streets; and licentiousness and Jacobinism had found their way into her cellars, which were nightly the resort, and indeed the only public place of meeting, for her students. In Åbo, although a town of greater magnitude, containing a more numerous population, peace and decent order everywhere prevailed. We saw no symptoms of that looseness of discipline and contempt of decorum which are so common in Upsala. Among its inhabitants, a milder disposition seemed to prevail; chiefly, perhaps, owing to the absence of those French principles, which had been disseminated with fatal success, to poison and debase the minds both of Students and Professors in Upsala, as among persons of all ages in Stockholm. In Åbo, the older Swedish manners and customs were prevalent, not having been yet liable to such mischievous innovations...²³¹

Isossa-Britanniassa tuolloin vallinneet näkökannat näyttäisivät ohjailleen voimakkaasti Clarken näkemystä. Ojalan mukaan Ranskan suuren vallankumouksen pyörteistä kummunneet vapauden aatteet saivat kannatusta varsinkin Uppsalan nuoremman opettajakunnan parissa, kun taas Britanniassa tasavaltaisten ja vallankumouksellisten aatteiden leviämistä seurattiin huolestuneena.²³²

Clarke piti ruotsia hallitsevana kielenä koko matkalta Kokkolasta Turkuun.²³³ Tosiasiassa Turku sijaitsi valtaosaltaan suomenkielisellä alueella. Kaksi kolmasosaa kaupungin asukkaista kuului tuolloin suomalaiseen seurakuntaan. Ruotsalaiseen seurakuntaan kuuluivat kaikki säätyläiset, virkamiehet ja lukeneisto.²³⁴ Clarken saamaan käsitykseen saattoivat osaltaan vaikuttaa toistuvat tapaamiset viimeksi mainittujen kanssa. Hän ja Cripps seurustelivat Turussa ollessaan muun muassa Porthanin, Helleniuksen, runoilija Frans Mikael Franzénin²³⁵ (1772–1847) sekä kemian professori Johan Gadolinin (1760–1852) kanssa.²³⁶ Englantilaiset näkivät esimerkiksi Helleniusta päivittäin.²³⁷

²³⁰ Clarke 1823, 432.

²³¹ Clarke 1823, 431–432.

²³² Ojala 1990b, 299–300.

²³³ Clarke 1819, 521. Huomio on jossain määrin epäjohdonmukainen, sillä saariston läpi Turkuun saapunut Clarke koki, ettei esimerkiksi Kustavin Vartsalassa ymmärretty enää lainkaan ruotsia. Clarke 1823, 354.

²³⁴ Ojala 1990b, 281.

²³⁵ Clarke tapasi Franzénin ensimmäistä kertaa jo ennen Turkua, Kokkolassa. Clarke 1819, 517.

²³⁶ Clarke 1823, 390, 398, 426, 427.

²³⁷ Clarke 1823, 430.

Suosituskirjeet mahdollistivat grand tour -seureen tapaamiset sikäläisten oppineiden kanssa. Samalla syntyi oiva tilaisuus tiedonkeruuseen paikallisilta auktoriteeteilta:

...we received a visit from our former companion, Mr. Elmgreen; who told us that the different Professors, to whom we had letters of recommendation, were at their houses, and would be very glad to see us, and to shew us every attention in their power. This kind message convinced us that we were still within the limits of Swedish hospitality: and we set out to pay our respects to all of them...²³⁸

Turussa Clarke sai oppia yhteiskunnasta akatemian professoreilta, kun taas Hampurissa suositusten avulla tapaamiltaan paikallisilta, arvostetuilta perheiltä.²³⁹ Hirnin ja Markkasen mukaan suosituskirjeiden kera matkaneista merkkihenkilöistä pidettiin ainakin kaupungeissa hyvää huolta.²⁴⁰ Mutta sanan levittyä liikkeellä olevista ulkomaalaismatkaajista tarjoutui heille mahdollisuuksia tutustua paikallisiin ilman suosituskirjeitäkin, kuten Vänern-järven lähellä:

...here we found the Swedish servant whom we had hired as our interpreter, and who had gone before us to order horses, waiting our arrival. He surprised us by delivering a message from the wife of a Swedish officer, living near the shore, whose husband was absent from home, and who desired that we would pass the rest of the night in her house; saying, that we were not within reach of any inn, and at some distance from the public road. This polite and hospitable invitation, to persons who were perfect strangers, astonished us; but we hesitated not to accept of it; and we afterwards found, that such attention to strangers, whenever they have an opportunity of shewing it, is always characteristic of the Swedish Gentry.²⁴¹

Hirnin ja Markkasen mukaan mahdollisuudet tavata vierasmaalaisia, kuulla uutisia ja seurustella sivistyneesti olivat harvassa, ja siksi niitä vaalittiinkin oma-aloitteisesti.²⁴²

Clarke käänsi kokemansa kuitenkin osoitukseksi ruotsalaisille luonteenomaisesta vieraanvaraisuudesta, josta miehet olivat hänen mukaansa saaneet nauttia vielä Turussakin.²⁴³

Yksi suosituimmista eliitin kohtaamispaikoista oli Clarcken parhaama Seipelin majatalo, missä Turun Soitannollinen Seura piti säännöllisesti konsertteja vuosina 1790–1808,²⁴⁴ ja minne Clarkekin mitä ilmeisimmin päätyi illanviettoon: ”...but in the evening, visiting

²³⁸ Clarke 1823, 390.

²³⁹ Clarke 1819, 14.

²⁴⁰ Hirn & Markkanen 1987, 15.

²⁴¹ Clarke 1819, 129.

²⁴² Hirn & Markkanen 1987, 15.

²⁴³ Clarke 1823, 390.

²⁴⁴ Nikula 1971, 675–676.

their musical societies, of which they have two regularly established in this city, or joining their dancing parties...”²⁴⁵

Varsinainen seuralämän kukoistus Turussa nähtiin oikeastaan vasta Haminan rauhaa seuranneina vuosina. Suomen anneksion jälkeen ruotsalaiseliitin ja uuden venäläisvallan keskinäistä koheesiota rakennettiin erinäisissä juhlavissa tilaisuuksissa muun muassa vuonna 1812 avatulla Seurahuoneella.²⁴⁶ Ulkomainen matkaja ei silti tätäkään ennen jäänyt yksin, kuten Clarcken esimerkki osoittaa. Ajan ilmapiiri helpotti kontaktin ottamista: säätyläisten seurustelukulttuuri aktiivisine seurapiirielämineen oli ylijäräinen, eurooppalainen ilmiö.²⁴⁷

Matkamiehet saivat vastailta illalliskutsuihin päivittäin muun muassa Christianiassa,²⁴⁸ ja Turussakin yhteinen kieli löydettiin viimeistään monien matkajien hyödyntämien ruotsin kielen tulkkien avulla. Akatemian vuoksi matkajat pärjäsivät kaupungissa jokseenkin myös latinan kielen taidoillaan.²⁴⁹ Clarke kehui Porthanin puhuneen latinaa kuin äidinkielenään, joskin kaikille ulkomaalaisille ominaisella, erikoisella aksentilla.²⁵⁰ Myös turkulaisporvareiden keskuudessa hyvä vieraiden kielten taito oli yleistä, eikä akatemiaväen ja valtaporvariston välillä ollut minkäänlaista jyrkkää sivistyksellistä ja sosiaalista rajaa.²⁵¹

Englantilaisvieraat herättivät kiinnostusta missä ikinä he liikkuivatkin. Tornion ja Muonion välillä tavatut paikalliset maanviljelijät silmäilivät seuruetta mielenkiinnolla. Tunne oli molemminpuolinen:

Accustomed as they were to the coming of the Torneå merchants, they yet regarded us with a degree of surprise and curiosity quite equal to that with which we regarded them: they appeared to us as wild a set of people as any we ever saw. [--] At Parkajoansuu, as usual, the natives assembled: many of them came into see us prepare our beds and supper, with a degree of curiosity which was constantly shewn wherever we halted; staring at us, as would an English peasant at so many Turks.²⁵²

²⁴⁵ Clarke 1823, 433.

²⁴⁶ Artukka 2018, 4, 8.

²⁴⁷ Artukka 2018, 4.

²⁴⁸ Clarke 1823, 75.

²⁴⁹ Lurcock 2010, 19–20.

²⁵⁰ Clarke 1823, 400.

²⁵¹ Ojala 1990b, 300.

²⁵² Clarke 1819, 330, 342.

Turussa ei varsinaisesti oltu hämmästyneitä Clarken ja Acerbin kaltaisten matkamiesten visiiteistä, vaan paikalliset oppineet tiedostivat Suomen muuttuneen jopa muodikkaaksi matkakohteeksi tiettyjen tahojen keskuudessa. Varpio on huomauttanut, kuinka esimerkiksi Franzén ilmaisi *Åbo Tidningissä* 13.1.1800, vielä Clarken ollessa Turussa, olevansa perillä ”hienostuneiden” ulkomaalaisten viime aikoina heränneestä kiinnostuksesta Pohjolaan sekä erityisesti Lappiin ja Suomeen.²⁵³

Clarken mukaan matkailu ei suinkaan hälventänyt toisiin maailmankolkkiin yhdistettäviä ennakkoluuloja, vaan päinvastoin vahvisti isänmaanrakkautta matkajan rinnassa: ”They say living at home fills us with prejudice; they mistake, it is travelling makes John Bulls of us all. It is experience of the miseries abroad that makes us proud of the blessings at home.”²⁵⁴ Clarken toteamus kiteyttää täydellisesti brittimatkaajien keskuudessa vallinneen olettamuksen, jossa asiat ovat järjestään paremmin kotisaarella: valtaosa matkaajista oli vakuuttunut siitä, että Iso-Britannia oli Euroopan paras maa. Blackin mukaan on perusteltua sanoa, että huolimatta muissa maissa kohtaamastaan vieraanvaraisuudesta britit palasivat kotiin usein entistä ksenofobisempina.²⁵⁵

Halmesvirran mukaan yleisesti 1800-luvulla vallinneen käsityksen mukaan sivilisaatio oli noussut yksinkertaisista ja primitiivisistä yhteisöistä monitahoisiin ja teollistuneisiin yhteiskuntiin. Kehityksen katsottiin myös kulkevan eri tahtiin erilaisissa ympäristöissä ja yhteiskunnissa. Kulttuuri syntyi perinnöllisten, rodullisten kykyjen pohjalta. Ylivertaisiksi katsottuihin ”valkoisiin” rotuihin liitettiin suurempia älyllisiä kykyjä kuin esimerkiksi tummaihoisiin tai suomalaisiin, jotka kuuluivat saamelaisten tavoin siihen ihmisjoukkoon, joka nähtiin jälkeenjääneenä. Syitä etsittiin näiden fyysisistä piirteistä, henkisestä tilasta kuin asuinympäristöstäkin.²⁵⁶

Halmesvirran mukaan luonnontieteilijänä Clarkelle – muiden aikalaikirjoittajien ohella – oli luonnollista soveltaa eri organismit hierarkkisiin kehitystasoihin jakavaa menetelmää myös kulttuureihin.²⁵⁷ Kovin korkealle poikkipuulle hän ei esimerkiksi saamelaisia nostanut sivilisaation tikapuilla. Clarke kirjoitti Lapin harvaan asutuilla seuduilla silloin

²⁵³ Varpio 1997, 45.

²⁵⁴ Otter 1825a, 239.

²⁵⁵ Black 1992, 235.

²⁵⁶ Halmesvirta 1990, 11, 37–38.

²⁵⁷ Halmesvirta 1990, 71.

tällöin vastaan tulleista ja yhteisöistä eristäytyneistä kääpiöistä, joita ulkoisista piirteistä arvioiden oli hankalaa tunnistaa älyllisiksi olennoiksi. Saattaisipa Clarken mukaan joku pitää saamelaisia jopa puuttuvana linkkinä.²⁵⁸ Halmesvirran mukaan britit uskoivat löytävänsä ikkunan ihmisen alkuperään vieraissa kansoissa.²⁵⁹ Tämä näkyy peittelemättömästi Clarken ajattelussa – hän kirjoitti Otterille löytäneensä sen pohjoisesta: ”A view of mankind in their origins opens before me...”²⁶⁰

Suomalaisheimojen taustoista kiinnostunut Clarke hyötyi suuresti tapaamisistaan eritoten Porthanin kanssa, jonka systemaattiseen tutkimukseen suomalaisesta rodusta, kielestä ja historiasta myös englantilaisvieras pääsi tutustumaan. Kaupungissa suurin joukoin kierrelleiden maalaisten havainnointi sekä keskustelutuokiot Porthanin kanssa tarjosivat hyvän tilaisuuden suomalaisuuden kattavampaan pohtimiseen juuri Turun osuudessa, vaikka varsinainen kansallinen herääminen Ruotsin itämaassa olikin vasta korkeintaan varhaisvaiheessaan. Halmesvirran mukaan juuri Turun akatemian professoreiden Clarkelle tarjoama tulkinta suomalaisten itäisistä juurista ohjasi osaltaan Clarken jopa liioiteltuja tulkintoja suomalaisten aasialaisista²⁶¹ ominaisuuksista.²⁶²

Clarke luotti hyvin pitkälti Porthanin auktoriteettiin selostaessaan myös Suomen asukkaiden keskinäisiä eroja. Hän sai Porthanilta muun muassa kopion tämän omin huomautuksin täydentämästä Paavali Juustenin Suomen piispainkronikasta,²⁶³ jonka johdannossa esitettyjä ajatuksia Clarke seurasi Ojalan mukaan kutakuinkin sellaisenaan.²⁶⁴

Clarke vaikuttaa esimerkiksi jakaneen Porthanin ajatuksen savolaisten älyllisestä hitaudesta.²⁶⁵ Turussa nämä sisämaan suomalaiset osoittivat Clarken mukaan yksinkertaisuutensa eksytyään uteliaisuuttaan tuomiokirkkoon, missä jumalanpalveluksen jälkeen urkuparvelle Clarkea ja Crippsiä seuranneet savolaiset kuuntelivat kanttorin soittotyökentelyä pelonsekaisin tuntein. Urkujen ääni herätti heissä aluksi hämmennystä ja suoranaista kauhua, mikä suli lopulta kyseisten maalaisten yksinkertaisuutta korostavaksi

²⁵⁸ Clarke 1819, 451. ”Indeed, both man and woman, if exhibited in a menagerie of wild beasts, might be considered as the long-lost link between man and ape.” Clarke 1819, 390.

²⁵⁹ Halmesvirta 1990, 35–36.

²⁶⁰ Kirje Otterille Tukholmasta 8.12.1799. Otter 1825a, 480.

²⁶¹ Clarke muun muassa totesi suomalaisilla olevan samanlaiset kulmakarvat kuin kiinalaisilla. Clarke 1823, 435.

²⁶² Halmesvirta 1990, 17, 78.

²⁶³ Clarke 1823, 399.

²⁶⁴ Ojala 1990b, 266.

²⁶⁵ Ojala 1990b, 266.

hilpeudeksi: ”...roaring with laughter, like so many savages, they began to imitate the motions which the organist made with his arms and feet...”²⁶⁶ Tilannekuvaus pohjautui Clarken omaan havaintoon, mutta Porthanin kanssa käydyillä keskusteluilla on todennäköisesti ollut vaikutuksensa myös Clarken tulkintoihin savolaisten näennäisestä luonteenlaadusta.

Clarcken osoittama kiinnostus oli joka tapauksessa ajan hengen mukaista. Esitellessään kielitieteellisiä ja kansojen historiaan liittyviä huomioita Clarke – kuten aikakauden brittiläiset matkakirjoittajat ylipäänsä – paitsi ilmensi aikakauden kiinnostuksen kohteita halusi myös alleviivata oppineisuuttaan ja perehtyneisyyttään Pohjolan kulttuurisiin taustoihin. Kassisin mukaan pohjoismaista historiaa alettiin nimittäin näihin aikoihin tutkia enenevässä määrin myös akateemisella tasolla.²⁶⁷

Paikallisten tavoissa ilmeni monia brittiläiseen elämänpiiriin vieraita elementtejä. Turkuun hämärän laskeutuessa saapunut Clarke kummasteli kaupungin kaduilla kaikunutta tiukujen helinää. Hän huomioi ohiajavien rekihevosten valjaisiin kiinnitetyn kulkusia, joiden soinnin säestämänä kaupunkilaiset vierailivat toistensa luona.²⁶⁸ Tapa oli Clarkelle vieras, ja loi sivustaseuraajalle idyllisen kuvan, mutta kyseessä ei suinkaan ollut pyrkimys kaupungin äänimaiseman kaunistamiseksi, vaan liikenneturvallisuuteen liittyvä peruste. Turun maistraatti julkaisi tiedonannon *Åbo Tidningar* sivuilla 14.12.1795, jonka mukaan kulkuneuvoihin tuli kiinnittää kulkunen tai kello toisia tielläliikkujia varoittamaan.²⁶⁹

Ääniin liittyvää hämmästelyä herättivät myös kaksi muuta käytäntöä, jotka Clarke arvioi yksinomaan Turussa toteutuviksi. Kaupungissa soitettiin kirkonkelloja hautajaisissa, kun taas Englannissa näin toimittiin vain häiden aikaan. Ryöstön jälkeen rumpua lyövä henkilö kulki puolestaan kaupungin kaduilla ilmoittamassa tapahtuneesta kaupunkilaisille.²⁷⁰ Vaikka Clarke kertookin turkulaisten tavoista neutraaliin sävyyn, on joissakin hänen tapakulttuurikuvauksissaankin nähtävissä juurtunut oletus vieraiden kansojen kulttuurisesta takamatkasta. Ahvenanmaalla miehet todistivat joulunajan tapoja, joita

²⁶⁶ Clarke 1823, 405–406.

²⁶⁷ Kassis 2015, 17, 20.

²⁶⁸ Clarke 1823, 385.

²⁶⁹ Kungörelser, *Åbo Tidningar* 14.12.1795.

²⁷⁰ Clarke 1823, 450–451.

Englannissakin oli aikoinaan ollut, kuten lattialle levitetyt oljet.²⁷¹ Helmikuisessa matkapäiväkirjamerkinnässään vuodelta 1794 hän kuvaili saksalaisten majatalojen makuuhuoneiden seinälaastin murenevan silmille ja huonekalujen olevan samanlaisia kuin Englannissa kaksisataa vuotta sitten.²⁷²

Clarke mainitsi nauttivansa eri kulttuurien vertailusta. Skandinavian-matkan alkupäässä hän totesi odottaneensa innolla sitä, että hän matkailtuaan aktiivisesti viimeiset kymmenen vuotta pääsisi pian vertailemaan pohjoisen Euroopan kansojen tapoja eteläisen Euroopan asukkaiden vastaaviin.²⁷³ Tapojen tarkastelu oli keino pyrkiä löytämään selitystä ihmisryhmien monimuotoisuudelle.²⁷⁴ Vertailu sen sijaan oli – kuten aiemmin selvisi – keino esittää asioita lukijakunnalle tutummassa muodossa, mutta myös identiteetin rakentamista. Hallin mukaan kansalliset kulttuurit saavat vahvan tunnon identiteetistään asettamalla itsensä toisia kulttuureita vasten.²⁷⁵ Vertaamalla Clarke loi siis samalla myös omaa kulttuurista identiteettiään.

Teoksen toiseuttava sävy ilmenee tapavertailujen ohella myös ihmisten ulkonäköön ja fyysisiin ominaisuuksiin liittyvässä kuvauksessa. Kulttuurien kehitysasteiden koettu eriaikaisuus ilmeni muun muassa hiustyyliissä. Tuomiokirkossa seisovassa Åke Tottin muistopatsaassa Clarken huomio kiinnittyi sotamarsalkan tukkaan: Tottin sivuilta ja takaa pitkä malli oli hänen mukaansa yleinen miehillä kaikkialla Ruotsissa ja Suomessa. Clarke totesi joidenkin ruotsalaisratsuväen sotilaiden jakavan tällä tavoin leikatut hiuksensa vielä kahdeksi pitkäksi, toisiinsa lyijyhakasin kiinnitetyksi letiksi korviensa eteen. Tällaiset tyyllittömät joskin sotaisan vaikutelman luovat hiusmallit eivät olleet enää ajankohtaisia ratkaisuja sivistyneempien kansojen parissa. Käytäntö oli siis jotakin, mitä Britanniassa *oli ollut*:

Nothing can be conceived less becoming than the two side-locks of the Swedes; but they give a certain degree of martial fierceness to the countenance, which perhaps may explain the reason why the ancient Britons, and other barbarous tribes, adopted the same practice.²⁷⁶

²⁷¹ Clarke 1823, 326.

²⁷² Otter 1825a, 202.

²⁷³ Clarke 1819, 35.

²⁷⁴ Halmesvirta 1990, 63.

²⁷⁵ Hall 1999, 82.

²⁷⁶ Clarke 1823, 408–409.

Myös edellisessä luvussa esiin nousutta kuvitusta voidaan tarkastella toiseuttavan diskurssin näkökulmasta. Clarken Turun osuuteen liittämät kuvat savolais- ja venäläismiehestä kaupungin talvisilla kaduilla sisältävät paitsi denotatiivisen myös konnotatiivisen tason. Clarke tarjoaa kyllä kuvan markkinaväen edustajista, mutta samalla korostuu myös heidän erilaisuutensa teoksen brittiläiseen lukijakuntaan nähden. Hallin mukaan rodullisesti ja etnisesti eroavien ihmisten kuvallisissa representaatioissa erilaisuus on merkitty jollain tavalla: tämänkaltaiset kuvat väittävät aina jotakin kuvattujen ihmisten ja tilanteiden toiseudesta, ja jokaista kuvaa luetaan myös laajemmasta, kulttuurisen yhteenkuuluvuuden ja eron näkökulmasta.²⁷⁷

Vaikka venäläis- ja savolaismiehen kuvissa erilaisuus ei liialti nousekaan esiin, korosti Clarke suomalaisten fyysisten piirteiden poikkeavuutta sitäkin enemmän kuvia täydentävässä tekstissään:

...Finns, with their shorn features, long dark unbending hair, and sallow countenances; eyes, extended lengthways, and half closed; a peaked nose, frequently inclining upwards, but always pointed; sharp and square chin; elevated cheekbones, and pinched mouth; plainly shewed the life they led: add to this, large, high, and prominent ears; a small head; thin scanty eye-brows, turned upwards at their extremities, like those of the Chinese; high shoulders; short and small fingers; knees bent, and projecting forwards; and you have the genuine portrait of a Finn...²⁷⁸

Rotujen alempiarvoisuutta perusteltiin myös fysiologisilla ja anatomisilla eroilla.²⁷⁹ Halmesvirran mukaan Ison-Britannian akateemisissa piireissä oli jossain määrin paneuduttu muun muassa saksalaisen rotututkija Johann Friedrich Blumenbachin (1752–1840) teorioihin ihmiskallojen kauneushierarkiasta. Tässä hierarkiassa suomalaisten kallot olivat kaukasialaisten ja afrikkalaisten kallojen välimaastossa.²⁸⁰ Clarken kuvauksessa heijastuvat myös eräät sittemmin näennäistieteiksi katsotut opit. Päiväkirjaansa hän kirjoitti saksalaisten puuttuvista kulmakarvoista ja sen vuoksi heidän typerästä, eleettömästä fysiognomiastaan.²⁸¹ Otterin mukaan myös frenologia kiinnosti

²⁷⁷ Hall 1999, 146.

²⁷⁸ Clarke 1823, 435.

²⁷⁹ Hall 1999, 166.

²⁸⁰ Halmesvirta 1990, 39.

²⁸¹ Otter 1825a, 200.

Clarkea kovasti noihin aikoihin, ja tämä osallistui kesällä 1802 Wienissä ollessaan frenologian luennoille.²⁸²

Pohjoismaiden historiasta kirjoittaneen Neil Kentin mukaan tuon ajan skandinaavinen sivistyneistö luki erityisen ahkerasti ja edusti oppineisuudessaan Euroopan kärkeä.²⁸³ Myös Clarke vakuuttui Turun akatemian professoreiden osaamisesta. Hänen mukaansa nämä olisivat arvostettuja henkilöitä missä tahansa yliopistossa.²⁸⁴ Onkin huomionarvoista, kuinka toiseuttava kuvaus kohdistui tuolloin tieteellisiksi katsotuin perustein rakennettuun vieraaseen, sisämaan suomalaiseen, muttei kielitaitoiseen ja vieraanvaraiseen ”ruotsalaissuomalaiseen” turkulaiseliittiin – siitäkin huolimatta, että esimerkiksi Porthan oli Clarken mukaan syntyperäinen suomalainen.²⁸⁵

Oppineet brittimatkaajat arvioivat teksteissään vieraan kulttuurin jäseniä oletetun älyllisen yliveritaisuutensa turvin. Erilaiset ihmisryhmät kaupunkilaisista kansakuntiin voitiin asettaa keskenään hierarkkiseen järjestykseen, ja Euroopan sisällä varsinkin pohjoisten kansojen luona uskottiin voivan nähdä sivilisaation alkuaste. Kulttuureiltaan alemmalle kehitystasolle katsottuja ihmisiä tarkastelemalla rakennettiin myös omaa kulttuurista identiteettiä.

Poikkeavasta grand tour -reitistä huolimatta aikakauden säätyläisten seurustelukulttuuri sekä yleinen kiinnostus ulkomaalaismatkajiin mahdollistivat Clarkelle yhteyden luomisen paikallisiin ihmisiin. Clarke sai myös tukea paikallisilta auktoriteeteilta tuohon aikaan Britanniassa muodikkaaksi koetun Pohjolan historiaan ja siitä tekemiinsä tulkitoihin. Etnis-lingvistiset huomiot matkakertomuksessa alleviivasivat samalla kirjailijan omaa sivistyneisyyttä.

Turkulaisten Clarke katsoi olevan muiden Suomen rannikon asukkaiden tapaan ruotsalaisten ja suomalaisten sekoitus. Kaupungissa oli myös joitakin erikoisia tapoja, mutta Clarken ylemmydentuntainen katse kohdistui varsinaisten turkulaisten sijaan silti ennen muuta sisämaasta saapuneisiin maalaisiin, joita hän toiseutti kerronnallisesti. Brittiläisestä kulttuurista poikkeava vieraus voitiin esittää paitsi tekstinä myös kuvana, ja se

²⁸² Otter 1825b, 189.

²⁸³ Kent 2000, 158–159.

²⁸⁴ Clarke 1823, 431.

²⁸⁵ Clarke 1823, 443.

saattoi koskea niin henkilön ulkomuotoa kuin luonnetta. Vaikka Clarke hyödynsikin teoksessaan muun muassa Porthanilta saamaansa aineistoa, oli hänen tapansa kuvata ihmisiä perusluonteeltaan – jälleen kerran – hyvin pitkälti aikakausikonventioiden mukainen.

3.2. Perifeerinen keskus

Tässä alaluvussa jatkan sivistyksen ja vieraan kulttuurin kuvaamisen teeman parissa laventaen tarkasteluni asukkaista kaupunkiin – yksilötasolta alueellisiin tulkintoihin. Miten merkittävänä kaupunkina Clarke piti Turku suhteessa muuhun Eurooppaan, ja miten se kytkeytyi mantereen sivistyksen keskuksiin? Kuuluiko Clarken kuvailema Turku keskuksen vai periferiaan? Millä tavoin Turku-kuvaus avaa Clarken käsitystä sivistyksen levinneisyydestä ja sen vaikutuksista?

Valistusfilosofia toi 1700-luvun kuluessa mukanaan ajatuksen lännen ylivoimaisuudesta, ja muiden maanosien asukkaiden nähtiin sijaitsevan barbarian eri asteilla. Eri kansojen kehitystason arviointia pyrittiin lähestymään tieteellisesti, ja havainnointi korvasi mielikuvituksen. Matkakertomukset olivat merkittävässä roolissa tiedonlisääjinä: Halmesvirran mukaan brittiläisten tiedemiesten ja historioitsijoiden vieraista kulttuureista tekemä tutkimus oli 1700-luvun loppupuolella pitkälti matkamiesten tuottaman aineiston varassa.²⁸⁶ Myös Euroopan sisältä löytyi Suomen kaltaisia syrjäseutuja, joskin Clarken visiitti sijoittui ajanjaksoon, jonka kuluessa brittimatkaajien käsitykset Ruotsin valtakunnan itäisestä osasta alkoivat Lurcockin mukaan muuttua. Suomi muuntui brittien mielissä vähitellen tuntemattomasta, jopa barbaarisesta seudusta pittoreskiksi alueeksi, jolta löytyi myös muutamia siedettäviä majapaikkoja.²⁸⁷

Clarke kirjoitti Turun olevan Göteborgin ja Tukholman jälkeen Skandinavian suurin kaupunki ja vetävän komeudessaankin vertoja kahdelle edellä mainitulle. Hän totesi Suomen rannikon kaupunkien olevan myös merkittäviä kauppakaupunkeja kaupankäynnin painottuessa erityisesti Suomen sisämaahan. Clarken mukaan Turun, Vaasan, Kokkolan ja Oulun kauppiaat harjoittivat kuitenkin myös merkittävää ulkomaankauppaa, kun taas Pohjanlahden vastarannalla Gävleä lukuun ottamatta oli vaikeaa löytää yksilöitä, joita voisi edes kauppiaiksi kutsua.²⁸⁸

Suomen puolella Pohjanlahtea myös maa oli Clarken mukaan paremmin viljeltyä ja hedelmällisempää, ja asukaslukukin suurempi. Clarke kehui Suomen länsirannikon kaupunkeja peräti suurenmoisiksi verrattuna toisella puolen Pohjanlahtea sijaitseviin

²⁸⁶ Halmesvirta 1990, 50–51.

²⁸⁷ Lurcock 2013, xv.

²⁸⁸ Clarke 1823, 389–390.

kaupunkeihin, mutta muistutti lukijaa suhteellisuudentajusta: ainoatakaan näistä ei suurenmoisuudessaan voinut millään muotoa verrata Englannin, Ranskan, Italian, Saksan tai Hollannin kaupunkeihin: ”...therefore the term magnificent can only be applied, to any of them, in the comparative manner here specified.”²⁸⁹ Maanosan merkittävät keskukset eivät sijainneet Pohjois-Euroopassa. Halmesvirran mukaan suomalaiset sijoitettiin saarivaltakunnasta katsottuna eurooppalaisen sivistyksen pohjoiselle rajaseudulle²⁹⁰. Näiden katsottiin olevan vasta sivistyksellisessä siirtymävaiheessa.²⁹¹

Aikalaiskäsityksen mukaan yhteisöjen nähtiin siirtyvän periferiasta maanviljelykseen ja siitä kaupallisiin yhteiskuntiin. Romantiikan aikakauden näkemys piti esimerkiksi kiertelevää elämäntapaa harjoittaneita saamelaisia luonnonlapsina, siinä missä maata viljelleet suomalaiset nähtiin sivistyksen polun alkupäässä. Halmesvirran mukaan monen brittikirjoittajan mielestä juuri maanviljelys toimi aloitusruutuna sivistysprosessille.²⁹² Myös Clarcken näkemyksen mukaan vaeltavaa elämäntapaa harjoittavat heimot ja yhteisöt olivat villiimpiä, joskaan eivät tippaakaan epäinhimillisempiä:

What have we been taught by all this? One important fact – that there does not exist in Europe, a settled savage people. It is ignorance to talk of dangers from this or that nation; all Europe is civilized, that is to say, humane. I do not include the Nogaik Tartar, whom we have here, nor the Calmuc, because they are wandering tribes like the Segankas or gipsies, and the roving Laplanders: yet even these are not less humane...²⁹³

Aikalaisnäkemys piirsi näin ollen jo automaattisesti sivistyksellisen rajan Lapin sekä maataloutta harjoittaneiden suomalaisalueiden välille. Raja tarkentui vielä Suomen länsirannikon ruotsalaisvaikutteisissa kaupunkiympäristöissä, joiden kautta suomalaisten katsottiin olevan ylempää rotua edustavien ruotsalaisnaapureidensa sivistettävänä. Halmesvirran mukaan britit pitivät suomalaisia Suomen ruotsinkielistä väestöä vähemmän sivistyneinä ja ankeammin asuvina, mutta kuitenkin valmiina etenemään sivistyksen polulla. Suomalaisten katsottiin saapuneen idästä, asettuneen maanviljelykseen, ja tul-

²⁸⁹ Clarke 1823, 389.

²⁹⁰ ”What a tract we have traversed, in a single year! The whole extent of Europe [--] from the frontiers of Finland...” Kirje Otterille Taganrogista 31.6.1800. Otter 1825b, 43.

²⁹¹ Halmesvirta 1990, 83.

²⁹² Halmesvirta 1990, 56–60, 67.

²⁹³ Kirje Otterille Taganrogista 31.6.1800. Otter 1825b, 43–44.

leen ruotsalaisten vuosisataisen sivistystyön vaikutuspiiriin kulkien siten vähitellen koh-
ti kaupallisempaa yhteiskuntaa.²⁹⁴

On selvää, että kaikista edistyksen merkeistä ja kehuista huolimatta Turku oli englantilaiselle Clarkelle lopulta periferiaa suhteessa brittiläiseen kulttuuripiiriin, eli maantieteellisen, etnisen ja kulttuurisen keskuksen ytimeen. Varpion mukaan keskustan ja periferian suhde on vain osittain maantieteellinen, sillä siihen liittyy myös muita vastakainasetteluita, kuten sivilisaation suhde primitiivisyyteen. Matkakertomukset heijastelevat aina aikansa käsityksiä mentaalisisista valtasuhteista. Matkat saavat alkunsa keskustasta, jonne ne myös periferiassa vierailun jälkeen päättyvät. Periferia on tuntematon Toinen, ja samanlainen pyrkimys keskustoista syrjäseuduille näkyy myös myöhemmissä suomalaisten kirjoittamissa matkakertomuksissa: tällöin vain Helsinki tai koko Suomi oli keskus ja periferian ilmansuuntana pohjoinen tai itä. On myös huomionarvoista, että koko keskusta–periferia-ajatusrakennelman ja keskustan ylivertaisuuden ylläpitämisessä juuri matkakertomuksilla ja niiden lukemisella oli keskeinen roolinsa.²⁹⁵

Turku saattoi Clarcken ja brittien aikalaisnäkömyksen mukaan olla kenties merkittävin Suomessa sijainnut suhteellinen sivistyksen sillanpääasema, mutta sen jalansija eurooppalaisessa tiedeyhteisössä oli käytännössä olematon. Turku oli Clarcken kuvauksen perusteella myös akateemista periferiaa, ja kirjallinen sivistys varsinkin kaupungin ulkopuolisessa Suomessa kyseenalaista. Vaikka turkulaiset kirjakaupat olivat Clarcken mukaan tukholmalaisia huonompia,²⁹⁶ tuntui kirjallisuuden arvostus puuttuvan muusta Suomesta kokonaan: ”Literature is at so low an ebb, that it may be doubted whether any traces of it can be said to exist north of Åbo.” Pohjanmaalla ei ollut lainkaan kirjanmyyjiä, eikä juhlittujen ruotsalaiskirjailijoiden teoksia löytynyt myöskään yksityisasunnoista.²⁹⁷

Clarcken mukaan syntyperäisenä suomalaisena Porthan olisi ollut kyvykäs antamaan maailmalle lisätietoa suomalaisten ja saamelaisten alkuperästä, mikäli tällä olisi ollut käytettävissään paremmat resurssit. Kirjallisesta maailmasta etäisten turkulaisprofesso-

²⁹⁴ Halmesvirta 1990, 62–63, 300.

²⁹⁵ Varpio 1997, 247, 251, 255.

²⁹⁶ Clarke 1823, 442.

²⁹⁷ Clarke 1819, 518.

reiden asema oli Clarken mukaan kuitenkin haastava.²⁹⁸ Tästä huolimatta Clarke korosti Turun akatemian olevan tasoltaan huomattavasti Uppsalaa parempi:

Indeed, we saw enough in this University to be convinced that Upsala, although more celebrated, could not justly be compared with it. But the opinion which foreigners entertain of the merits of the Swedish Universities, is generally formed from conversing with the Swedes in Stockholm, where Åbo is almost as little known as it is in London. [-] ...Upsala possessed the means of giving notoriety and celebrity to any the most trivial contribution which it made to the interests of science; whereas the facilities of common communication with the literary world were wholly denied to Åbo.²⁹⁹

Clarke toisti sanomansa jo Turusta Otterille lähettämässään kirjeessä, missä hän kertoi, kuinka hänestä oli tullut kunnianarvoisan Porthanin oppilas, kehui akatemian professoreiden ystävällisyyttä, ja ylisti heidän yliveraisuuttaan Uppsalan professoreihin nähden.³⁰⁰ Uppsalassa jyllänneiden ranskalaisaatteiden ohella Clarken mielipiteeseen saattoivat vaikuttaa juuri suotuisat tapaamiset turkulaisoppineiden kanssa. Acerbin teoksen suomennokseen esipuheen kirjoittanut Kustaa Vilkuna piti italialaismatkaajan tapaamisia Porthanin ja Franzénin kanssa yhtenä todennäköisenä syynä teoksessa luotuun myönteiseen Suomi-kuvaan. Turkulaisprofessorit informoivat vierastaan kattavasti Ruotsin itämaasta, mikä saattoi osaltaan muovata Acerbin Suomen osuudesta Ruotsin vastaavaa edustavamman.³⁰¹ Vain muutamaa kuukautta myöhemmin samaiset miehet tavannut Clarke vietti vielä Acerbiakin pidemmän ajan heidän kanssaan.

Porthanista kirjoittaneen Arto Latvakankaan mukaan tämä käytti aktiivisesti yhteyksiään levittääkseen turkulaisissa väitöskirjoissa julkaistua tutkimusta myös Ruotsin valtakunnan ulkopuolelle. Se oli osa niin akateemista vuorovaikutusta kuin Porthanin suurta pyrkimystä eurooppalaisen Suomi-tietoisuuden lisäämiseksi, ja tämä ilmeni myös Porthanin tavassa tutustua moniin Suomessa käyneisiin ulkomaalaisiin.³⁰² Clarke saikin Porthanilta piispainkronikan kopion lisäksi listan akatemian väitöskirjoista useammalta vuosikymmeneltä,³⁰³ minkä Clarke liitti teoksensa loppuun samalla edistäen osaltaan Turun asemaa osana eurooppalaista tiedeyhteisöä.

²⁹⁸ Clarke 1823, 389, 400.

²⁹⁹ Clarke 1823, 430–431.

³⁰⁰ Kirje Otterille Turusta 13.1.1800. Otter 1825a, 498–500.

³⁰¹ Vilkuna 1953, 6–7.

³⁰² Latvakangas 1999, 249.

³⁰³ Clarke 1823, 399–400.

Turun sijainti rajasi sen paitsi villiin pohjoiseen myös itäiseen kulttuuripiiriin. Halmesvirran mukaan 1800-luvun alkupuolen brittimatkaajat kokivatkin siirtyvänsä sitä enemmän kohti Aasiaa mitä enemmän he lähestyivät Suomen itärajaa.³⁰⁴ Clarke kyllästi itäisen ilmansuunnan teoksessaan kielteisillä mieli- ja kielikuvin. Hän lyttysi muun muassa Kaukasuksen asukkaineen:

In my last letter I gasconaded a great deal about the refinement and civilization of Europe; but I have nothing of that character to give respecting modern Asia. [--] Our character of Asia, from the part of it we traversed, may be given in few words – bad air, bad water, bad food, bad climate, bad people.³⁰⁵

Mutta vieläkin kielteisemmän sävyn hän liitti kuvauksiinsa Venäjistä. Clarke totesi suhtautuneensa aiemmin varauksella Ruotsissa Venäjistä kuulemiinsa negatiivisiin kuvauksiin toivoen niiden osin johtuvan kansojen välisestä historiallisesta vihamielisyydestä.³⁰⁶ Lopulta hänen oma kuvauksensaakaan ei tehnyt poikkeusta.³⁰⁷ Pietarista Otterille kirjoittamassaan kirjeessä Clarke totesi inhonsa kohdistuvan silti ennen kaikkea venäläisen yhteiskunnan hallintoon.³⁰⁸ Inho henkilöityi Paavali I:seen (1754–1801), eikä kuvaus ollut keisaria imarteleva: ”...a wretched compound of superstition, perfidy, lust, and cruelty; and, with all these vices, occasionally irritated by flights of insanity.”³⁰⁹ Clarke korosti venäläisten merkitystä myös Turun kaupungin kärsimissä hävityksissä:

During the wars of Sweden and Russia, it has often been sacked and laid waste: we are not, therefore, to wonder that few monuments of its antient state of dignity are now in existence. Even the bricks of which its buildings consisted were carried off by the Russians, and taken to Petersburg; the first-built structures erected in that city being made of the materials taken from the houses in Åbo.³¹⁰

Venäjä-vastaisuus ilmenee selkeästi myös Clarcken kirjeenvaihdossa. Äidilleen Clarke kirjoitti vuoden 1800 syksyllä kammoksuvansa matkamiesten kohtaloa Venäjän valtakunnassa: ”If you knew all we have suffered since we left the Swedish frontiers... [--] Of all the traps set to catch mice, none ever equalled the trap which this country offers

³⁰⁴ Halmesvirta 1990, 145.

³⁰⁵ Kirje Otterille Krimiltä 12.7.1800. Otter 1825b, 56–58.

³⁰⁶ Clarke 1823, 457.

³⁰⁷ Ojalan mukaan Clarke ilmeisesti tunsu Suomen halki vuonna 1814 matkanneen John Thomas Jamesin, mutta tämän maassa tekemät myönteiset havainnot eivät näytä lainkaan muuttaneen Clarcken käsityksiä venäläisistä. Ojala 1990a, 27.

³⁰⁸ Kirje Otterille Pietarista 31.1.1800. Otter 1825b, 1–2.

³⁰⁹ Clarke 1823, 415.

³¹⁰ Clarke 1823, 401.

to travellers. [--] The Russians treat travellers, as some children use flies; cut off their wings, and put them in a box, among spiders, to be hunted.”³¹¹

Postuumisti julkaistu Turun ja Venäjän kuvauksen sisältävä teoksen osa olisi todennäköisesti ollut Clarken itsensä julkaisemana vieläkin jyrkempi sävyltään. Julkaisutyöstä vastanneen ja toisen osan alustaneen toimituskunnan mukaan Clarken jäämistöstä löytyneistä käsikirjoituksista päätellen tämä oli suunnitellut viittaavansa johdannossa lukuisiin toisten matkajien kirjoituksiin venäläisyydestä vahvistaakseen omia näkemyksiään. Viittaukset jätettiin kuitenkin soveliaisuussyistä julkaisematta, vaikkakaan toimituskunnan sanoin ei ollut minkäänlaista syytä olettaa Clarken tahallaan syyllistyneen epäedustaviin kuvauksiin.³¹²

Sanoman sävy ei poikennut maanmiehistä. Vuonna 1779 Suomessa matkannut ja Turusakin käynyt William Coxe oli ensimmäisiä suuressa joukossa brittiläisiä matkakirjailijoita, jotka kuvasivat räikeää kontrastia siirryttäessä Venäjältä Suomen puolelle – jälkimmäisen hyväksi. Tämä oli Lurcockin mukaan yleisin näkemys suunnilleen kahdensadan vuoden ajan, vaikka joissakin kirjoituksissa ilmenikin vastakkaisia näkemyksiä, ja sivistyksen parista villiyyteen koettiin siirtyvän itä–länsi-suunnassa.³¹³

Itään liitetyn kielteisyyden voidaan katsoa pohjautuneen muun muassa ajatukseen itäisten rotujen alempiarvoisuudesta, mutta brittien Venäjään liittämässä mielenpurkauksissa voimakas vaikutin oli ajan suurpoliittinen tilanne, jossa Englannin ja Venäjän suhteet olivat huonoimmillaan.³¹⁴ Myös Otter perusteli Clarken kielteisyyden johtuneen pitkälti matka-ajankohdan poliittisesta tilanteesta ja Clarken maassa kokemista ikävyyksistä. Valtaapitävät tekivät Otterin mukaan mahdottomaksi pitää venäläisistä kansana: ”It should be remembered too, for the sake of all parties, that Dr. Clarke saw the Russian people at a moment when their natural good temper and vivacity were soured by the disgraceful situation of their country.”³¹⁵

Idän ja pohjoisen rajaamat skandinaaviset kaupunkikeskukset – Turku mukaan lukien – edustivat primitiivisen ja suhteellisesti edistyneen maailman raja-aluetta. Turun osuu-

³¹¹ Kirje äidille Odessasta 30.10.1800. Otter 1825b, 75–77.

³¹² Clarke 1823, ii–iii.

³¹³ Lurcock 2010, xii, 47.

³¹⁴ Ks. esim. Ojala 1990a, 21.

³¹⁵ Otter 1825b, 249–250.

nessa tämä näkyy selkeimmin Clarken kuvauksessa kontrastista, joka syntyi katsellessa kaupunkiin saapuvia villejä sisämaan suomalaisia, kun taas heidän oma seurueensa vieraili erinäisissä tanssiaisissa ja iltatilaisuuksissa.³¹⁶ Kaupunkitilan ulkopuolella siirtymisen sivistyksestä primitiivisyyteen ja päinvastoin saattoi Clarken mukaan olla hyvinkin välitöntä, kuten esimerkiksi Ouluun saavuttaessa: ”Within a very short space of time we had exchanged the wilderness of Lapland for the luxuries of polished society; [--] beauty and wit and wine, for ugliness and stupidity and pima.”³¹⁷

Pohjanmaata etelään päin kulkiessa merkit sivistyksestä lisääntyivät: savupiiput ja punaiseksi maalatut talojen ulkoseinät kielivät Clarken mukaan kehittyneemmästä siviilisaation asteesta ja suuremmasta vauraudesta. Kokkolassa Clarke kirjoitti maalattujen talojen lukumäärän korreloivan suoraan sivistyksen asteen kanssa.³¹⁸ Mutta pienikin poikkeaminen vakiintuneilta matkareiteiltä saattoi johtaa tapaamiseen yksinkertaisten maalaisten kanssa, kuten Bergön saarella, Ahvenanmaalla:

At Bergo we had an example of the remarkable simplicity and ignorance of the natives of these islands, especially of those which lie out of the common route of passing travellers. Accustomed to see only the inhabitants of the neighbouring shores, our coming, without any of the guides, excited fear as well as wonder.³¹⁹

Clarcken huomiot vastasivat ulkoisia olosuhteita. Suomessa kontrasti urbaanin ja luonnontilaisen ympäristön välillä oli selkeästi nähtävillä poistuttaessa kaupungeista. Ruotsin valtakunta oli kokonaisuudessaan hyvin maalaismainen, ja valtaosa väestöstä toimi maanviljelyksen parissa. Maaseudulla asuvan väestön osuus oli Suomen puolella vieläkin suurempi. Toisin kuin vaikkapa Skandinavian eteläisemmissä osissa, oli valtaosa Suomesta metsän peitossa vielä 1900-luvun alussakin. Myös Turkuja ympäröivällä alueella maatiloja ja asumuksia oli vain harvakseltaan.³²⁰

Vain runsas kaksi vuotta ennen Turun-pysähdystä Clarke oli vierailut Skotlannin syrjäisillä saarilla, ja kirjoitti matkapäiväkirjaansa paikallisten käsittämättömästä taikasuudesta parantavine kivineen ja muunlaisine taikakaluineen.³²¹ Sivistyksen ja primitiivisyyden raja ei siis suinkaan kulkenut oppineiden brittimatkaajien näkemyksen mu-

³¹⁶ Clarke 1823, 432–433.

³¹⁷ Clarke 1819, 506.

³¹⁸ Clarke 1819, 514, 16.

³¹⁹ Clarke 1823, 342.

³²⁰ Kent 2000, 152. 158.

³²¹ Otter 1825a, 298–299.

kaan kuitenkaan vain manner-Euroopan ulkoreunoilla, vaan alkukantaista kulttuuria löytääkseen ei välttämättä tarvinnut edes poistua Britteinsaarilta.³²²

Clarke ei kuitenkaan toivonut alempiarvoisten yhteisöjen vähittäistä kulturellista keski-eurooppalaistumista. Hän näki suurta arvoa ihmisryhmien omaleimaisuuksissa, ja edusti myös tältä osin aikakautensa brittiä. *Travels* ilmensikin jo tulevia, viktoriaanisen aikakauden matkakertomusten suuntaviivoja. Kassis on todennut skandinaavisen talonpoikaisuuden nousseen tällöin ihailun kohteeksi sen pittoreskia ja koskemattomuutta edustaneen luonteen vuoksi. Maalaismaiset Skandinavian maat tarjosivat vastakohtan brittien omalle arkikokemukselle heidän eläessä sivistyneissä, mutta turmeltuneissa suurkaupungeissaan. Periferian eksoottisuus nousi juuri tästä toiseudesta. Vaikka saarivaltakunnan matkakirjoittajat perustivat huomionsa ylemmydentuntoon, katsoivat he periferioiden säästyneen vielä tuolta turmeltuneisuuden tilalta, ja liittivätkin siksi vieraaseen toiseen myös positiivisia ominaisuuksia.³²³

Kassisin mukaan alun perin Sir Thomas Moren (1478–1535) fiktiiisistä ihannepaikasta käyttämä termi *utopia* muuntui kuvaamaan etäisiä paikkoja, jotka olivat säilyttäneet piirteitä menneisyydestä ja välttyneet sivistyksen korruptoivalta vaikutukselta.³²⁴ Urbanisoitumisen ja viljeltyjen maisemien leviämisen vastustaminen ainakin toteamuksen tasolla oli ymmärrettävää myös siksi, että se soti vallinnutta maisemaihannetta vastaan. Olihan kultivoitu maisema, kuten aiemmin todettiin, pittoreskin maiseman turma.

Mutta suuremmat Pohjois-Euroopan kaupungit kaupallisine ja kulttuurisine ulkomaanyhteyksineen oireilivat: sivistyksen korruptoiva ja yhdenmukaistava vaikutus uhkasi Turunkin kaltaisia kaupunkeja. Clarken mukaan tiiviimmässä kontaktissa ulkomaille olleet christianialaiset olivat tavoiltaan vähemmän norjalaisia kuin trondheimilaiset:

From the more frequent intercourse which here takes place with other countries, the ill effects of what is called refinement become daily visible... The good old virtues of this country are making hourly sacrifices to the follies and caprices of other nations. [--] The man of Christiania is more a man of the world, and more of a beau: the respectable old custom of his forefathers is laid aside, and with it many of the qualifications which render a man amiable and praise-worthy. [--]

³²² Hulme & Youngs 2002, 6.

³²³ Kassis 2015, 12–13.

³²⁴ Kassis 2015, 12.

This danger arises from foreign corruption, foreign luxury, and foreign manners. May the best friends of Norway always find it peopled by true Norwegians...³²⁵

Clarke naureskeli christianialaisnaisten tavoille omaksua mahdollisimman nopeasti englantilaiset muotivillitykset, ja piti myös seuruetta häiriköineitä lukuisia kerjäläisiä seurauksena kaupunkilaisten tiiviimmästä kanssakäymisestä ulkomaalaisten kanssa. Clarken mukaan syntyperäinen norjalainen ei ole kerjäläinen eikä varas, mutta ulkomaankaupan keskuksena Christiania on alttiina vierasperäisten vaikutteiden turmelevuudelle.³²⁶

Tukholmassakaan matkaaja ei kohdannut samoissa määrin sitä ruotsalaisille ominaiseksi katsottua vieraanvaraisuutta, mistä muualla valtakunnassa sai nauttia.³²⁷ Myös Venäjällä tie näytti vievän kohti yhdenmukaisuutta: Clarken mukaan Moskovassa ja Pietarissa aistittavissa olleet aasialaiset tavat tulisivat mitä todennäköisimmin vähenemään venäläisten ollessa enenevässä määrin vuorovaikutuksessa eurooppalaisten kanssa.³²⁸

Clarke ei ollut edelläkävijä sivistyksen vahingoittavaan vaikutukseen liittyvine huomiointeen. Townerin mukaan 1700-luvun loppua kohden Englannin järvisuudella vierailleet matkaajat surivat paikallisissa huomioimaansa muutosta: alati kasvavana virtana alueelle saapuvien vieraiden katsottiin muuttavan näiden aiempaa yksinkertaisuutta ja vieraanvaraisuutta. Towner toteaa tämän perustuneen pitkälti romantiikan aikakauden näkemykseen maaseudun viattomuudesta, mutta osoittaneen silti, että matkailun nähtiin kykenevän yhteiskunnalliseen muutokseen jo vuosikymmeniä ennen matkailun laajentumista ilmiönä.³²⁹

Vaikka Clarke mainitsi Turun muistuttaneen siitä sivistyksestä, mistä seurue oli Tukholman seurapiireissä nauttinut, oli kaupunki vielä välttynyt hienostuneisuuden liiallisilta vaikutuksilta. Siinä missä kooltaan ja ulkomaankauppayhteyksiltään Turkuun verrattavissa olleissa skandinaavisissa kaupungeissa, kuten Tukholmassa ja Christianiassa,

³²⁵ Clarke 1823, 31, 33.

³²⁶ Clarke 1823, 33–34, 75–76.

³²⁷ Clarke 1823, 230.

³²⁸ Clarke 1823, 483.

³²⁹ Towner 1996, 152.

sivistyksen leviäminen oli jo tehnyt tuhojaan paikallisten rakastettaville, luonteenomaisille hyville, sai Turussa kokea vielä vanhoja ruotsalaisia tapoja.³³⁰

Clarke ei kuitenkaan halunnut nähdä kaikkien skandinaavisten tapojen säilymistä. Hänen mukaansa erinäiset hyvien tapojen vastaiset tavat eli barbarismit osoittivat oitis puutteet yhteiskunnan sivistystasossa. Tällaisia olivat muun muassa norjalaisten ja tanskalaisten tapa merkitä korttipelin pisteet pöydän pintaan liidulla sekä toistuva lattialle syljeskely, jota myös Ruotsissa harrastettiin.³³¹

Vaikka yksinkertaisemmiksi katsottuja yhteiskuntia romantisoitiin, oli sivistys silti lopulta aina tärkeämpää. Halmesvirran mukaan britit saattoivat suhtautua pohjoiseen lääkkeenä sivistyksen ja ylellisyyden aiheuttamaan ikävystymiseen, mutta suurimmatkin romantikot päätyivät lopulta suosimaan edistyksellisiä yhteiskuntiaan. Sivistyksen varjopuolia tuli sietää kehityksen nimissä, mikä taas oli mahdollista ainoastaan todellisessa yhteiskunnassa, ei luonnon pimeydessä. Kotimaan sivistyneisyys oli aina vieraiden maiden barbarismia parempi – oli näiden elämäntapa sitten miten viaton ja yksinkertainen tahansa.³³²

Clarcken matkakertomuksessa Turku kuvautui rajamaana niin villiin pohjoiseen kuin kielteiseksi miellettyyn itään. Turku oli Clarcken mukaan käytännössä kaikilla osaluilla yksi Ruotsin merkittävimmistä kaupungeista, ja edellä sivistyksellisesti erityisesti muuta Suomea. Clarke katsoi aikalaiskäsitusten tapaan ruotsalaisvaikutteiden leviävän alempiarvoisten ihmisryhmien pariin juuri Turun kaltaisten ympäristöjen kautta. Mitä todennäköisimmin suosiolliset tapaamiset paikallisten oppineiden kanssa vaikuttivat osaltaan Clarcken kaupungista luomaan positiiviseen kuvaan.

Periferioista löytyi ihannetila, mikä keskisemmässä Euroopassa koettiin jo aikoja sitten turmeltuneeksi. Turun kaltaisten kansainvälisessä vuorovaikutuksessa alati olevien kaupunkien kautta syrjäseutujen eksotiikan nähtiin olevan kuitenkin uhattuna. Vaikka Turku ei ollutkaan verrattavissa merkittäviin eurooppalaiskaupunkeihin, edusti se silti sivistyksellistä keskusta suhteessa ympäröivään pohjoisen periferiaan. Samalla se oli kuitenkin säästynyt aatteellisilta ja sosiaalisilta mullistuksilta onnistuen säilyttä-

³³⁰ Clarke 1823, 432–433.

³³¹ Clarke 1823, 5–6, 208–209.

³³² Halmesvirta 1990, 44.

mään perinteisiä, romantiikan hengessä arvokkaiksi katsottuja tapoja. Suhteessa brittiläiseen yhteiskuntaan Turku edusti periferiaa – suhteessa Pohjolaan keskusta. Clarcken teos oli osa suosittua lajityyppiä, joka itsessään perusteli ja ylläpiti keskusta–periferia-konstruktiota.

4. Lopuksi

Olen tutkinut vieraan kulttuurin kuvaamista matkakirjallisuudessa osana lajityypin konventioiden sekä aikalaiskäsitusten konteksteja. Olen pyrkinyt selvittämään Clarken Turku-kuvauksen luonnetta neljän näkökulman eli matkantekoon, esteettisiin aspekteihin, paikallisiin ihmisiin sekä sivistyksen levinneisyyteen liittyvien huomioiden kautta. Tutkimukseni osoittaa Clarken toisintaneen monelta osin aikakautensa ylemmän sosiaaliluokan brittiläisen näkemyksiä maailmasta, kytkeytyneen myös kirjailijana vallitsevaan traditioon, ja kuvanneen siinä sivussa myös Turku suhteellisesti katsottuna positiiviseen sävyyn.

Vertailemalla Turku-kuvausta Clarken muista paikoista kirjoittamaan kuvaukseen havaitsin monia säännönmukaisuuksia hänen tavoissaan lähestyä erilaisia ympäristöjä. Clarken tapa kuvata kaupunkia ja luonnonvaraista maaseutua korreloi esteettisen ideaalin kanssa, mutta tilaa jäi myös matkaajan oman kokemuksen korostamiseen – sekin itsessään tyypillisyyden ilmaus. Matkakertomusten keskiössä oli tuolloin kuitenkin tieteellisyys. Viittauksilla toisiin matkakirjoittajiin sekä tieteellisiin teoksiin kirjailija saattoi korostaa perehtyneisyyttään paitsi käsiteltävään aiheeseen myös oppineisuuttaan yleisemminkin.

Kartoin ja kuvin saattoi pyrkiä varautumaan mahdollisiin epäilyksiin teoksen uskottavuudesta ja totuudenmukaisuudesta, mutta kuvitus toimi myös toisella, kulttuurin vierausta korostavalla tasolla. Teksti- ja kuvamuotoinen toiseuttava kuvaus ja vieraiden kulttuurien ja maiden periferisointi rakensivat samalla brittien omaa kulttuurista identiteettiä, jonka koettua yliveritaisuutta matkakirjallisuuden suosio ylläpiti.

Komentointi oli kattavaa ja Clarke kirjoittikin käytännöstä kaikesta. Huomiot kattoivat valtavan aihepaljouden eri tieteenaloilta epätieteelliseen, matkamiehen omaa kokemusta korostavaan ja lennokkaaseen kerrontaan. Tämä oli osoitus matkakirjallisuuden moniäänisyydestä ja tarpeesta vastata erilaisten tahojen sisällöllisiin toiveisiin, ja se antoi myös mahdollisuuden erottautua kanssakirjailijoista. Vaikka näkökulmistani riippumatta Clarken kuvaus toisti pitkälti aikakauden matkakertomusten konventioita, poikkesi hän paikoin linjasta – kuuluihan lajityyppiin myös uuden sanottavan etsiminen. Keskisempään Eurooppaan nähden huomattavasti vähemmän grand tour -matkaajia nähneet pohjoisen, usein haastavatkin, matkareitit tarjosivat Clarkelle juuri tätä.

Havaintojeni perusteella Clarke rajasi Turun sivistyneen Euroopan periferiaan, mutta katsoi sen olevan yksi niistä Pohjolan suhteellisista keskuksista, joiden kautta alempiarvoisiksi katsotut ihmisryhmät, kuten suomalaiset, liittyivät kulttuurien kehitysprosessiin. Erityisesti akatemian professoreiden hahmossa sivistyneitä piirteitä esittäneet turkulaiset oli katsottava suomalaisten ja ylempiarvoisina pidettyjen ruotsalaisten rodulliseksi sekoitukseksi: villit eivät voineet puhua tieteestä latinaksi, eikä heitä siten asetettu myöskään toiseuttavan katseen kohteeksi. Clarke pyrki aktiivisesti tekemisiin juuri paikallisen sivistyneistön kanssa, sillä tapaamiset tarjosivat parhaimmillaan myös erityisen käyttökelpoista aineistoa tulevaan matkakertomukseen. Aikakauden säätyläiskulttuuri oli lisäksi luonteeltaan kanssakäymiseen kannustava.

Teos paljastaa myös vallinneen, romantiikan kulttuurivirtauksen myötä syntyneen villiuden ihanteen. Brittiläisen kulttuuripiirin vastakohta, lukijakuntaa kiinnostava eksoottinen ja kiinnostava vieras, löytyi ennen kaikkea eurooppalaisia kulttuurivaikutteita imeneiden skandinaavisten kaupunkikeskusten ulkopuolelta, oli kyse sitten maisemasta tai sitä asuttavista ihmisistä. Urbaani ympäristö ei ollut Clarkenkaan matkakertomuksen tavoitteiden kannalta erityisen kiinnostava: se ei kyennyt tarjoamaan sitä, mitä Lappi villoine asukkaineen ja luonnontilaisine sekä pittoreskeine maisemineen.

Clarke löysi aikalaistensa tavoin Skandinavian maaseudulta ja korpitaipaleilta ikkunan Britannian menneisyyteen, jossa Turku – kuten muut Skandinavian kaupunkikeskukset – olivat sivistyksen saarekkeita vain kaupungin muurin leveyden päässä villistä pohjoisesta ja tuolloin negatiiviseksi mielletystä idästä. Silti juuri Turun kaupungin sivistyksellisen sijainnin arviointi kuvauksen pohjalta osoittautui omista näkökulmistani haastavimmaksi, sillä kuten tutkimuksessani selvisi, muodostuivat sivistykselliset rajat paljolti muuten kuin vain maantieteellisin perustein.

Varsinaisia matkanteon olosuhteita ja tiellä koettuja sattumuksia enemmän kuvauksen sävyyn vaikuttivat lajityypin vaatimusten ohella muun muassa ajan suurpoliittiset olosuhteet sekä käsitykset roduista ja kulttuurien hierarkioista. Ylemmydentunto määräitti brittioppineiden kuvauksia vieraasta. Matkakirjailija saattoi yhdessä kohtaa kehua matkanteon hälventävän ennakkoluuloja, mutta jo seuraavaksi todeta sen voimistaneen tunnetta oman kulttuuripiirin ylivertauudesta. Turussa voimakkaan vaikutuksen Clarken paitsi kaupungista myös suomalaisuudesta luomaan kuvaan teki myös sosiaalinen kanssakäyminen paikallisten auktoriteettien kanssa.

Riippuen sille esitetyistä kysymyksistä, matkakertomus voi vastata moninaiisiin asioihin, ja siksi se onkin tutkimusaineistona kiinnostava. Matkakertomuksen hyödyntämisessä tutkimusaineistona on huomioitava sen julkinen luonne, mutta varsinkin Clarken teosta tutkiessani hyödyn suuresti Otterin teoksesta. Sen tarjoamaan aineistoon tukeutuen kykenin paremmin arvioimaan sitä, olivatko Clarken huomiot vilpittömiä vai mukauttiko hän kuvaustaan joissakin kohdin esimerkiksi paremmin aikalaismielipidettä vastaavaksi. Yksityinen kirjeenvaihto sekä päiväkirjamerkinnot vaikuttavat kuitenkin järjestään vahvistaneen Clarken jakaneen *Travels*-teoksessa esittämänsä mielipiteet myös tosiasiallisesti. Toisaalta Clarken kuvaus ei pyrkinyt myöskään ravistelemaan lajityypille ominaisia, saati yhteiskunnallisia ihanteita: se oli itsessään – kuten jo monesti todettua – aikalaisideaaleihin mukautuva.

Vaikka Clarke kirjoittikin matkallaan muistiinpanoja, jotka toimivat myöhemmän kirjoitustyön pohjana, kului matkasta julkaisuun pitkä aika. Yhteiskunnalliset muutokset johtivat jonkinlaisen jälkiviisauden tihkumiseen väistämättä lopulliseen julkaisuunkin. Jälkiviisaus osana matkakertomuksia ja niiden pitkää julkaisuprosessia olisi silti jo itsessään potentiaalinen jatkotutkimusaihe. Skandinavian-matkakertomus tarjoaisi myös hyvää materiaalia toiseuden teemaan syventymiseksi.

Omaan työhöni valitsemistani näkökulmista voisi niistäkin syventyä vielä jokaiseen erikseen, mutta halusin tarkastella verrattain suppeaa Turku-kuvausta useammasta perspektiivistä. Se olisi todennäköisesti tarpeen myös jatkotutkimuksen hetkellä: vain yhteen kaupunkiin rajautuva tarkastelu – vaikka sitä muihin kertomuksissa esiintyviin paikkoihin rinnastettaisiinkin – tarvinnee *Travelsin* tapauksessa nähdäkseni useamman näkökulman. Itsessään Clarken matkakertomus kaikkine eri volyymeineen on kuitenkin potentiaalinen ja verrattain vähän tutkittu aineisto. Matkakirjallisuuden konventiot sekä brittien aikalaiskäsitykset toimivat joka tapauksessa itselleni hyvänä tapana aineiston lähestymiseen niiden kontekstia selventävän luonteen vuoksi. Clarken Turku-kuvaus selventää osaltaan eritoten sitä, miten vahvasti vallitseva ajan henki voi ohjata tulkintamme vieraasta kulttuurista.

Lähteet

Alkuperäisaineisto

Clarke, Edward Daniel: *Travels in various Countries of Europe, Asia and Africa*. Part the Third, Scandinavia. Section the First. T. Cadell & W. Davies, London 1819.

Clarke, Edward Daniel: *Travels in various Countries of Europe, Asia and Africa*. Part the Third, Scandinavia. Section the Second. T. Cadell, London 1823.

Clarke, Edward Daniel: *Matka Suomen halki Pietariin. Edward Daniel Clarken matka Suomessa talvella 1799–1800*. Alkuteos: *Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa* (1824). Suom. ja toim. Jorma Ojala. WSOY, Porvoo 1990.

Aikalaiskirjallisuus

Acerbi, Giuseppe: *Travels through Sweden, Finland and Lapland to the North Cape, in the Years 1798 and 1799*. Vol. I. Joseph Mawman, London 1802.

Green, George: *Original Journal From London to St. Petersburg, By Way Of Sweden; and, proceeding from thence, To Moscow, Riga, Mittau, and Berlin: With A Description Of The Post Towns, And Every Thing Interesting, In The Russian and Prussian Capitals, &c. To which are added, the Names, Distances, And Price, Of Each Post; And a Vocabulary Of The Most Useful Terms, In English and Russian*. T. Boosey and J. Hatchard, London 1813.

Kungörelser, *Åbo Tidningar*, Turku 14.12.1795.

Otter, William: *The Life and Remains of Edward Daniel Clarke, Professor of Mineralogy in the University of Cambridge*. Vol. I. George Cowie and Co., London 1825a.

Otter, William: *The Life and Remains of Edward Daniel Clarke, Professor of Mineralogy in the University of Cambridge*. Vol. II. George Cowie and Co., London 1825b.

Porter, Robert Ker: *Travelling Sketches in Russia and Sweden During the Years 1805, 1806, 1807, 1808*. Richard Phillips, London 1809.

Tutkimuskirjallisuus

Adams, Percy G.: *Travel Literature through the Ages. An Anthology*. Collected and edited by Percy G. Adams. Garland Publishing, Inc., New York & London 1988.

Artukka, Topi: Kansainvälinen Turun Seurahuone. *Tutkimuskatsauksia* 3/2018. Toim. Sampo Ruoppila. Turun kaupungin konsernihallinto, Turku 2018.

Bassnett, Susan: Introduction. *Literature of Travel and Exploration. An Encyclopedia*. Volume One. A to F. Jennifer Speake (ed.). Fitzroy Dearborn, New York 2003, xi–xv.

Bell, Bill & Keighren, Innes M. & Withers, Charles W. J.: *Travels into Print. Exploration, Writing, and Publishing with John Murray. 1773–1859*. The University of Chicago Press, Chicago & London 2015.

Black, Jeremy: *The British Abroad. The Grand Tour in the Eighteenth Century*. St. Martin's Press, New York 1992.

Bridges, Roy: Exploration and Travel Outside Europe (1720–1914). *The Cambridge Companion to Travel Writing*. Edited by Peter Hulme & Tim Youngs. Cambridge University Press, 2002, 53–69.

Buzard, James: The Grand Tour and After (1660–1840). *The Cambridge Companion to Travel Writing*. Edited by Peter Hulme & Tim Youngs. Cambridge University Press, 2002, 37–52.

Cadell & Davies (Biographical details), *The British Museum*. https://www.britishmuseum.org/research/search_the_collection_database/term_details.aspx?bioId=43098 [haettu 1.3.2019].

Constantine, David: Grand Tour. *Literature of Travel and Exploration. An Encyclopedia*. Volume Two. G to P. Jennifer Speake (ed.). Fitzroy Dearborn, New York 2003, 499–501.

Edgar, Katherine: Clarke, Edward Daniel (1769–1822). *Literature of Travel and Exploration. An Encyclopedia*. Volume One. A to F. Jennifer Speake (ed.). Fitzroy Dearborn, New York 2003, 256–257.

- Hall, Stuart: *Identiteetti*. Suom. ja toim. Juha Herkman ja Mikko Lehtonen. Vastapaino, Tampere 1999.
- Halmesvirta, Anssi: *The British Conception of the Finnish 'Race', Nation and Culture, 1760–1918*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1990.
- Hirn, Sven & Markkanen, Erkki: *Tuhansien järvien maa. Suomen matkailun historia*. Matkailun edistämiskeskus & Suomen Matkailuliitto, Jyväskylä 1987.
- Hulme, Peter & Youngs, Tim: Introduction. *The Cambridge Companion to Travel Writing*. Edited by Peter Hulme & Tim Youngs. Cambridge University Press, 2002, 1–13.
- Hyrkkänen, Markku: *Aatehistorian mieli*. Vastapaino, Tampere 2002.
- Jarvis, Robin: Romanticism. *Literature of Travel and Exploration. An Encyclopedia*. Volume Three. R to Z. Jennifer Speake (ed.). Fitzroy Dearborn, New York 2003, 1022–1023.
- Kassis, Dimitrios: *Representations of the North in Victorian Travel Literature*. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne 2015.
- Kent, Neil: *The Soul of the North. A Social, Architectural and Cultural History of the Nordic Countries, 1700–1940*. Reaktion Books, London 2000.
- Kilpinen, Pekka: Saatesanat. *Kuninkaantieltä kerrottua. Matkailijoiden kuvauksia 1700-luvulta*. Suom. ja toim. Pekka Kilpinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1016. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2005, 7–10.
- Kuurne, Jouni: *Sergejevin Suomi*. Museovirasto, Helsinki 1994.
- Laaksonen, Mikko: *Turun puutalot*. Kustantaja Laaksonen, Helsinki 2016.
- Latvakangas, Arto: Eurooppalainen Porthan. *Pitkät jäljet. Historioita kahdelta mantereelta. Professori Reino Kerolle hänen täyttäessään 60 vuotta 2.3.1999*. Toim. Eero Kuparinen. Julkaisuja n:o 48. Turun yliopiston historian laitos, Turku 1999, 222–271.
- Lurcock, Tony: *No Particular Hurry. British Travellers in Finland 1830–1917*. CB editions, London 2013.

Lurcock, Tony: *Not So Barren or Uncultivated. British Travellers in Finland 1760–1830*. CB editions, London 2010.

Nikula, Oscar: *Turun kaupungin historia 1721–1809*. Ensimmäinen nide. Oy Lounaisrannikko, Turku 1970.

Nikula, Oscar: *Turun kaupungin historia 1721–1809*. Toinen nide. Oy Lounaisrannikko, Turku 1971.

Ojala, Jorma: Edward Daniel Clarke ja hänen suuri matkansa. Teoksessa Clarke, Edward Daniel: *Matka Suomen halki Pietariin. Edward Daniel Clarcken matka Suomessa talvella 1799–1800*. Alkuteos: *Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa (1824)*. Suom. ja toim. Jorma Ojala. WSOY, Porvoo 1990a, 9–28.

Ojala, Jorma: Selityksiä. Teoksessa Clarke, Edward Daniel: *Matka Suomen halki Pietariin. Edward Daniel Clarcken matka Suomessa talvella 1799–1800*. Alkuteos: *Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa (1824)*. Suom. ja toim. Jorma Ojala. WSOY, Porvoo 1990b, 247–343.

Ollila, Anne: Yksilö ja yhteisö. Kiista kontekstualisoimisesta. *Kulttuurihistoriallinen katse*. Toim. Heli Rantala & Sakari Ollitervo. *Kulttuurihistoria* 8. k&h, kulttuurihistoria, Turun yliopisto, Turku 2010, 63–79.

Ruskeeniemi, Tuula: *Turkulaisten arjen ja juhlan tilat 1700-luvun lopulla*. Kulttuurihistorian pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto 2006.

Saarelainen, Juhana: Konteksti ja kontekstualisoiminen. *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Toim. Asko Nivala & Rami Mähkä. *Kulttuurihistoria* 10. k&h, kulttuurihistoria, Turun yliopisto, Turku 2012, 244–268.

Sherman, William H.: *Stirrings and Searchings (1500–1720). The Cambridge Companion to Travel Writing*. Edited by Peter Hulme & Tim Youngs. Cambridge University Press, 2002, 17–36.

Thompson, Carl: *Travel Writing*. Routledge, London and New York 2011.

Towner, John: *An Historical Geography of Recreation and Tourism in the Western World 1540–1940*. John Wiley & Sons, Chichester 1996.

Varpio, Yrjö: *Matkalla moderniin Suomeen. 1800-luvun suomalainen matkakirjallisuus*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 681. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1997.

Vilkuna, Kustaa: Suomalaiselle lukijalle. Teoksessa Acerbi, Giuseppe: *Matka halki Suomen v. 1799. Suomea koskeva osa teoksesta Travels through Sweden, Finland and Lapland to the North Cape*. Alkuteos: *Travels through Sweden, Finland and Lapland to the North Cape in the years 1798 and 1799 (1802)*. Suom. Hannes Korpi-Anttila. WSOY, Helsinki 1953, 5–8.

Wuorinen, Aimo: *Turku kauppakaupunkina Ruotsin vallan loppukautena. I, Kaupan edellytykset*. Turun yliopiston väitöskirja. Suomen Historiallinen Seura, Historiallisia tutkimuksia n:o 50, 2, Helsinki 1959.

Wuorinen, Aimo: *Turku kauppakaupunkina Ruotsin vallan loppukautena. II, Ulko- ja kotimaankauppa*. Suomen Historiallinen Seura, Historiallisia tutkimuksia n:o 50, 2, Helsinki 1966.